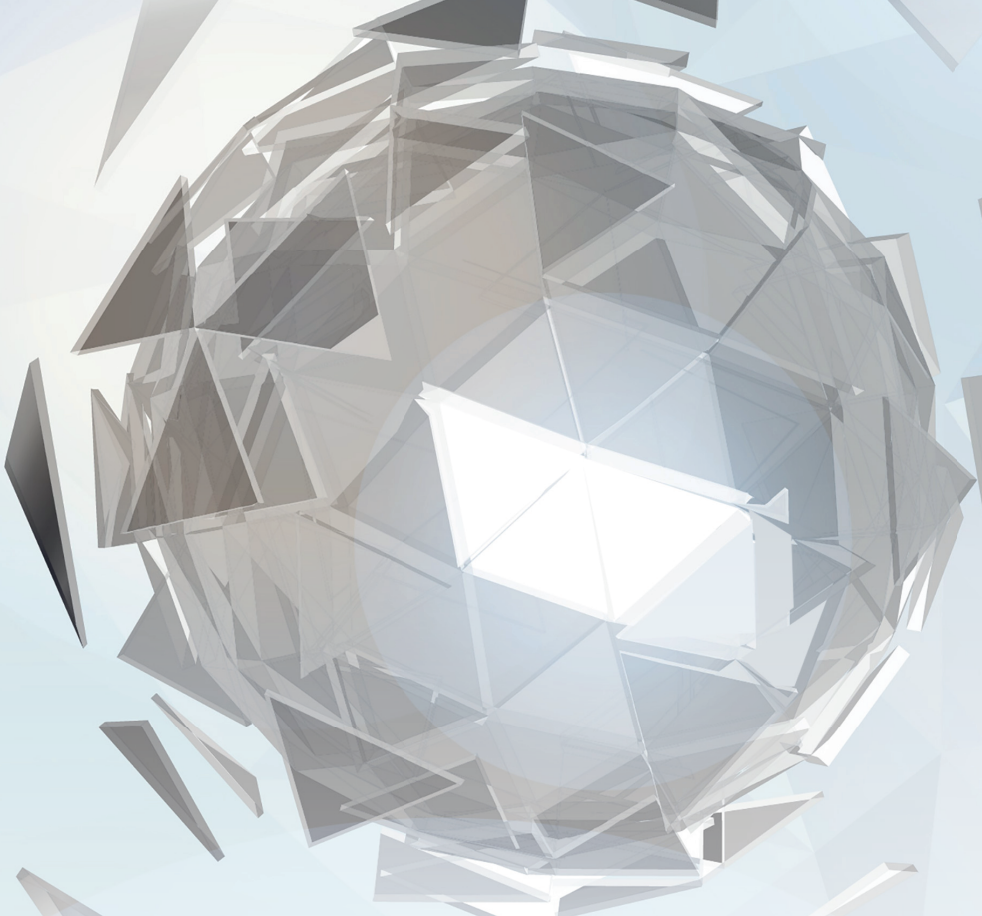

KÜLÜGYI SZEMLE

An abstract illustration of a globe composed of numerous translucent, overlapping triangles in shades of grey, blue, and white. The triangles are arranged to create a three-dimensional effect, with some triangles pointing towards the viewer and others receding. The background is a light blue gradient with faint, larger-scale geometric shapes.

Bozsik Nándor, Tánczos Tamás és Bozsik Norbert

Az EU megújuló energiaforrásainak szerepe az energiafüggőség csökkentésében

Szabó Georgina A Három Tenger Kezdeményezés

Dudlák Tamás Új szereplő a „nagy játszmában”

Neszmélyi György Iván A Hamász és Izrael konfliktusa Egyiptom szemszögéből

Soltész Béla és Nagy Gergő Máté A latin-amerikai „második rózsaszín hullám”

Jeso Eszter A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete

A Magyar Külügyi Intézet folyóirata

Kiadó: Schőberl Márton vezérigazgató

Szerkesztőség

1016 Budapest,
Bérc utca 13-15.
Telefon: 279-5700
E-mail: kulugyiszemle@hiiia.hu
Internet: <https://kki.hu>

Főszerkesztő:
Klinghammer István

Felelős szerkesztő:
Vasa László

Szerkesztés és tördelés:
Tevelyné Kulcsár Andrea

Szerkesztőségi titkár:
Horváth Ildikó

Előfizethető és megvásárolható
a szerkesztőségnél.
Előfizetési díj egy évre 12.000 Ft.

ISSN 1587-9089 (Nyomtatott)
ISSN 2060-4904 (Online)
[https://doi.org/10.47707/Kulugyi_](https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2)
[Szemle.2024.2](https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Martonyi János elnök

Baranyi Tamás Péter
Csaba László
Gottfried Péter
Halmai Péter
Komlósi László Imre
Rostoványi Zsolt
Salát Gergely
Tarrósy István

Tartalom

Fókuszban: Energetikai megoldások és együttműködések	3	<i>Bozsik Nándor, Tánczos Tamás és Bozsik Norbert:</i> Az Európai Unió megújuló energiaforrásainak szerepe a szén- dioxid-kibocsátás és az energiafüggőség csökkentésében
	28	<i>Szabó Georgina:</i> A Három Tenger Kezdeményezés mint a gazdasági elmaradottság és elszigeteltség ellenszere?
	49	<i>Dudlák Tamás:</i> Új szereplő a „nagy játszmában”. Kína földgázpolitikája Közép-Ázsiában. 2. rész: a kapcsolatok
Konfrontációk és változások a világban	68	<i>Neszmélyi György Iván:</i> A Hamász és Izrael konfliktusa Egyiptom szemszögéből
	92	<i>Soltész Béla és Nagy Gergő Máté:</i> A latin-amerikai „második rózsaszín hullám” külpolitikai törekvései
Kisebbségi kérdések	116	<i>Jeso Eszter:</i> A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete 1945 és 1948 között
Könyvismertetés	136	<i>Hammerstein Judit:</i> Orosz birodalmi viktimológia
	140	<i>Kránitz Péter Pál:</i> Thuküdidész csapdájában
	143	<i>Salát Gergely:</i> Záródnak az ajtók

E számunk szerzői:

Bozsik Nándor, PhD-hallgató, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola
Bozsik Norbert, habil. főiskolai tanár, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet, Közgazdaságtani és Természeti Erőforrások Tanszék
Dudlák Tamás, a nemzetközi kapcsolatok doktora; az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kortárs Arab Világ Központjának tudományos munkatársa
Hammerstein Judit, PhD, történész; főigazgató-helyettes, Magyar Nemzeti Múzeum; a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója
Jeso Eszter, nemzetközi tanulmányok mesterszakos egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Kránitz Péter Pál, a történelemtudomány doktora, vezető kutató, Magyar Külügyi Intézet
Nagy Gergő Máté, nemzetközi tanulmányok mesterszakos hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem
Neszmélyi György Iván, egyetemi tanár, Milton Friedman Egyetem, Nemzetközi és Politikai Tanulmányok Tanszék; a Külügyminisztérium és a kairói magyar nagykövetség korábbi diplomatája
Salát Gergely, vezető kutató, Magyar Külügyi Intézet; tanszékvezető egyetemi docens, PPKE BTK Kínai Tanszék
Soltész Béla, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Globális és Fejlődéstanulmányok Tanszék
Szabó Georgina, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola
Tánczos Tamás, egyetemi docens, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának dékánja

Az Európai Unió megújuló energiaforrásainak szerepe a szén-dioxid-kibocsátás és az energiafüggőség csökkentésében

The Role of Renewable Energy Sources in the European Union in Reducing Carbon Dioxide Emissions and Energy Dependence

Bozsik Nándor, Tánczos Tamás és Bozsik Norbert

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.1

Összefoglaló: A megújuló energia egyre fontosabb szerepet játszik az Európai Unió klíma- és energiapolitikájában, illetve a fosszilis energiaforrások részleges pótlásában is meghatározóvá vált. Az orosz-ukrán háború fejleményei pedig még inkább szükségessé teszik a fokozott felhasználását, ha az EU csökkenteni akarja az orosz energiától való függőségét. A legtöbb uniós tagállam az elmúlt időszakban a megújuló energiaforrások alkalmazása felé mozdult el. Ezt jól tükrözi azok növekvő aránya az energiafelhasználásban. A cikkben az EU-tagországok primerenergia-fogyasztását, valamint a megújuló és a nem megújuló energiaforrások kapcsolatát elemezzük. A Pearson-korrelációs számítás alapján az eredmények azt mutatják, hogy az Európai Unióban egyre inkább a megújulók váltják fel a fosszilis – elsősorban szén – tüzelőanyagokat. Ez egy fontos és pozitív folyamat, mivel a szén a legtöbb szén-dioxid kibocsátásáért felelős fosszilis energiahordozó. A kibocsátás csökkentését az Európai Unió a jövőben leginkább a gáz és a megújuló energiaforrások együttes és növekvő felhasználásával tudja elérni.

Kulcsszavak: Európai Unió, fosszilis energia, Pearson-korreláció, megújuló energiák, primerenergia-fogyasztás

Abstract: Renewable energy has been playing an increasingly important role in the EU's climate and energy policy, and also has been becoming decisive in the partial replacement of fossil energy sources. The Russia-Ukraine war makes the increasing use of renewables even more necessary if the EU wants to reduce its dependence on Russian energy. Most EU member states have moved towards the use of renewable energy in the recent period. This is clearly demonstrated by the increasing share of renewable energy sources in the composition of their energy consumption. In the article, we analyzed the primary energy consumption of the EU countries and

the relationship between renewable and non-renewable energy sources. Based on the correlation calculation, our research shows that renewables are replacing fossil fuels (especially coal) in the European Union. This is an important and positive development, since coal is the fossil energy carrier responsible for most carbon dioxide emissions. In the future, the European Union can best achieve a reduction in carbon dioxide emissions through the combined and increasing use of gas and renewable energy sources.

Keywords: European Union, fossil energy, correlation, renewable energies, primary energy consumption

Bevezetés¹

A Föld népessége az utóbbi évtizedekben jelentősen megnövekedett, és 2022-re elérte a 8 milliárdot, 2037-re pedig akár 9 milliárd is lehet.² A demográfiai robbanás hatására az energiaigény is egyre nő. Az energiafogyasztás létfontosságú szerepet játszik a gazdasági bővülésben, az ipar különböző ágazataiban, ezenkívül a társadalmi jólét növelésében is.³ A gazdasági helyzet javulása, a népesség magasabb átlagéletkora pozitív kapcsolatban áll az energiafogyasztással – s így az üvegházhatású gázok növekvő mértékű kibocsátásával.⁴

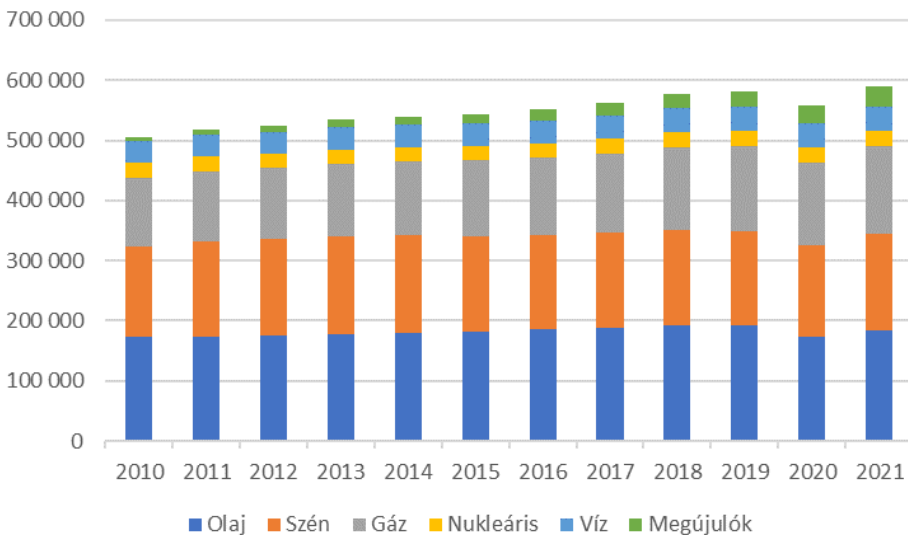
Az előrejelzések szerint a világ energiaigénye 2050-ig elképesztő mértékben, körülbelül 50 százalékkal fog növekedni, s ez a folyamat már 2018-ban megkezdődött.⁵ A hagyományos nyersanyagok – mint a szén, az olaj és a földgáz – felhasználása nemcsak a környezetszennyezés növelésével jár, de a természeti erőforrások kimerüléséhez is vezet. A víz, a szél, a nap, a biomassa és a geotermikus energia viszont olyan megújuló energiaforrás, amely a légszennyezés és a klímaváltozás csökkentésében komoly szerepet játszhat, mivel a felhasználásuk minimális szén-dioxid-kibocsátással jár.⁶

Az energiahatékonyság javulása mérsékli az energiaigény növekedését,⁷ ugyanakkor a megújulók szerepe meghatározóvá válik a fosszilis energiahordozók részleges helyettesítésében.⁸ Ez annak ellenére is igaz, hogy azok gyakran kisebb mennyiségben állnak rendelkezésre, a termelésük nem szabályozható, illetve egy részük az időjárási viszonyok alakulásától függ. A bruttó hazai termék, a népesség, a munkaerő, valamint az üvegházhatású gázok kibocsátásának globális növekedése következtében a bolygónak az energiafogyasztása is folyamatosan emelkedik.⁹

A világ energiahelyzete a 2010-es években

A világ energiafogyasztása a 2010 és 2021 közötti időszakban 16,5 százalékkal növekedett (505.799-ről 589.354 petajoule-ra),¹⁰ ezen belül azonban – a Covid19-járvány keresletcsökkentő hatásaként – 2019 és 2021 között a fosszilis tüzelőanyagoké nem változott. A globális energiafogyasztásban továbbra is az olaj, a szén és a földgáz a meghatározó. A fosszilis tüzelőanyagok közül az említett időszak végén is a kőolaj felhasználása volt a legjelentősebb (184.213 PJ), azt követte a széné (160.104 PJ) és végül a földgázé (145.349 PJ). Az adatok ismeretében kijelenthető, hogy a fosszilisok adták a Föld energiafogyasztásának a 82,5 százalékát (1. ábra). A nem fosszilis tüzelőanyagok jelentősége sokkal kisebb volt: az atomenergia 4,3 (25.313 PJ), a vízenergia 6,8 (40.260 PJ), a megújulók pedig 5,8 százalékot (34.115 PJ) tettek ki a világ teljes energiafelhasználásából.¹¹ Az utóbbiaké azonban így is 345 százalékkal nőtt 2010 és 2021 között (7.659-ről 34.115 PJ-ra). Ugyanakkor az energiafelhasználás és annak a növekedési üteme nagyon egyenlőtlenül oszlik el a Földön. 2021-ben a legnagyobb energiafelhasználó Kína volt (26,5%), azt követte az Amerikai Egyesült Államok (15,6%), India (6,7%), Oroszország (5,3%) és Japán (3,0%).

1. ábra¹²
A világ energiafogyasztásának alakulása (petajoule)

A világ primerenergia-felhasználása 31.000 PJ-lal nőtt 2021-ben, ami az eddigi legnagyobb növekedést jelenti, és meghaladta a Covid19 miatt 2020-ban bekövetkezett, radikális mértékű csökkenést. A megújulóenergia-fogyasztás 2019 és 2021 között 8.000 PJ-lal emelkedett. Az előrejelzések szerint a globális a primerenergia-felhasználás 2030-ig évente 2,4 százalékkal lesz nagyobb. A primerenergia-fogyasztás 2021-es növekedése alapvetően a feltörekvő gazdaságokhoz köthető, ahol a korábbinál 13.000 PJ-lal több energia fogyott.¹³ A prognózisok azt vetítik előre, hogy a világ primerenergia-fogyasztása 2036-ban, a jelenleginél mintegy 9 százalékkal magasabb szinten (643.000 PJ-on) fog tetőzni, majd vélhetőleg 3 százalékkal csökken 2050-re. Miközben a világ még ki sem lábalt a Covid19 okozta sokkból, a globális gazdaságnak egy újabb krízissel kellett szembenéznie 2022 februárját követően: az orosz-ukrán háborúval. A háború az energiapiacokat is érzékenyen érintette, ahol Oroszország az egyik legjelentősebb szereplőnek számít.

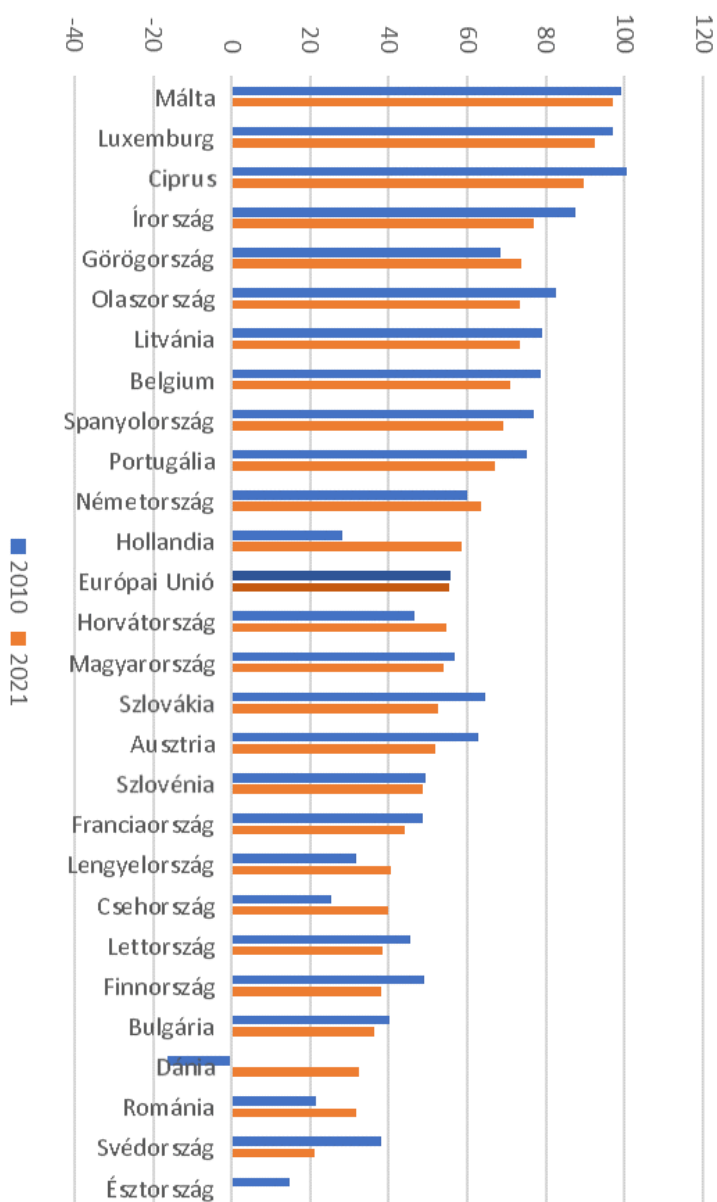
Az európai uniós energiahelyzet a vizsgált időszakban

Az Európai Unió országai az eltérő földrajzi adottságaikból adódóan különböző energiaforrásokkal rendelkeznek, amelyek a következők: a szén, a földgáz, a kőolaj, az atomenergia és a megújuló energiák. Az EU összes primerenergia-termelése 2021-ben 23.994 PJ volt, ami 17 százalékos visszaesést jelentett 2010-hez képest. A fosszilis tüzelőanyagok aránya a primerenergia-felhasználásban 90-ről 70 százalékra csökkent ugyanezen időszakban, ami elsősorban a szénfogyasztás három évtizede tartó visszaszorításának tulajdonítható. Az uniós primerenergia-termelésből a szén 16, az olaj 4, a földgáz 7, a megújuló 41, a nukleáris energia pedig 32 százalékot tett ki 2021-ben.

A primerenergia-termelés összetétele országonként igen eltérő. A megújuló energia az egyetlen elsődleges energiaforrás Máltán, de néhány más EU-országban is domináns: Cipruson, Lettországból és Portugáliában 95 százalékot meghaladja a részesedése. Az atomenergia jelentős energiaforrás Franciaországban (75%), Belgiumban (63%) és Szlovákiában (60%). A szén a meghatározó Lengyelországban (71%), Észtországban (58%) és Csehországban (45%), míg Hollandiában és Írországból a földgáz játszik jelentékeny szerepet (63, illetve 47%-os részesedéssel), a kőolaj pedig Dániában a legfontosabb (45%-kal).

Az Európai Unióban a rendelkezésre álló energiát egyrészt a tagállamokban termelik meg, másrészt harmadik országokból importálják. A belső termelés visszaesése következtében az EU-nak egyre inkább a primerenergia-importra kellett támaszkodnia a kereslet kielégítése végett. Az uniós energiafelhasználás 51.249 PJ importból történt 2021-ben, miközben 17.262 PJ-nyit exportált. Az EU a világ legnagyobb energiainportőre: az összes felhasznált energia 58 százaléka behozatalból származik. Több tagállama is nagymértékben függ

2. ábra¹⁴
Az Európai Unió tagállamainak energiafüggősége (százalék)

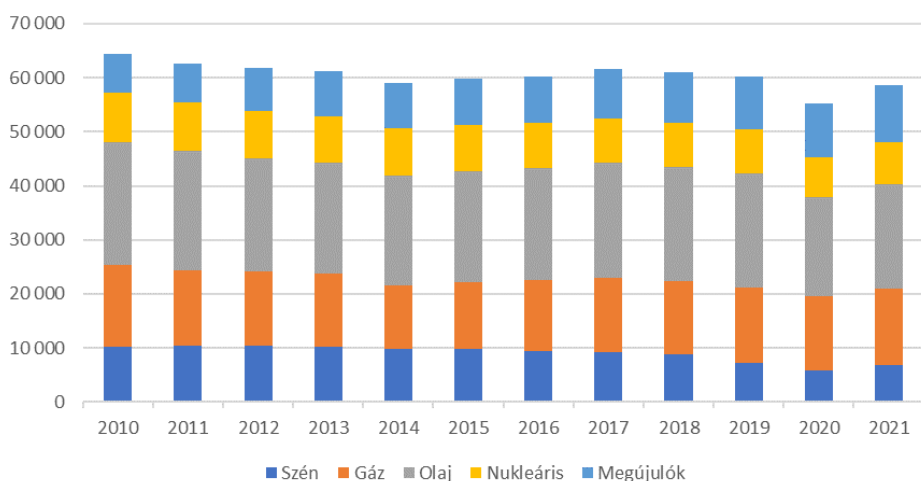
egyes beszállítóktól, ami kiszolgáltatottá teszi az adott országot. Kőolajból, földgázból, valamint szénből a legjelentősebb beszállítója Oroszország: a teljes importon belül a kőolaj mintegy 30, a földgáz 43, a szilárd fosszilis tüzelőanyag (főleg szén) 54 százaléka onnan érkezik. A 2022-ben kezdődött orosz-ukrán háború gazdasági válságot idézett elő, amely arra készítette az Európai Uniót, hogy drasztikus gazdasági szankciókat vezessen be Moszkva ellen, még akkor is, ha egyes országok – például Belgium, Magyarország vagy Görögország – továbbra is erősen függenek az orosz energiaforrásoktól.¹⁵

Egy ország energiafüggőségi rátája az általa importált és a teljes fogyasztás hányadosa, és azt mutatja meg, hogy egy gazdaság az energiaszükséglete kielégítése tekintetében mennyire függ más országoktól. Az EU a saját szükséglete 42 százalékát állította elő 2021-ben, 58 százalékát pedig importálta. A tagállamok importfüggősége ugyanakkor igen széles skálán mozog: Máltáé, Ciprusé és Luxemburgé 90 százalék körüli volt 2021-ben, viszont Észtorszáé csak 1,4 százalékot tett ki (2. ábra).

Az Európai Unió bruttó energiafogyasztása 9,1 százalékkal, 64.464-ről 58.578 PJ-ra csökkent 2010 és 2021 között. A bruttó energiafelhasználásában a fosszilis tüzelőanyagok dominálnak, amelyek 68,7 százalékot tesznek ki. Tételeken: a kőolaj 32,8 (19.200 PJ), a földgáz 24,3 (14.242 PJ), a szén pedig 11,6 százalékot (6.794 PJ) képviselt 2021-ben. A nem fosszilis tüzelőanyagok szerepe szintén jelentős. A nukleáris energia a teljes uniós energiafelhasználás 13,3 százalékát (7.815 PJ) tette ki 2021-ben (3. ábra).¹⁶

3. ábra¹⁷

Az Európai Unió bruttó belföldi energiafogyasztásának alakulása (petajoule)

Az EU – vízenergia nélkül mért – megújuló energiára vonatkozó fogyasztása 2021-ben elérte a 10.526 PJ-t, ami a teljes energiafogyasztás 18 százalékát tette ki. A legnagyobb részesedést a biomassza képviselte, 44 százalékkal, azt követte a víz- (14%) és a szélenergia (12%), majd a biogáz (9%), a biodízel (5%), a települési hulladék (5%), a nap- (4%) és a geotermikus (3%), valamint az egyéb energia (4%). Az Európai Unióban a megújulók adták a villamosenergia-termelés 20,6 százalékát, továbbá a közlekedésben 7,1, a fűtés és hűtés terén pedig 18,1 százalékot képviseltek 2021-ben.

A megújuló energiaforrások szerepe az Európai Unió energiapolitikájában

A megújuló energiaforrások az emberiség számára óriási potenciállal bírnak, mivel a kínálatuk nagyságrendekkel meghaladja a világ energiaigényét, ezért jelentős lesz a részesedésük a jövő globális energiaportfóliójában.¹⁸ Rövid távon a biomassza tekinthető az egyik legjobb megoldásnak, mert a legnagyobb mennyiségben állhat rendelkezésre,¹⁹ s így a globális üzemanyag-ellátás jelentős részét biztosíthatja.²⁰ Ma már számos megújulóenergia-technológia ismert, azonban azok még a fejlesztési ciklus különböző fázisaiban vannak.²¹ A víz- és a bioenergia a fő energiaforrás világszerte, bár még mindig csak a töredékét használjuk fel ezeknek az erőforrásoknak.²² Ezért is fontos a minél sokrétűbb alkalmazásuk, felhasználásuk.²³

A víz-, szél-, nap- és biomassza-energia ma még drágább, mint a fosszilis alapú energiatermelés.²⁴ A folyamatosan csökkenő fosszilis készletek és az energiaárak emelkedése miatt azonban egyre inkább megéri a megújuló energiaforrásokra történő áttérés.²⁵²⁶ A megújulók felhasználásának bővülését továbbra is a jól tervezett energiapolitika és a technológiák fejlődésének a kombinációja mozdítja elő. E téren a szakpolitikai támogatás elsősorban az energiatermelésre irányul, ma még a fűtés és hűtés esetében, illetve a közlekedési ágazatban késlekedik a megújulótechnológiák támogatása.²⁷

A megújuló energiaforrások hasznosításának egyre nagyobb szerepe van az Európai Unió klíma- és energiapolitikájában. Azáltal ugyanis, hogy a tagállamok több megújuló energiát használnak fel az energiaszükségleteik kielégítésére, az EU egésze csökkentheti az importált fosszilis tüzelőanyagoktól való függőségét, egyúttal fenntarthatóbbá teszi az energiatermelését. Gazdasági és környezetvédelmi érdekek hatására az uniós vezetők az 1990-es évek végén a megújuló energiaforrások hasznosításának növelése mellett kötelezték el magukat. Az Európai Bizottság (EB) által 1997-ben kiadott Energiapolitikai fehér könyv a megújuló energiára vonatkozó közös stratégiát és cselekvési tervet tartalmazott. Az előzetes cél az volt, hogy a megújuló energiaforrások 2010-re az uniós bruttó energiafogyasztásból 12 százalékot képviseljenek.²⁸ A növekvő importfüggőség felismerését követően az EB a 2006-os zöld könyvében meghatározta

az energiapolitika három fő célját: a versenyképesség javítását, az ellátás biztonságát és a környezet védelmét.²⁹ A 2009/28/EK irányelvben a megújulókból származó energiának az Európai Unióban történő előállítására és támogatására vonatkozó átfogó politikát vázoltak fel.

Az irányelv célként tűzte ki, hogy 2020-ra a teljes energiafogyasztás 20 százaléka a megújuló forrásokból származzon, és ezt a tagállamoknak a saját nemzeti energiapolitikájuk révén kell elérniük. Ehhez arra is szükség volt, hogy mindegyik tagország ismertesse, hogy milyen lépéseket kíván tenni e cél teljesítése érdekében (a tervezetben ki kellett térni a villamos energiára, a fűtés-hűtésre, valamint a közlekedési ágazatra is – ez utóbbi terén az irányelv az üzemanyagok legalább 10 százalékára írta elő a megújulók alkalmazását). Az 1. táblázat azt mutatja, hogy 2021-ben hol tartottak az EU tagállamai az energiafogyasztásukban a megújulók felhasználása tekintetében.

A 2020-as adatok azt mutatják, hogy Franciaország kivételével minden tagállam teljesítette a megújuló energiára vonatkozó célokat. Igaz, néhányuknak (például Belgiumnak, Írországnak, Luxemburnak, Hollandiának és Szlovéniának) ez csak úgy sikerült, hogy megújuló energiát importált.³⁰ Ahogy az 1. táblázatból is látható, az Európai Unió egészében 2010 és 2021 között 0,61 százalékos volt a megújuló energia részarányának az átlagos évi növekedése, azonban országonként igen nagy eltérés tapasztalható. Kifejezetten dinamikus növekedés figyelhető meg Dánia, Észtország, Ciprus és Svédország esetében, ahol évente 1 százalékot meghaladó mértékben nőtt a megújulók aránya, míg Romániában, Magyarországon, Bulgáriában, Szlovéniában és Ausztriában igen alacsony, 0,5 százalék alatti volt ez az érték.

Az Európai Tanács (ET) 2030-ra még ambiciózusabb célokat tűzött ki – a kötelezettségek növelésével – annak érdekében, hogy az EU versenyképesebb, biztonságosabb és fenntarthatóbb energiarendszert valósítson meg. A tagállamok által elfogadott új energiacél szerint az EU végső energiafogyasztásának legalább 27 százalékát kell a megújulókból biztosítani, s így az üvegházhatású gázok kibocsátása 40 százalékkal csökkenni fog az 1990-es szinthez képest. Az EB további célja, hogy 2050-re 55-75 százalékkal növelje a megújulók arányát a bruttó végső energiafogyasztásban.³¹

A közép-európai országok esetében a megújulóenergia-ágazat fejlesztése az importált energia költségének a csökkentése szempontjából is fontos, ezenkívül elősegíti a szén-dioxid-kibocsátás mérséklésére irányuló cél elérését is.³² Ugyanakkor sok az illúzió is a megújuló energiaforrások széles körű használata kapcsán. A fűtési célú biomassza-felhasználás csökkenése az egyre növekvő villamosítás mellett csak nagyobb energiahatékonysággal érhető el 2030-ra. Ehhez viszont jelentősen növelni kell a napenergia-kapacitást.³³

1. táblázat³⁴

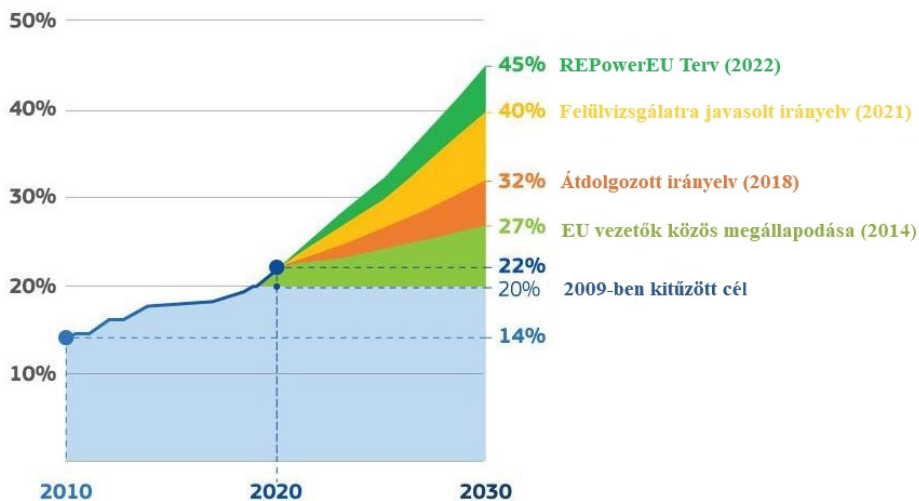
A megújuló energia részarányának alakulása a végső energiafelhasználásban az Európai Unió országaiban, a 2020-as célokkal (százalék)

	2010	2010–2012	2013–2015	2016–2018	2019	2020	2020 cél	2021	átlagos évi növekedés (százalék-pont)
Európai Unió	14,41	14,98	17,30	18,50	21,23	22,04	20	21,78	0,61
Belgium	6,00	6,46	7,92	9,12	11,98	13,00	13	13,01	0,58
Bulgária	13,93	14,64	18,40	19,35	20,63	23,32	16	17,02	0,26
Csehország	10,51	11,42	14,69	14,95	17,07	17,30	13	17,67	0,60
Dánia	21,89	23,58	28,98	33,75	34,47	31,68	30	34,72	1,07
Németország	11,67	12,56	14,35	15,67	18,51	19,09	18	19,17	0,63
Észtország	24,58	25,23	26,82	29,58	33,27	30,07	25	38,01	1,12
Írország	5,76	6,46	8,37	10,22	13,56	16,16	16	12,55	0,57
Görögország	10,08	11,66	15,57	16,90	21,10	21,75	18	21,93	0,99
Spanyolország	13,78	13,73	15,73	17,05	19,93	21,22	20	20,73	0,58
Franciaország	12,67	12,24	14,35	15,89	18,54	19,11	23	19,34	0,56
Horvátország	25,10	25,75	28,28	27,86	30,27	31,02	20	31,33	0,52
Olaszország	13,02	13,78	17,12	17,83	19,19	20,36	17	19,03	0,50
Ciprus	6,16	6,51	9,16	11,39	16,36	16,88	13	18,42	1,02
Lettország	30,38	33,19	37,73	38,72	41,72	42,13	40	42,11	0,98
Litvánia	19,64	20,34	24,01	25,45	26,83	26,77	23	28,23	0,72
Luxemburg	2,85	2,94	4,32	6,83	10,16	11,70	11	11,74	0,74
Magyarország	12,74	14,08	15,11	13,49	13,53	13,85	13	14,12	0,11
Málta	0,98	1,90	4,54	7,11	10,37	10,71	10	12,15	0,93
Hollandia	3,92	4,37	5,27	6,58	11,96	14,00	14	13,00	0,76
Ausztria	31,21	31,83	33,24	33,43	35,58	36,55	34	36,45	0,44
Lengyelország	9,28	10,19	11,65	12,46	15,70	16,10	15	15,62	0,53
Portugália	24,15	24,44	28,57	30,56	32,86	33,98	31	33,98	0,82
Románia	22,83	22,47	24,51	24,45	24,12	24,48	24	23,60	0,06
Szlovénia	21,08	21,19	22,83	21,67	23,99	25,00	25	25,00	0,33
Szlovákia	9,10	9,97	11,58	11,80	17,22	17,35	14	17,41	0,69
Finnország	32,17	32,97	38,16	40,33	43,28	43,94	38	43,10	0,91
Svédország	46,10	47,71	51,17	53,30	59,49	60,12	49	62,57	1,37

Az EU energiapolitikájának a célja a tagországok energiaellátásának a biztonsága, az energiahatékonyság és -takarékoság elősegítése, valamint a megújuló energia részarányának a növelése. A tagállamok közötti szolidaritás ehhez is alapvető fontosságú, miközben mindegyik maga felel a saját energiabiztonságáért. A megújuló elterjedését befolyásolja a fosszilis erőforrásoknak az egyes országokon belüli elérhetősége is,³⁵ továbbá bizonyos körülmények, mint az eltérő nemzetközi kötelezettségek, a különböző tervezési/engedélyezési kultúrák, a megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos köztudatosság és a műszaki különbségek.³⁶

A 2018/2001/EU megújuló energia-irányelv felülvizsgálatát követően a tagállamok új kötelező érvényű célt tűztek ki maguk elé 2030-ra: annak a biztosítását, hogy az Európai Unió bruttó végső fogyasztásában a megújuló energiaforrásokból előállított energia részaránya legalább 32 százalék legyen. Az Európai Bizottság 2022 júliusában bemutatta az új, 2030-ra szóló éghajlati céljait is, amelynek értelmében az évtized végére legalább 40 százalékra emelik az energiamixben a megújuló energiaforrások részesedését.

4. ábra³⁷
A megújulóenergia-célok alakulása

A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború új energiapiaci helyzetet teremtett. Az Európai Bizottság közzétette a REPowerEU nevű tervet, amelynek célja az Európai Uniónak az orosz gáztól és olajtól való függőségének a 2030 előtti jelentős mértékű csökkentése, továbbá az energiahatékonyság 9-ről 14 százalékra történő emelése, valamint a megújuló energiaforrások részarányának a növelése. Ez utóbbi kapcsán a REPowerEU terv is támogatja az EB azon kérését, hogy 2030-ra 45 százalékra emeljék. A 4. ábra a megújulókra vonatkozó energiacélok alakulását mutatja.

Mindezek mellett az „Út az 55% felé” program 2030-ra tervezett 1067 GW-os célkitűzésével szemben a REPowerEU szerint 1236 GW-ra kell növelni a teljes megújulóenergia-kapacitást.

Anyag és módszer

Az energiastatisztikában nagyon fontos a primer és a szekunder energia szétválasztása. A dupla számbavétel elkerülése érdekében elengedhetetlen, hogy a rendszerbe belépő új (elsődleges) és az azon belül átalakuló (másodlagos) energiát külön lehessen választani. Az elsődleges energiát közvetlenül a természeti erőforrásokból, például a kőolajból, kőszénből vagy földgázból nyerik ki, vagy elsődleges alapanyagokból állítják elő. A másodlagos energiát az előző átalakításával állítják elő; ezek közé tartozik például az elektromosság, a gépjármű-üzemanyag vagy a hidrogén.³⁸ Az elsődleges energiaforrások nagyon fontos szerepet játszanak a gazdaság valamennyi ágazatában, mivel a Föld népességének növekedésével együtt a világgazdaság is gyorsan bővül.³⁹

E tanulmányban az Európai Unió tagállamainak a bruttó belföldi energiafogyasztását elemeztük, amely az adott ország energiakeresletének a kielégítéséhez szükséges energiamennyiséget jelenti. Ezalatt a primerenergia-termelés és a nettó import (import-export) összegét értjük.

Az energiaáramlást az ún. Sankey-diagrammal szemléltethetjük (5. ábra), amelyben a nyilak az áramlás irányát, a szélességük pedig az áramlási mennyiség nagyságát mutatják.

Írásunk célja az EU-tagországok bruttó belföldi energiafogyasztásának az elemzése, valamint a megújuló energia és a nem megújuló energiaforrások kapcsolatának a vizsgálata volt. Arra kerestük a választ, hogy a tagállamokban melyik nem megújuló energiahordozót sikerült felváltani megújulóval. Az energiaforrások egymással való helyettesítését a Pearson-korrelációs mátrixszal elemeztük, majd 1, illetve 5 százalékos szignifikanciaszinten értékeltük. A kiértékelés az IBM SPSS Statistics 25 nevű program segítségével történt. A vizsgálat során összehasonlító idősoelemzést alkalmaztunk.

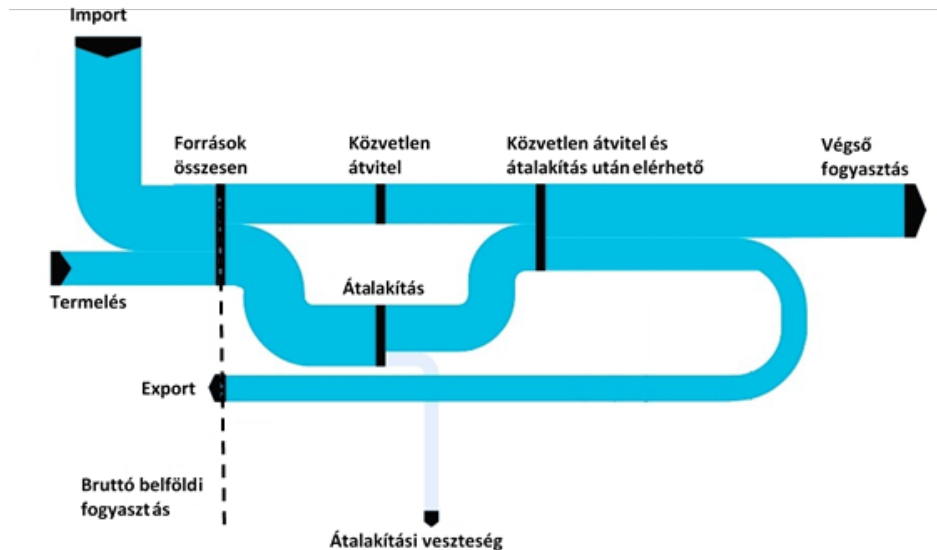
A Pearson-korrelációs együttható szignifikanciájának tesztelésére a H_0 -hipotézist fogalmazzuk meg: $\rho=0$. Döntésünk egy n elemű mintában számított Pearson-korrelációs együtthatón (r) alapul. H_0 elutasítása az r együttható és az f szabadságfok nagyságától függ ($f=n-2$). A szignifikancia kiszámításához a t -eloszlási statisztikát használtuk, amelynek a képlete:

$$t = r \sqrt{(n-2)/(1-r^2)}$$

Az egyenlet t -re adott eredménye és a t -statisztikai táblázat segítségével meghatározható, hogy a változók közötti lineáris Pearson-korreláció szignifikáns-e, és ha igen, mekkora szignifikanciaszinten. Az r Pearson-korrelációs érték – amely -1 és $+1$ közé esik – azt mutatja meg, hogy szignifikancia esetén milyen irányú és mennyire szoros a lineáris kapcsolat a két változó között: minél közelebb van az r abszolút értéke az 1 -hez, annál erősebb a lineáris kapcsolat közöttük. Az r pozitív előjele a változók egyirányú változását jelenti, míg a negatív az ellentétes irányúra utal.

5. ábra⁴⁰

Az energiaáramlás egyszerűsített Sankey-diagramja

Eredmények

Az EU-tagországok elsődleges energiatermelése

Az EU-tagok közül Franciaország már hosszú ideje vezető szerepet tölt be az energiatermelésben. A primerenergia-termelése 5065 PJ volt 2020-ban, ami 11 százalékos csökkenést jelentett 2010-hez képest. A fő forrása a nukleáris energia, amely a teljes elsődleges termelés 76 százalékát tette ki 2020-ban, míg a megújulók részesedése 23, az egyebeké pedig 1 százalék volt. Franciaországot Németország követi, amelynek a primerenergia-termelése 27 százalékkal, 3923 PJ-ra csökkent a vizsgált időszakban. A megújulók részaránya viszont jelentősen emelkedett a németek teljes elsődleges energiatermelésében, és mintegy 50 százalékot tett ki 2020-ban (míg 2010-ben ez az arány csak 25% volt). A megújulók mellett a szén 25, az atomenergia 18, az olaj 3, az egyéb forrás pedig 4 százalékkal részesedik a német primerenergia-termelésben. A következő Lengyelország a rangsorban, amelynek a primerenergia-termelése 2381 PJ volt 2020-ban, azaz 15 százalékot csökkent 2010-hez képest. Fontos tény azonban, hogy az ország Európa legnagyobb széntermelője, így a fekete- és a barnaszén az energiatermelésének a fő forrása: 2020-ban a teljes elsődleges termelés 70 százalékát tette ki, míg a megújulók aránya csupán 23, az egyebeké pedig 7 százalék volt. Hollandia az EU egyik legjelentősebb energiatermelője, azonban a primerenergia-termelése drámaian visszaesett az utóbbi időkből: míg 2010-ben 2947 PJ volt, addig 2020-ra 1105 PJ-ra csökkent. Az energiatermelés fő forrása továbbra is a gáz, amely a teljes energiatermelés 65 százalékát tette ki 2020-ban. A megújulók aránya a primer energiában 27, az egyebé 8 százalék volt.

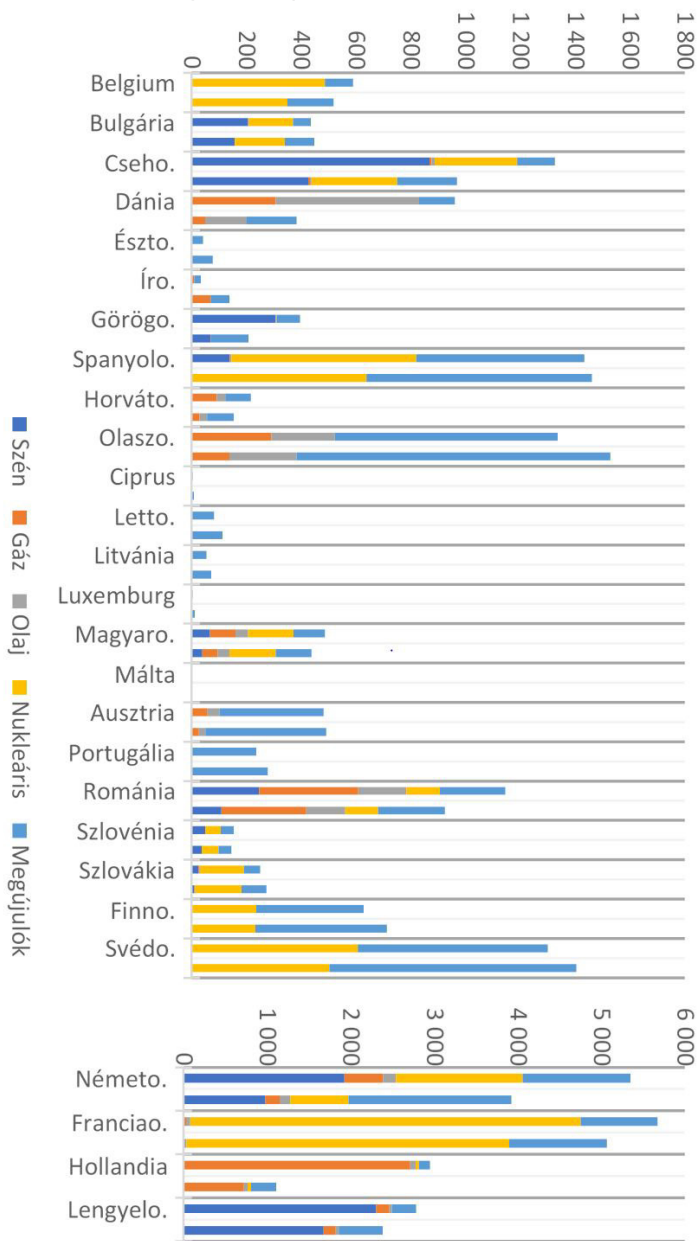
A 6. ábrán láthatók az egyes EU-tagállamok elsődleges energiatermelési adatai. Mivel négy ország értékei lényegesen magasabbak, mint a többié, a jobb láthatóság érdekében azokat külön is feltüntettük az ábra jobb oldalán.

Az EU-tagországok energiaimportja

Az Európai Unió államai közül Németország a legnagyobb energiaimportőr: az importenergia-felhasználása 2010-ben 10.231 PJ volt, amely 2020-ra 14 százalékkal, 8809 PJ-ra csökkent. E téren az olaj a domináns, 57 százalékos részesedéssel, míg a gázé 32, a széné pedig 10 százalék. Az ország importenergia-függősége 63,7 százalék volt 2020-ban. A második helyen Hollandia áll az uniós energiaimportőrök között. A vizsgált időszakban a teljes energiaimportja 5,5 százalékkal, 6873 PJ-ra csökkent, és e téren a függősége az elmúlt évtized végén 63,7 százalék volt. A holland energiaimportban az olaj 81 százalékot képvisel, de jelentős (16%) a gázimportja is. Olaszország szintén jelentős energiaimportőrnek számít. Az importenergia-felhasználása 2010-ben 7336 PJ, 2020-ban pedig

6. ábra⁴¹

Az EU-tagállamok elsődleges energiatermelése 2010-ben és 2020-ban (petajoule)

5347 PJ volt, ami 27 százalékos visszaesést jelent, de a 73,5 százalékos importenergia-függősége nemzetközi összehasonlításban még így is magasnak mondható. Az ország importenergia-mixében az olaj részesedése 52, a gázé 43 százalék. Franciaország energiaimportja jelentősen csökkent az elmúlt évtizedben: 6745-ről 5212 PJ-ra. A két meghatározó importtermék az olaj (62,3%) és a gáz (32,4%) volt 2020-ban. A francia import energiafüggősége (44%) alacsonynak tekinthető az EU-országok között.

Az EU legjelentősebb energiaimportőrei között Spanyolországot is meg kell említeni: az importenergia-felhasználása 4506 PJ volt 2020-ban (tíz évvel korábban viszont még 5087 PJ). A spanyol importenergia-mixben 70 százalékkal az olaj a domináns, a gáz részesedése pedig 26 százalékos. Az ország importenergia-függősége 2020-ban elérte a 67 százalékot (7. ábra).

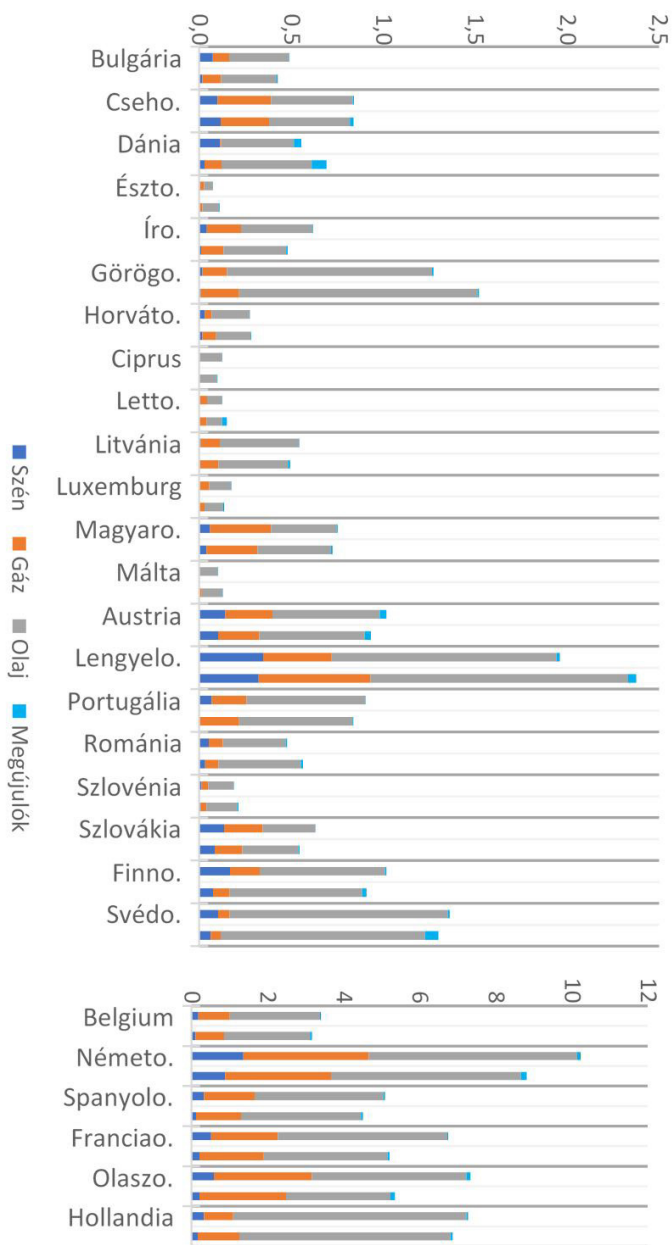
Az EU-tagországok energiaexportja

A 8. ábrán látható, hogy Hollandia messze a legjelentősebb energiaexportőr az EU-tagországok közül, még úgy is, hogy a vizsgált időszak alatt jelentősen visszaesett a kivitel: 2010-ben még 6095 PJ volt, ám 2020-ra 26,5 százalékkal, 4478 PJ-ra csökkent. A hollandok legjelentősebb exportált energiaforrása az olaj, 87 százalékos részesedéssel, s azt a gáz követi 11 százalékkal. Belgium egyike volt azon uniós országoknak, amelyek növelni tudták az energiaexportjukat a 2010–2020 közötti időszakban. A belga kivitel 1160-ről 1278 PJ-ra emelkedett, amelynek 89 százalékát az olaj, 10 százalékát pedig a gáz tette ki 2020-ban. Ugyanabban az évben Spanyolország exportja került a harmadik helyre az EU-tagállamok között, mégpedig úgy, hogy a vizsgált időszakban csaknem megduplázódott (591-ről 1159 PJ-re bővült). Az exportmixében az olaj a legfontosabb energiatermék, 84 százalékos részesedéssel, azt követik a megújulók, 7 és a szén 4,5 százalékkal. Bár a német energiaexport 1612-ről 1110 PJ-re esett vissza, az ország szintén fontos energiaexportőrnek számít az Unióban. Az energiakivitelében az olaj 83 százalékot képvisel, de a megújulók 11,5 százalékos részesedése is jelentősnek mondható.

Olaszország energiaexportja 2010-ben még 1278 PJ volt, de tíz év alatt 1033 PJ-ra esett vissza, s az olaj a teljes kivitel 96 százalékát tette ki. Franciaországot is a jelentékeny uniós energiaexportőrök között tartjuk számon, de a kivitele 1092-ről 878 PJ-ra csökkent a vizsgált időszakban. Az energiaexportjában az olaj és a gáz volt Megoldva meghatározó, 62, illetve 35 százalékos részesedéssel (8. ábra).

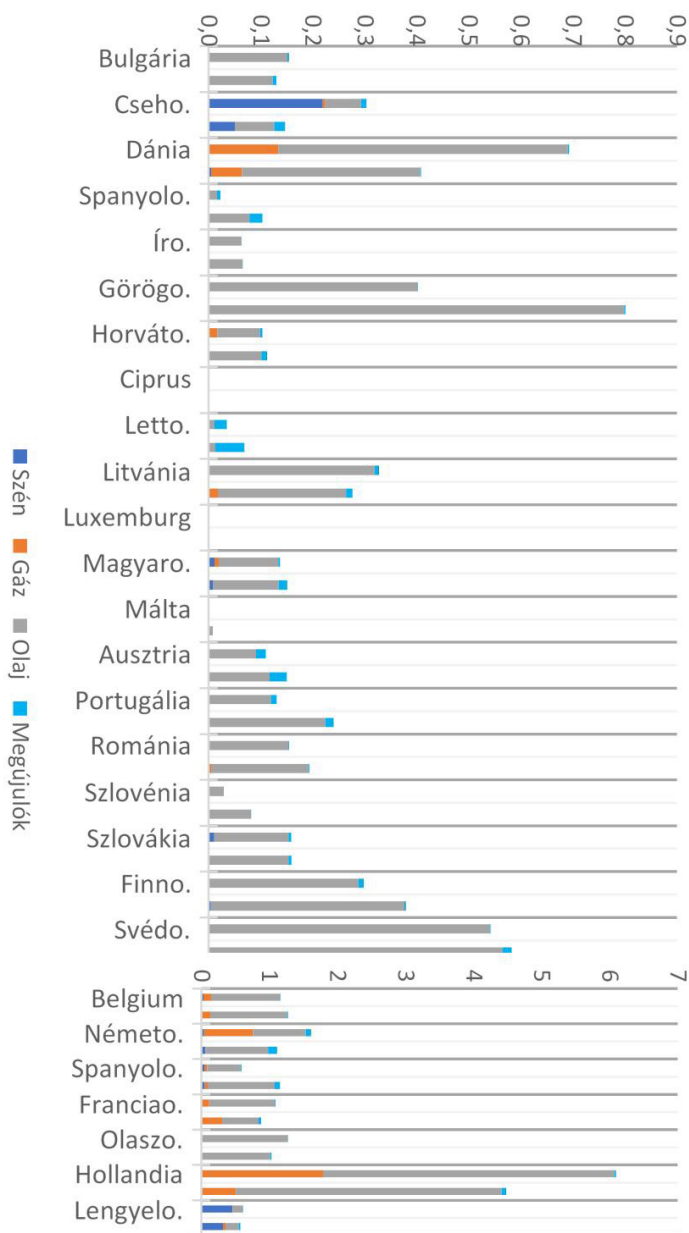
7. ábra⁴²

Az EU-tagállamok energiaimportja 2010-ben és 2020-ban (petajoule)

8. ábra⁴³

Az EU-tagállamok energiaexportja 2010-ben és 2020-ban, (petajoule)

Az EU-tagországok bruttó belföldi energiafelhasználása

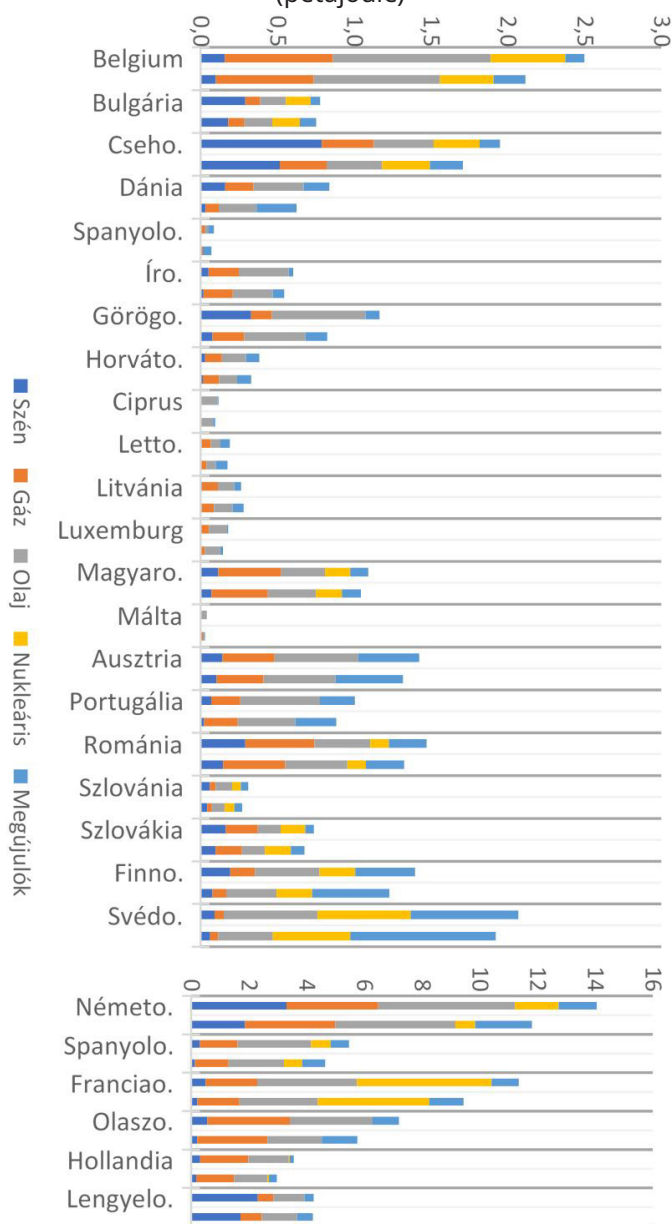
Németország az Európai Unió legnagyobb gazdasága és egyben a legjelentősebb energiafelhasználója is. Az ország a vizsgált időszakban 16 százalékkal csökkentette a bruttó energiafogyasztását, amely 2020-ban így 11.818 PJ lett, és a fosszilis energián alapul: a teljes felhasználása 35 százalékát az olaj jelentette, további 26-ot a gáz, 16-ot pedig a szén tett ki. Ugyanakkor a megújuló energia felhasználása terén nagyot lépett előre: 9-ről 17 százalékra emelte, de az atomenergiáé 11-ről 6 százalékra esett vissza a 10 év alatt. Franciaország ugyanezen időszakban szintén jelentősen, 17 százalékkal – 1350-ről 9449 PJ-ra – csökkentette az energiafogyasztását, amelyben 2020-ban 41 százalékos részesedéssel az atomenergia dominált. A bruttó energiafelhasználásból az olaj 29, a gáz 16, a megújuló pedig 13 százalékot tett ki.

Az Európai Unió tagállamai közötti belföldi energiafogyasztási rangsorban a harmadik helyen Olaszország áll: az évtized végére 7202-ről is csupán 5763 PJ-re csökkent. Az energiafelhasználásában a gáz 42, az olaj 33 százalékos részarányt képvisel, a megújulók aránya pedig jelentősen növekedett, és 2020-ra elérte a 21 százalékot (2010-ban 13% volt).

Spanyolország a negyedik legnagyobb energiafogyasztó az EU-tagországok között, amelynek a bruttó energiafelhasználása 4646-ra esett vissza a 2010. évi 5464 PJ-ről. Az ország az energia terén olajalapú, amely a teljes fogyasztás 41 százalékát teszi ki. A földgáz 25, az atomenergia 14 százalékot tesz ki. Spanyolország esetében is jelentősen nőtt a megújulók aránya, és 2020-ra elérte a 17 százalékot.

A többi nagy energiafelhasználó tagállamtól eltérően Lengyelország nem csökkentette a fogyasztását tíz év alatt, és 2020-ban is mintegy 4217 PJ energiát használt fel. Ezen belül a szén 41, az olaj 29, a földgáz 17, a megújulók pedig 13 százalékos részarányt képviseltek (9. ábra).

9. ábra⁴⁴
Az EU-tagállamok bruttó belföldi energiafogyasztása 2010-ben és 2020-ban
(petajoule)

*A nem megújuló és a megújuló energia kapcsolatának értékelése
Pearson-korrelációs elemzés alapján*

A 2. táblázat az egyes EU-tagországok 2010-es és 2020-as megújuló és nem megújuló bruttó energiafogyasztása közötti Pearson-korrelációs értékeket tartalmazza.

2. táblázat
Az EU-tagországok megújuló és nem megújuló bruttó energiafogyasztása
közötti Pearson-korrelációs értékek

		Szén	Gáz	Olaj	Nukleáris
1.	Belgium	-0,9074**	0,0398	-0,6948**	-0,4100
2.	Bulgária	-0,8837**	0,1980	0,7504**	0,5874*
3.	Csehország	-0,9290**	-0,2352	0,0922	-0,0098
4.	Dánia	-0,9526**	-0,8913**	-0,6287*	
5.	Németország	-0,7824**	0,2804	-0,5375*	-0,9378**
6.	Észtország	-0,8394**	-0,8024**	-0,9581**	
7.	Írország	-0,8229**	0,4163	-0,1077	
8.	Görögország	-0,9132**	0,5851*	-0,7941**	
9.	Spanyolország	-0,4559	-0,3626	-0,6798**	-0,5304*
10.	Franciaország	-0,6973**	-0,1607	-0,7851**	-0,7768**
11.	Horvátország	-0,5074	-0,1418	-0,4529	
12.	Olaszország	-0,8555**	-0,4503	-0,8608**	
13.	Ciprus	0,5240*		-0,4196	
14.	Lettország	-0,7542**	-0,7073**	0,5131	
15.	Litvánia	-0,7793**	-0,8841**	0,8933**	
16.	Luxemburg	-0,9055**	-0,8627**	-0,4356	
17.	Magyarország	-0,0964	-0,4409	-0,4604	-0,1828
18.	Málta		0,9433**	-0,9385**	
19.	Hollandia	-0,7152**	-0,2523	-0,7663**	0,1656
20.	Ausztria	-0,6369*	-0,3127	-0,3354	
21.	Lengyelország	-0,8525**	0,9242**	0,7296**	
22.	Portugália	-0,3962	0,3464	-0,3692	
23.	Románia	-0,7641**	-0,7920**	0,4011	-0,7568**
24.	Szlovénia	-0,2652	-0,3189	-0,3725	-0,0445
25.	Szlovákia	-0,9361**	-0,4263	0,4288	0,1440
26.	Finnország	-0,8551**	-0,8427**	-0,6851**	-0,4109
27.	Svédország	-0,8538**	-0,2412	-0,9099**	-0,2993

* A Pearson-korreláció 0,05-ös szinten szignifikáns (2-tails)

** A Pearson-korreláció 0,01-es szinten szignifikáns (2-tails)

A 2. táblázatból jól látható, hogy a szén 1 százalékos szignifikanciaszinten negatívan korrelál a bruttó energiafogyasztásban a megújuló energiával Dánia (-0,9526), Szlovákia (-0,9361), Csehország (-0,9290), Görögország (-0,9132), Belgium (-0,9074), Luxemburg (-0,9055), Bulgária (-0,8837), Olaszország (-0,8555), Finnország (-0,8551), Svédország (-0,8538), Lengyelország (-0,8525), Észtország (-0,8394), Írország (-0,8229), Németország (-0,7824), Litvánia (-0,773), Románia (-0,7641) és Lettország (-0,7542), illetve 5 százalékoson Hollandia (-0,7152), Franciaország (-0,6973) és Ausztria (-0,6369) esetében.

A gáz 1 százalékos szignifikanciaszinten negatívan korrelál a bruttó energiafogyasztásban a megújuló energiával Dánia (-0,8913), Litvánia (-0,8841), Luxemburg (-0,8627), Finnország (-0,8427), Észtország (-0,8024), Románia (-0,7920), illetve 5 százalékoson Lettország (-0,7073) esetében. Ugyanakkor 1 százalékos szignifikanciaszinten pozitívan korrelál Málta (0,9433) és Lengyelország (0,9242) esetében.

Az olaj 1 százalékos szignifikanciaszinten negatívan korrelál a bruttó energiafogyasztásban a megújuló energiával Észtország (-0,9581), Málta (-0,9385), Svédország (-0,9099), Olaszország (-0,8608), Görögország (-0,7941), Franciaország (-0,7851) és Hollandia (-0,7663), illetve 5 százalékoson Belgium (-0,6948), Finnország (-0,6851), Spanyolország (-0,6798) és Dánia (-0,6287) esetében. Viszont 1 százalékos szignifikanciaszinten pozitívan korrelál Litvánia (0,8933) és Bulgária (0,7504), 5 százalékoson pedig Lengyelország (0,7296) esetében.

Az atomenergia 1 százalékos szignifikanciaszinten negatívan korrelál a megújuló energiával a bruttó energiafogyasztásban Németország (-0,9378), Franciaország (-0,7768) és Románia (-0,7568) esetében.

A Pearson-korrelációs vizsgálat eredményei megmutatják, hogy az egyes uniós tagországokban mely fosszilis energiahordozót váltja ki a megújuló energia. A legtöbb országban ez a szén, amely egyébként is a legtöbb szén-dioxid kibocsátásáért felelős. Mindenütt törekedni kell a szén mielőbbi kiváltására, még akkor is, ha ez átmenetileg többletgáz fogyasztásával is jár. Az Európai Unió a gáz és a megújuló energiaforrások együttes és növekvő felhasználásával érheti el leginkább a szén-dioxid-kibocsátás csökkenését. Az EU így 2050-re elérheti a klímasemlegességre vonatkozó célját is, miközben a gazdasága addig is a lehető legalacsonyabb CO₂-kibocsátás mellett működik.⁴⁵

Következtetések

Az uniós tagországok energiatermelésének a szerkezete az eltérő természeti adottságaik következtében különbözik egymástól. Az egyre fokozódó klímavédelmi kötelezettségvállalások, illetve az egyes tagállamok energiafüggetlenségi törekvései a megújuló energiaforrások felhasználásának növekedése irányába

mozdítják el az energiamixüket. Ezt tükrözik a tagállamok energiatermelésének, -importjának, -exportjának és -felhasználásának az összetételében 2010 és 2020 között bekövetkezett változások is. Néhány kivétellel (pl. Lengyelország) mind a megújuló energiaforrások jelentősebb mértékű felhasználása mellett döntöttek. Ezt jól mutatja azok növekvő részesedése az energiafelhasználásuk összetételében.

A kutatásunk a Pearson-korrelációs számítás alapján arra világít rá, hogy az Európai Unióban a megújuló energiák váltják fel a fossziliseket, közülük is leginkább a szén. Ez azért is kedvező, mert a szén az éghajlatot leginkább terhelő fosszilis energiahordozó, hiszen a legmagasabb fajlagos szén-dioxid-kibocsátással jár. A gáz és az olaj kiváltása jóval lassúbb folyamat, mivel az előbbi a fűtés és a villamosenergia-termelés fontos eleme, az utóbbi pedig a szállításban játszik kulcsszerepet. Az atomenergia esetében a negatív Pearson-korrelációs érték az intenzíven növekvő megújuló energiáknak köszönhető. Németországban az atomerőművi blokkoknak a fukusimai katasztrófa utáni leállítása is hozzájárult ehhez a folyamathoz.

A szén-dioxid-mentesítés az EU klímapolitikájának a fontos része. De azért is lényeges, mert a fosszilis tüzelőanyag nagyarányú alkalmazása a fosszilis energia következő időszakban várható felhasználását is megnöveli.⁴⁶ A CO₂-kibocsátás csökkentésének az egyik módja az energiafogyasztás csökkentése. Az Európai Unió bruttó energiafogyasztása 64.464-ről 58.578 PJ-ra, azaz 9,1 százalékkal esett vissza 2010 és 2021 között. Fontos megjegyezni, hogy a felhasználás hatékonyságának a javulása jelentősen hozzájárul a fogyasztás csökkenéséhez. A másik mód a megújuló arányának a növelése; ezt az EU a 2010-es 12 helyett 2020-ra 20 százalékban határozta meg. Ez a célérték országonként eltérő – az erőforrásoktól és a geopolitikai helyzettől függően.

Az EU tagállamai megosztottak a tekintetben, hogy hogyan akarják elérni az éghajlati célokat. Az egyik csoportjuk atomenergia-ellenes, különösen Németország, a másik pedig éppen azt támogatja, élükön Franciaországgal. Fontos kiemelni, hogy mindenki számára kedvező az Európai Bizottság 2022. január végén előterjesztett javaslata, amely alapján a földgáz és az atomenergia felhasználásával történő energiatermelés fenntarthatónak minősíthető lenne – mindaddig, amíg a megújuló energiaforrások növekvő felhasználásával el lehet elérni az ellátásbiztonságot (jelenleg az Európai Bizottság javaslatát az EU 27 tagállama és az Európai Parlament is felülvizsgálja).⁴⁷ Habár az Európai Unió polarizáltnak tűnik az energiapolitika terén, gyakorlatilag középtávon minden ország számol vagy a földgázzal, vagy az atomenergiával, vagy mindkettővel.⁴⁸

Jegyzetek

- 1 A kutatás a Technológiai és Ipari Minisztérium „A körforgásos gazdaságra történő átállás előkészítési feladatai a mezőgazdasági és zöldhulladékok esetében” című, KE-HOP-3.2.1-15-2021-00037 azonosító számú Környezet és Energiahatékonysági Operatív Program támogatásával valósult meg.
- 2 Zaharia, Alina, Diaconeasa, Maria Claudia, Brad, Laura, Lădaru, Georgiana-Raluca és Ioanăs, Corina: „Factors Influencing Energy Consumption in the Context of Sustainable Development”, *Sustainability*, 11., no. 15. (2019): 4147. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.3390/su11154147>.
- 3 Fodor Bea Emőke: *Promoting the Use of Renewable Energies. An Evaluation of the Hungarian Feed-in Tariff System*, PhD Dissertation (Budapest: Corvinus University of Budapest, 2012), 230. o.
- 4 Bayar, Yilmaz, Ozkaya, Mehmet Hilmi, Herta, Laura, Gavrilitea, Marius és Gavrilitea, Dan: „Financial Development, Financial Inclusion and Primary Energy Use: Evidence from the European Union Transition Economies”, *Energies*, 14., no. 12. (2021): 3638. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.3390/en14123638>.
- 5 EPA. United States Environmental Protection Agency, „State CO₂ Emissions from Fossil Fuel Combustion”, <https://www.epa.gov/statelocalenergy/state-co2-emissions-fossil-fuel-combustion> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 6 Sohag, Kazi, Taşkın, Dilvin és Malik, Muhammad Nasir: „Green Economic Growth, Cleaner Energy and Militarization: Evidence from Turkey”, *Resources Policy*, no. 63. (2019). Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101407>.
- 7 Popp József, Oláh Judit, Farkas Fekete Mária, Lakner Zoltán és Máté Domicián: „The Relationship between Prices of Various Metals, Oil and Scarcity”, *Energies* (2018): 1–19. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.3390/en11092392>.
- 8 Popp József, Kot, Sebastian, Lakner Zoltán és Oláh Judit: „Biofuel Use: Peculiarities and Implications”, *Journal of Security and Sustainability Issues*, 7., no. 3. (2018): 77–493. Elektronikusan elérhető: http://jssidoi.org/jssi/uploads/papers/27/Popp_Biofuel_use_peculiarities_and_implications.pdf.
- 9 Zaharia *et al.*: „Factors Influencing Energy Consumption”.
- 10 Az elemzés során az Európai Bizottság, az Eurostat és a Nemzetközi Megújuló Energia Ügynökség (IRENA) adatbázisának a 2010 és 2020 közötti időszakra vonatkozó értékeit használtuk fel. A nemzetközi mértékegységrendszerben (SI) az energia mértékegysége a joule (J). A cikkünkben annak többszörösét, a petajoule-t (1 PJ = 10¹⁵ J) használjuk energiaegységként.
- 11 *Our World in Data*, „Energy Consumption by Source, World”, <https://ourworldindata.org/grapher/energy-consumption-by-source-and-country> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 12 Uo.
- 13 *British Petrol*, „Statistical Review of World Energy 2020”, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 14 Uo.
- 15 Eurostat, „Energy Import Dependency by Products”, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nrg_ind_id/default/table?lang=en (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 16 Eurostat „Complete Energy Balances”, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_BAL_C__custom_4179072/default/table (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 17 Uo.

- 18 Ellabban, Omar, Abu-Rub, Haitham és Blaabjerg, Frede: „Renewable Energy Resources: Current Status, Future Prospects and Their Enabling Technology”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, no. 39. (2014): 748–764. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.07.113>.
- 19 Demirbas, M. Fatih, Balat, Mustafa és Balat, Havva: „Potential Contribution of Biomass to the Sustainable Energy Development”, *Energy Conversion and Management*, 50., no. 7. (2009): 1746–1760. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.1016/j.enconman.2009.03.013>.
- 20 Svazas, Mantas, Navickas, Valentinas, Bilan, Yuriy és Vasa László: „The Features of the Shadow Economy Impact' on Biomass Energy Sector”, *Energies*, 15., no. 8. (2022): 2932. Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.3390/en15082932>.
- 21 International Energy Agency, „Deploying Renewables 2011: Best and Future Policy Practice”, <https://www.iea.org/reports/deploying-renewables-2011-best-and-future-policy-practice> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 22 Doner, Jeremiah: *Barriers to Adoption of Renewable Energy Technology* (Normal, IL: Illinois State University, Institute for Regulatory Policy Studies, 2007).
- 23 Kofoed-Wiuff, Anders, Sandholt, Kaare és Marcus-Møller, Catarina: „Renewable Energy Technology Deployment: Barriers, Challenges and Opportunities”, *IEA Energy Analyses*, <http://www.iea-retd.org/files/Barriers%20Challenges%20and%20Opportunities.pdf> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 24 Popp József: „The Role of Bioenergy in the Global Energy Supply”, *Gazdálkodás*, 57., no. 5. (2013): 419–435.
- 25 Takács István: „A megújuló és nem megújuló energiahordozókra alapozott erőművi technológiák energiamegtérülési rátája és externáliái (CO₂)”, *Tér-Gazdaság-Ember*, 3., no. 1. (2015): 91–106.
- 26 Ali, Basit, Khan, Dilawar, Shafiq, Muhammad, Magda Róbert és Oláh Judit: „The Asymmetric Impact of Oil Price Shocks on Sectoral Returns in Pakistan: Evidence from the Non-Linear ARDL Approach”, *Economies*, 10., no. 2. (2022): 15.
- 27 REN21, „Renewables 2018 Global Status Report”, <https://www.ren21.net/gsr-2018/> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 28 European Commission, „Renewable Sources of Energy: White Paper for a Community Strategy and Action Plan”, http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com97_599_en.pdf (a letöltés ideje: 2023. július 12.).
- 29 Commission of the European Communities, „Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy”, http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 30 Crnčec, Danijel; Penca, Jerneja és Lovec, Markov: „The COVID-19 Pandemic and the EU: From a Sustainable Energy Transition to a Green Transition?”, *Energy Policy*, no. 175. (2023). Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113453>.
- 31 Hernández, Leonor, Burriel, Joan Raül, Bujdosó Zoltán és Topliceanu, Liliana: „Training Needs in Renewable Energies for Local Development”, *Universitat Jaume I*, http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/167300/O2_Training%20needs%20in%20RES%20for%20local%20development_En.pdf?sequence=4 (a letöltés ideje: 2023. július 13.).
- 32 Piwowar, Arkadiusz, Olanszka, Anna és Rezny, Lukas: „Development of Renewable Energy in the Visegrad Countries”, *Comparative Analysis*, (2017): 695–705.
- 33 Harrison, Tom: „Higher Solar Ambition Can Lower Bioenergy in REPowerEU”, *Ember Climate*, <https://ember-climate.org/insights/commentary/higher-solar-ambition-can-lower-bioenergy-in-repowerEU/> (a letöltés ideje: 2023. július 13.).

- 34 Forrás: *Eurostat*, „Database” (2021), <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 35 Rabe, Marcin, Bilan, Yuriy, Widera, Katarzyna és Vasa László: „Application of the Linear Programming Method in the Construction of a Mathematical Model of Optimization Distributed Energy”, *Energies*, no. 15. (2022). Elektronikusan elérhető: <https://doi.org/10.3390/en15051872>.
- 36 Reiche, Danyel és Bechberger, Mischa: „Policy Differences in the Promotion of Renewable Energies in the EU Member States”, *Energy Policy*, 32., no. 7. (2004): 843–849.; Viktor Patrik, Kenderesi Ádám és Garai-Fodor Mónika: „Research of the Hungarian Road Transportation Companies’ Alternative Fuel Usage”, *The Macrotheme Review*, 9., no. 1. (2020): 109–116.
- 37 *European Economic and Social Committee*, „RePowerEU Plan”, <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/repowereu-plan> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 38 Overgaard, Sara: „Issue Paper: Definition of Primary and Secondary Energy”, *Statistics Norway* (2008), https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/londongroup/meeting13/LG13_12a.pdf (a letöltés ideje: 2023. július 12.).
- 39 *International Energy Agency*, „World Energy Outlook 2022”, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022> (a letöltés ideje: 2023. július 12.).
- 40 *Eurostat*, „Energy Balance Flow”, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/sankey/energy/sankey.html> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 41 *Eurostat*, „Complete Energy Balance, Primary Production”, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_BAL_C__custom_11604304/default/table?lang=en (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 42 *Eurostat*, „Complete Energy Balance, Imports”, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_BAL_C__custom_11604372/default/table?lang=en (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 43 *Eurostat*, „Complete Energy Balance, Exports”, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_BAL_C__custom_11604390/default/table?lang=en (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 44 *Eurostat*, „Complete Energy Balance, Gross Inland Consumption”, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_BAL_C__custom_11604404/default/table?lang=en (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 45 *General Electric*, „Gas Power: Leading the Way to Net-Zero in Europe”, <https://www.ge.com/gas-power/regions/europe> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 46 Taqqadus, Hafsa, Khan, Alam, Khan, Dilawar és Magda, Robert: „The Impact of Product and Process Innovation on Abandoning Fossil Fuel Energy Consumption in Low and Middle Income Countries: Consent towards Carbon Neutrality”, *Frontiers in Energy Research*, no. 11. (2023): 1., 12.
- 47 Marina Strauss, „EU Declares Nuclear and Gas to Be Green”, *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/en/european-commission-declares-nuclear-and-gas-to-be-green/a-60614990> (a letöltés ideje: 2024. május 29.).
- 48 Dajkó Ferenc Dániel: „Mivel fűt Európa? Még mindig óriási a szén szerepe az atomellenes országokban”, *Növekedés.hu*, <https://novekedes.hu/elemezsek/mivel-fut-europa-meg-mindig-oriasi-a-szen-szerepe-az-atomellenes-orszagokban> (a letöltés ideje: 2023. július 12.).

A Három Tenger Kezdeményezés mint a gazdasági elmaradottság és elszigeteltség ellenszere?

The Three Seas Initiative as a Solution to Economic Underdevelopment and Isolation?

Szabó Georgina

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.2

Összefoglaló: A 2016 óta működő Három Tenger Kezdeményezés (3SI) a Balti-, az Adriai- és a Fekete-tenger által határolt, tizenkét európai uniós államot magában foglaló regionális kooperáció, amelynek a történelmi előzményei Józef Piłsudski egykori lengyel államfő idejére nyúlnak vissza. Az egyfajta rugalmas államfői fórumnak tekinthető együttműködés célja, hogy az infrastruktúra, az energiaügy és a digitalizáció terén javítsa a tagállamai közötti – elsősorban észak-déli irányú – összeköttetéseket. Az egyes tagországok általában – a saját geopolitikai helyzetüknek megfelelően – más-más területeit és projektjeit létesítik előnyben a kezdeményezésnek. Napjainkban viszont a 3SI szomszédságában zajló orosz-ukrán háború az energiaügy irányába terelte a figyelmet, annak mielőbbi diverzifikálását sürgetve.

Kulcsszavak: kezdeményezés, *Intermarium*, *Trimarium*, infrastruktúra, energiaügy

Abstract: *The Three Seas Initiative (3SI), which has been in operation since 2016, is a regional cooperation among twelve European Union states bordered by the Baltic, Adriatic, and Black Seas and its historical antecedents date back to the time of former Polish head of state Józef Piłsudski. The objective of this cooperation functioning as a flexible head-of-state forum is primarily to improve the connections among the member states – mainly in the north–south direction – in the fields of infrastructure, energy issues, and digitalization. The individual member states usually prefer different projects and areas of the cooperation, based on their own geopolitical situation. Nowadays, however, the Russian–Ukrainian war taking place next door to the Initiative has directed a significant part of the attention towards the matters of energy issue, urging its diversification as soon as possible.*

Keywords: Initiative, *Intermarium*, *Trimarium*, infrastructure, energy situation

Bevezetés

Az 1989/90-es rendszerváltásokat követően Közép- és Kelet-Európában sorra alakultak meg a különböző tagállamokat tömörítő regionális együttműködések, amelyek kezdetben többnyire a korábbi szovjet rendszertől történő elszakadást és a tagállamok euroatlanti integrációjának előmozdítását tekintették a fő célkitűzésüknek. Miután a régió államainak a jelentős része az Európai Unió 2004-es, 2007-es és 2013-as keleti bővítése során megvalósította az elsődleges célját, ráébredtek, hogy a csatlakozás ellenére számos területen még mindig jelentősen elmaradnak az Európai Unió centrumának országaitól. A felzárkózásuk megvalósításához és az érdekképviselésük megfelelő biztosításához ismét regionális együttműködések hívtak segítségül. Ez részben a korábbiak célkitűzéseinek a módosítását, részben új kooperációk életre hívását jelentette, amelyek más-más tagsággal, más-más területeken igyekeznek biztosítani ezen országok fejlődését.

A jelen tanulmány által vizsgált Három Tenger Kezdeményezést (*Three Seas Initiative*, 3SI) lengyel és horvát indítványra alapította 2016-ban tizenkét közép- és kelet-európai EU-tagállam. A részes országok célkitűzése elsősorban az, hogy javítsák a régión belüli elmaradott észak-déli irányú összeköttetéseket. Ezt többnyire autópályák, vasutak, gázvezetékek és kommunikációs hálózatok kiépítésével próbálják megvalósítani. A jelen munkám célja, hogy bemutassam az e kevésbé ismert együttműködésben rejlő, de eddig sok esetben sajnálatos módon kihasználatlanul maradó lehetőségeket, az elért eredményeket, valamint a felmerült nehézségeket. Ennek során ismertetem a 3SI történelmi előzményeit, nemzetközi megítélését, az eddigi csúcstalálkozók jelentősebb eredményeit, célkitűzéseit, főbb projektjeit, valamint az egyes tagállamoknak a kezdeményezéshez való viszonyát.

Előzmények

A Három Tenger Kezdeményezés kezdeti koncepciója a lengyel politikai gondolkodásban már közel száz évvel ezelőtt megfogalmazódott. Az együttműködés elsősorban az első világháború után megszületett *Intermarium* (Tengerköz) elgondoláshoz vezethető vissza, amelynek atyjaként Józef Piłsudski egykori lengyel államfőt tekintjük,¹ aki az elképzeléssel elsősorban Németországnak és Oroszországnak a Lengyelországra gyakorolt befolyását szeretne volna ellensúlyozni. A tervek szerint az együttműködés önálló, szuverén államok szövetségét jelentette volna, ami újdonságot jelentett abban a térségben, amely korábban mindig valamely elnyomó nagyhatalom befolyása alatt állt. Fontos volt továbbá, hogy a szövetség a szokásos nyugat-keleti irányú függőségi rendszert kiegészítette volna egy észak-déli irányú elköteleződéssel.²

Az elképzelésnek azonban akadtak ellenzői is. Lengyelországban elsősorban Roman Dmowski, aki az 1921-ben megkötött rigai béke értelmében Lengyelországhoz került ukrán, belorusz és litván területek miatt veszélyben érezte az ország kiegyensúlyozott szovjet-orosz kapcsolatait, illetve tartott az ország soknemzetiségűvé vált jellegéből adódó további konfliktusoktól is.³ A legtöbb nyugati állam szintén nem támogatta a tervet,⁴ Magyarország pedig nem tartotta megvalósíthatónak azt, ugyanis érezte, hogy az akkoriban megalakult kisantant országai nem szeretnék lazítani hazánk térségbeli elszigeteltségén.⁵ Az *Intermarium* koncepció egy nagyobb területre vonatkozott volna, mint a napjainkra megvalósult Három Tenger Kezdeményezés: többek között oda tartozott volna Skandinávia, a balkáni országok, Olaszország és Ukrajna is.⁶ A két koncepció közötti legfőbb különbségnek pedig a védelmi aspektus számít: az *Intermarium* legfontosabb célja ugyanis a német és az orosz imperialista törekvésekkel szemben egy egységes katonai tömb létrehozása volt.⁷

Piłsudski 1935-ös halálát követően a „Harmadik Európa” koncepció atyja,⁸ Józef Beck külügyminiszter vitte tovább az elképzelést.⁹ Szerinte az együttműködés alapját egy Skandinávia és a Balkán felé is nyitva álló lengyel–magyar–román szövetség jelenthette volna. Ezt viszont akadályozta, hogy a magyar–román viszony időközben kiéleződött,¹⁰ illetve Vilnius Lengyelországhoz kerülésével a lengyel–litván kapcsolat is megromlott. 1939-ben pedig, miután szeptember 1-jén a német, szeptember 17-én pedig a szovjet csapatok is bevonultak, Lengyelország eltűnt a térképről. Franciaországban emigráns kormány alakult, amelynek feje, Władysław Sikorski a közép-európai térség föderatív összefogására vonatkozó tervéhez megpróbálta megszerezni a nagyhatalmak támogatását.¹¹ Az 1943-as teheráni értekezlet, illetve az 1945-ös jaltai megállapodás viszont a lengyel érdekeket figyelmen kívül hagyta, s így az együttműködés is háttérbe szorult. Lengyelország pedig a szovjet érdekszférába került.¹²

Az 1960-as években két lengyel emigráns író, Jerzy Giedroyc és Juliusz Mieroszewski dolgozta ki a Kelet-Közép-Európa föderalizálását célzó Giedroyc–Mieroszewski-doktrínát. Az új koncepció elfogadta a háborút követő jaltai területi rendezést, és a lengyel–orosz kapcsolatok normalizálódása érdekében kulcskérdésnek tekintette a korábban Lengyelország részének számító ukrán, litván és belorusz területek függetlenségét.¹³

Az *Intermarium* projekt felélesztése

Az *Intermarium* projekt – más néven történő – 21. századi felújítására Lech Kaczyński lengyel államfő idején kerülhetett sor, aki az elnöksége alatt tényleges lépéseket is tett az energetikai tervek megvalósítására. Ezek részét képezték az Azerbajdzsán, Grúzia, Moldova, Románia, Ukrajna, valamint a balti államok részvételével megrendezett találkozók, amelyek egy, az azeri energiahordozók

Lengyelországba jutását, s az európai energiaellátás diverzifikálását lehetővé tevő vezetérendszer kiépítését célozták. Hasonló célt szolgáltak a kaukázusi államokba tett látogatásai is.¹⁴

A projekt Kaczyński halála után, röviddel azt követően került ismét előtérbe, hogy 2015. február 19-én Kolinda Grabar-Kitarovićot beiktatták Horvátország államfőjévé, augusztus 6-án pedig Andrzej Duda letette az elnöki esküt Lengyelországban.¹⁵ A Trimariumnak is nevezett¹⁶ Három Tenger Kezdeményezés létrehozását ugyanis 2015-ben a lengyel és a horvát elnök közösen vetette fel.¹⁷ Az ő indítványukra találkozott egymással az ENSZ Közgyűlésének előestéjén, 2015. szeptember 29-én New Yorkban Bulgária, Horvátország, Lengyelország és Románia elnöke, Észtország, Lettország, Litvánia, Magyarország és Szlovákia külügyminisztere, valamint Ausztria, Csehország és Szlovénia egyes alacsonyabb rangú tisztviselője. A résztvevők bejelentették a 3SI létrehozását, és a következő ülést a horvátországi Dubrovnikba hívták össze.¹⁸

Az akkor megszületett együttműködésnek az Intermarium-projekttel történő összekapcsolhatóságát viszont egyesek kétségbe vonják, amit részben az eltérő célkitűzésekkel magyaráznak. Az első világháború utáni kezdeményezés fő aspektusának a védelem számított, vagyis az, hogy a régió katonai téren egységet képezzen Oroszország és Németország között, s ellen tudjon állni a nagyhatalmak imperialista céljainak. A mai elképzelésben viszont a katonai szempont kevésbé van jelen, inkább az infrastruktúra és a gazdaság – elsősorban az energiaügy – került előtérbe.¹⁹ Az eredeti Intermarium projekt a Balti-, az Adriai- és a Fekete-tenger által határolt háromszög államait kívánta összefogni.²⁰ A mára megvalósult Három Tenger Kezdeményezés e területnek csak egy részét, 12 közép- és kelet-európai EU-tagállam – Ausztria, Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia – szövetségét foglalta magában a létrejöttékor.²¹

A Három Tenger Kezdeményezés nemzetközi megítélése

A 3SI létrehozásakor kérdéses volt annak a nemzetközi fogadtatása. Egyrészt még élt az egykori *Intermarium* koncepció emléke, amely elsősorban a régióbeli német és orosz befolyás visszaszorítását célozta, így egyes országoknak kétségeik voltak a jelenlegi kooperáció célkitűzéseivel kapcsolatban. Másrészt felmerült a kérdés, hogy az együttműködés vajon mennyiben válik majd az azt alapító Lengyelország hatalmi törekvéseinek a kiszolgálójává. Az Európai Unió területén létrejövő kooperációként pedig kiemelt jelentősége volt mindemellett az uniós szervezetekkel való együttműködési képességnek, hajlandóságnak. A kezdeményezés sikerét mutatja, hogy az Amerikai Egyesült Államok mellett ma már az Európai Bizottság és Németország is a 3SI stratégiai partnerének számít.²²

Mivel a kezdeményezés mindegyik országa tagja az Európai Uniónak,²³ már az együttműködés létrehozásánál igyekeztek kiemelni, hogy az nem kíván az EU-val versengeni, inkább kiegészítené azt.²⁴ A jelentős gazdasági elmaradottság, fejlettségbeli különbség miatt ugyanis a keleti részen fekvő uniós államoknak minden elérhető forrásra szükségük van, ha mérsékelni akarják a Nyugattól való infrastrukturális lemaradást. Ennek során igyekeznek elsősorban az EU infrastrukturális beruházásait (transzeurópai közlekedési hálózat, TEN-T) megnyerni a régió projektjei számára, de amennyiben a kitűzött célok megvalósítására uniós forrás nem állna rendelkezésre, akkor megpróbálják azokat a 3SI keretein belül, más forrásból finanszírozni. A Három Tenger Kezdeményezés célja alapvetően az EU energia- és közlekedéspolitikai céljainak a megvalósítása.²⁵ Nem akarja az uniós intézményeket felváltani, aláásni, hanem a két- vagy többoldalú szubregionális kapcsolatokat javítaná az európai integráción belül,²⁶ s ezzel hozzájárulhat az uniós kérdésekről, külpolitikáról alkotott nézetek összehangolásához is.²⁷ Brüsszel mindezek hatására támogatón viszonyul az együttműködéshez, és abba is beleegyezett, hogy a projektek jelentős részét finanszírozza – azonban azok megvalósításához további forrásokra is szükség van.²⁸

A varsói politikai felfogás szerint az Európai Unióban elkülönül a centrum és a periféria. Az együttműködés célja ezért segíteni a régió versenyképességét és a centrumhoz történő felzárkózását.²⁹ A geopolitikai helyzetéből adódóan Lengyelország előtt ugyanis két lehetőség áll: vagy a Nyugat perifériájává válik, gazdaságilag Németországtól függve, vagy regionális gazdasági hatalomra szert téve közép-európai nagyhatalommá fejlődik.³⁰ Berlin éppen ezért eleinte kritikusan vélekedett a kezdeményezésről, mivel számára nem előnyös a keleti szomszédságában egy olyan együttműködés megléte, amely részben Németország ellensúlyozását, részben Varsó esetleges vezető szerepét szolgálja a térségben.³¹ A későbbiekben azonban a német álláspont enyhült, az együttműködés partnerországa lett,³² valamint felmerült a csatlakozásának a lehetősége is, hogy a lengyel és az amerikai tevékenységet kiegyensúlyozza a térségben.³³

A cseppfolyósított gáz (LNG) egyik legnagyobb exportőreként³⁴ az Egyesült Államok számára az elsődleges cél a régióban az Oroszországtól való energiafüggés csökkentése és az amerikai LNG iránti kereslet növelése.³⁵ Éppen ezért Washington politikai és üzleti érdekből is³⁶ pénzügyi támogatást nyújt az együttműködésnek.³⁷

Oroszországnak az energiapiacra elfoglalt helyéből – a kőolaj-, földgáz- és szénszállításból – adódóan jelentős befolyása van az Európai Unió országaira.³⁸ Így számára nem tűnik előnyösnek a régióban egy olyan együttműködés megléte, amely részben az energiaforrások diverzifikációját és ezzel a Moszkvától való függés csökkentését célozza. Az ebből eredő problémák megelőzése érdekében 2017 októberében Kolinda Grabar-Kitarović horvát államfő arról próbálta

Vlagyimir Putyin orosz elnököt biztosítani, hogy a kezdeményezés nem az utóbbi hazája ellen irányul.³⁹

Ami Pekinget illeti, eleinte nagy érdeklődést mutatott a Három Tenger Kezdeményezés iránt, még olyan javaslatot is tett, hogy az együttműködés részeként épülő *Via Carpatiát* kössék össze az Új Selyemúttal. Az Egyesült Államok és az Európai Unió viszont – úgy tűnik, sikeresen – igyekeznek Kínát eltávolítani a 3SI projektjeitől.⁴⁰ Külön érdekes, hogy a tizenkét tagállamból tizenegy a Kína által vezetett 17+1 formációban is részt vett – Ausztria abban nem volt érdekelt –, mára azonban az utóbbiból a balti államok már kiléptek. Ebből adódóan felmerülhet, hogy az USA és az EU részben a kezdeményezésnek nyújtott támogatáson keresztül szeretett volna reagálni Kínának a régióra gyakorolt gazdasági befolyására.⁴¹

A kezdeményezés csúcstalálkozói

A Három Tenger Kezdeményezés első csúcstalálkozóját 2016. augusztus 25–26-án tartották a horvátországi Dubrovnikban. Az értekezleten részt vett a kínai külügyminiszter-helyettes, aki javaslatot tett a Kínával történő gazdasági együttműködésre, valamint megjelent James Jones korábbi amerikai nemzetbiztonsági tanácsadó is, aki a szövetségnek az Európa biztonságában betöltendő szerepét igyekezett kiemelni.⁴²

A 2017. július 6–7-iki, varsói csúcson⁴³ Donald Trump amerikai elnök is részt vett.⁴⁴ Akkor hozták létre a Három Tenger Üzleti Fórumot is annak érdekében, hogy a 3SI globálisan felvehesse a kapcsolatot a világ más részeinek az üzleti szereplőivel. A fórumhoz Trump is támogatást ígért, mivel az energiaügy terén a céljai megegyeztek a térség államaival.⁴⁵ Az üzleti fórum mára a kezdeményezés egyfajta védjegyévé vált, amely olyan világszervezeteket is képes magához vonzani, mint a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank vagy a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD).⁴⁶

2018. szeptember 17–18-án Romániában, Bukarestben tartották meg a csúcstalálkozót,⁴⁷ amelynek idején létrehozták a Három Tenger Befektetési Alapot (*Three Seas Initiative Investment Fund*, 3SIIF).⁴⁸ A 3SIIF piaci alapon működik, mind az állami, mind a magánbefektetők számára nyitva áll.⁴⁹ A találkozón részt vett Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke,⁵⁰ James Richard („Rick”) Perry, az Egyesült Államok energiaügyi minisztere, valamint Németország külügyminisztere, Heiko Maas is.⁵¹ Az utóbbi jelezte, hogy hazája folyamodni fog a szervezetben való rendes tagságért.⁵²

A 2019. június 5–6-án a szlovén fővárosban, Ljubljanában megrendezett csúcson Németország már államfői szinten volt jelen, ugyanis részt vett Frank-Walter Steinmeier német elnök is, s ismét ott volt az Európai Bizottság, illetve az Egyesült Államok képviselőjében Jean-Claude Juncker és Rick Perry.⁵³

A 2020. október 19-ére, az észti fővárosba, Tallinnba összehívott csúcstalálkozóra⁵⁴ végül a Covid19-járvány miatt jórészt online formában került sor. De még júniusban – első alkalommal – a tagállamok külügyminiszterei is megbeszélést tartottak, ami az együttműködés jelentőségének a növekedését jelzi. A befektetési alappal kapcsolatban is fontos előrelépések történtek egyes tagállamok, valamint az Egyesült Államok hozzájárulása révén.⁵⁵ A 3SIIF működéséhez Lengyelország és Románia együttesen 500 millió eurót ajánlott fel, amit további kilenc tagállam 20-20 millió eurós hozzájárulással egészített ki. A rendelkezésre álló egyéb forrásoknak köszönhetően az alap 913 millió eurós tőkével kezdhette meg a tevékenységét. A működéséhez Washington is jelentős támogatást ígért, de azt attól tette függővé, hogy a tagországok képesek lesznek-e az általa elvárt mértékben növelni az alap költségvetését.⁵⁶

A 2021. július 8–9-én, a bolgár főváros, Szófia adott otthont a csúcstalálkozónak,⁵⁷ amelyen kiemelték, hogy az együttműködésen kívüli országokat is be kívánunk vonni egyes projektek megvalósításába.⁵⁸

A Három Tenger Kezdeményezéshez tartozó országok vezetői hetedik alkalommal 2022. június 20–21-én, már az orosz–ukrán háború idején találkoztak. A lett fővárosban, Rigában közösen elítélték Oroszország Ukrajna elleni agresszióját, illetve az utóbbinak az együttműködéshez való csatlakozását szorgalmazták. Az eseményre vendégként meghívták Ukrajna képviselőjét is.⁵⁹ Az akkor elfogadott nyilatkozatban a tudomány, az oktatás, a technológia és az innováció területén sürgették a további erőfeszítéseket.⁶⁰

2023. szeptember 6–7-én, a tagállamok közül elsőként, Bukarest másodjára is otthont adott a csúcstalálkozónak.⁶¹ A házigazdák prioritásként kezelték Ukrajna, a Moldovai Köztársaság és Georgia felvételét a 3SI projektjeibe, mivel – a tagállamok jelentős részéhez hasonlóan – Románia azok euroatlanti integrációjának a támogatója.⁶² A pozitív hozzáállásnak geopolitikai okai is vannak, ugyanis a csatlakozásukkal az Európai Unió hatalmi centruma még keletebbre tolódna.⁶³ Végül a résztvevők úgy döntöttek, hogy Moldova és Ukrajna társult tagként csatlakozhat, Görögországot pedig felvették a tagok közé – így az Égei-révén négyre nőtt a tengerek száma.⁶⁴ Románia Németország és az Észak-macedóniai Köztársaság belépését is üdvözölte volna.⁶⁵

Legutóbb idén április 11-én, a litván fővárosban, Vilniusban ültek össze a tagországok vezetői, s megjelent körükben Volodimir Zelenszkij ukrán elnök is, aki a tagországok támogatását kérte. A résztvevők határozottan elítélték az oroszok háborúját, és kifejezték, hogy a 3SI fontos szerepet tölthet be Ukrajna újjáépítésében. Továbbá üdvözölték, hogy Japán is csatlakozott a szervezet stratégiai partnerei közé, és nagy jelentőséget tulajdonítottak az EU további bővítésének.⁶⁶

A 2025-ös üzleti fórumnak és a csúcstalálkozónak a tervek szerint Magyarország lesz a házigazdája.

A kezdeményezés működése, célkitűzései

Az együttműködés nem intézményesült,⁶⁷ azt egyfajta rugalmas államfői fórumként határozták meg, amely a kormányok, az üzleti szereplők és a civil szervezetek közötti együttműködés erősítését célozza.⁶⁸ Felmerül viszont a kérdés, hogy az elnökök közötti találkozóknak és azok eredményeinek milyen hatásuk lehet a kormányok hatáskörébe tartozó területeken. Nem fenyegetnek-e a részes államok döntéshozatalának a megbénításával, különösen abban az esetben, amikor egy tagországban az állam- és a kormányfő két ellentétes ideológiai blokkhoz kötődik? Hatalomváltás esetén szintén problémát okozhat, ha az új elnök nem kívánja folytatni a korábbi által kötött megállapodásokat.⁶⁹

Mivel a régió infrastruktúrája és energiaellátása – jelentős részben Németország és Oroszország gazdasági befolyásának következtében – kelet-nyugati irányban épült ki, hiányoznak az észak-déli összeköttetések, így a tagállamok között gyakran hosszú és nehézkes az ilyen irányú közlekedés, szállítás és kommunikáció. Ennek megfelelően az együttműködés célja, hogy elsősorban e téren segítse elő vasutak, autópályák, gázvezetékek és kommunikációs hálózatok kiépítését és mindezzel a tagállamok közötti kapcsolatok javítását,⁷⁰ azok egymástól való elszigeteltségének a csökkentését.

Infrastruktúra

Az infrastruktúra-fejlesztés terét érinti az együttműködés legtöbb tevékenysége: a projektek 49 százaléka ezt a célkitűzést szolgálja.⁷¹ A térségbeli infrastruktúra bővítésének a fontosságát kétségtelenül igazolja, hogy az a kezdeményezés tagállamainak a szovjet blokkhoz tartozása idején sokkal gyengébb volt, mint amilyen a második világháborút követően Nyugaton kiépült.⁷²

Az infrastruktúra területéhez tartozik többek között a – Magyarországot is érintő – *Via Carpatia* elnevezésű, autópályákból, illetve gyorsforgalmi utakból felépülő, összesen körülbelül 3300 km hosszú közlekedési folyosó, amelynek az elkészültét 2016-ban, a tervek aláírásakor, 2026-ra irányozták elő. Az úthálózat a litvániai kikötővárost, Klaipédát köti majd össze a görögországi Szalonikivel, amelynek az egyik leágazása a romániai Konstancáig, a másik a bulgáriai Szvirlengrádig tartana. Az építkezés megvalósítása során azonban csúszások történtek, ezért kérdésessé vált a 2026-os határidő betarthatósága.⁷³

Elsősorban a balti államok számára lényeges projekt a *Rail Baltica*, illetve a *Via Baltica* létrehozása.⁷⁴ Míg az előző a vasúti összeköttetést kívánja megteremteni a balti államok, valamint Lengyelország között, addig az utóbbi egy ezen országokon áthaladó autópálya kiépítését szorgalmazza.

A *Rail-2-Sea* projekt a romániai Konstanca és a lengyelországi Gdańsk kikötőjének a vasúti összeköttetését célozza. Az útvonal négy állam – Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia – területét érintené.⁷⁵

Energiaügy

Az energiaügyet kívánja szolgálni a Három Tenger Kezdeményezés projektjeinek 37 százaléka.⁷⁶ E téren a legfontosabb célkitűzés, hogy elősegítsék a tagállamok energiaellátásának a diverzifikálását, és csökkentsék a lehetőségét annak, hogy az e területen nagy befolyással bíró Oroszország a politikai céljai elérésére használhassa fel az energiapiaccon elfoglalt pozícióját.

A 2017-es adatokból az látható, hogy az akkor – még az Egyesült Királyság kilépését megelőzően – 28 tagú Európai Unió országaiba érkező kőolaj mennyiségének a legjelentősebb része, 30 százaléka Oroszországból származott. A tagállamok teljes fogyasztásából 13 százalékot Norvégia, 7,9-et Kazahsztán, 6,9-et Irak, 6,5-öt Nigéria, 5,7-et Szaúd-Arábia, további 30,1 százalékot pedig egyéb beszállítók biztosították. Földgázból ugyanakkor a szükséges mennyiség 37 százalékát Oroszország adta, s ugyanannyi jött Norvégiából is. Az uniós tagállamok együttesen további 12,7 százalékot Algériától, 5,6-ot Katartól, 7,7 százalékot egyéb országoktól vásároltak. Ezen adatokból kiderül, hogy abban az időben, amikor a kezdeményezés célkitűzéseinek a jelentős részét kidolgozták, Oroszország volt a legnagyobb kőolaj-, és az egyik legjelentősebb földgázszállító az Európai Unió egésze számára. Ez az arány viszont korántsem egységesen oszlott el a tagállamok között: míg kőolajból a 3SI 12 tagállamának 58,33 százaléka esetében a szükségletek több mint felét biztosították orosz forrásból, addig a többi 16 EU-tagállam 68,75 százalékában kevesebb mint a negyedét. A földgáz vonatkozásában ez a különbség még látványosabb: a kezdeményezés országainak a háromnegyed részében a fogyasztás több mint a háromnegyede orosz forrásból származott, miközben a többi EU-tagállam 68,75 százalékában kevesebb mint a negyede.⁷⁷

Az európai gáztermelés csökkenése miatt pedig várható volt, hogy az import aránya tovább növekszik. Oroszország az EU-nak eladható gáz mennyiségének a növelése érdekében az addigi nagy, Európába irányuló szárazföldi gázvezetékei (például a Jamal-Európa és a Testvériség) mellé 2012-ben megnyitotta a Németországgal közvetlen összeköttetést biztosító, tenger alatt kiépített csővezetékét, az Északi Áramlat-1 gázvezetékét.⁷⁸ Ez egyben lehetővé tette számára azt is, hogy elkerülje mindazt a kockázatot, ami azzal jár, hogy olyan országok területén át kénytelen az európai gázszállítást megvalósítani, mint például Ukrajna.

A 2021-re megépült Északi Áramlat-2 gázvezetékkel az előzőnek a kapacitását a duplájára tervezték növelni.⁷⁹ Azonban az üzembe helyezéséhez szükséges engedélyek kapcsán jelentkező csúszások, majd az orosz-ukrán háború kitörése és a két Északi Áramlat vezetékek megrongálása ezt a mai napig meghiúsította. A megépítésének egyébként sem volt pozitív a fogadtatása az Európai Unió országainak a jelentős részében, ugyanis sokan úgy érezték, hogy az Oroszország

növekvő befolyásával fenyeget.⁸⁰ Az Amerikai Egyesült Államok szintén kritikus viszonyult a projekthez.⁸¹

Az Oroszországgal szembeni nemzetközi bizalmatlanság nem is alaptalan: Moszkva ugyanis időnként politikai eszközként használja az energiapiacot elfoglalt helyzetét, hogy rákényszerítse az akaratát a szomszédaira. Gondoljunk csak a 2009-es orosz–ukrán konfliktusra, amely az európai gázszállítás leállásával járt, és súlyos válságot idézett elő.⁸²

A 3SI projektjei megfelelnek az Európai Bizottság által az energiaügy terén megfogalmazott célkitűzéseknek. A problémát az okozza, hogy az orosz energiaimport leállítása az infláció emelkedését vonná maga után, különösen az olyan, erősen Oroszországra támaszkodó EU-tagállamokban, mint a visegrádi négyek, Ausztria vagy éppen Németország. A diverzifikáció emellett költséges és időigényes, s megfelelő LNG-infrastruktúrát kellene hozzá kiépíteni a régióban.⁸³

A kezdeményezés energiaügyi projektjeihez tartozik például az olyan gázvezetékek kiépítése, amelyek valamilyen alternatív forrásból biztosíthatják a földgázt Európának. Ilyen többek között a *BRUA* elnevezésű gázvezeték, amelyen keresztül a tervek szerint Bulgária, Románia, Magyarország és Ausztria számára lehet majd földgázt szállítani a fekete-tengeri lelőhelyekről.⁸⁴ A délen futó Transzadriai gázvezeték kiépítése 2020-ra készült el, és az azeri gáz Európába szállítását biztosítja, egészen Olaszországig.⁸⁵

Az energiaügyi megoldások másik fontos területét az LNG-terminálok építése és – lehetőség szerint – a térségbeli összekötésük jelenti, amelynek célja elsősorban az amerikai cseppfolyós gáz olcsóbb hozzáférhetőségének, s egyben a közép-európai energiaellátás diverzifikálódásának a biztosítása. A litvániai Klaipėdában már 2014-ben, a lengyelországi Świnoujściében pedig 2015-ben adták át az LNG-terminált,⁸⁶ míg Horvátországban 2021 óta működik egy a Krk szigeten.⁸⁷ A kezdeményezés résztvevői által megfogalmazott terv megvalósítását az említett LNG-terminálokat összekötő, észak–déli irányú gázvezetékrendszer jelentené, amely a tengeren érkező cseppfolyósított földgáz elérhetővé tételével alternatívaként szolgálna az orosz földgáznak.⁸⁸

Az energiaügyi projektek terén további gondot okozhat viszont, hogy az Egyesült Államok valószínűleg egyedüli LNG-szállítóként nem tudja a szükséges mennyiséget biztosítani,⁸⁹ ezért előfordulhat, hogy részben olyan, megint csak autokratikus országokra is támaszkodni kellene, mint Szaúd-Arábia vagy Katar.⁹⁰

Digitalizáció

A digitalizáció fejlesztése számít az együttműködés legelhanyagoltabb területének: csupán a projektek 14 százaléka foglalkozik a témával.⁹¹ E téren a célkitűzés az internetes eszközök és létesítmények gyorsabb, megszokottak nélküli

és biztonságosabb kapcsolatának a biztosítása. Ez olyan tevékenységeket foglal magában, mint az optikai és az 5G-hálózat fejlesztése, műsorszóró állomások kiépítése, korszerűsítése.⁹² További lényeges cél, hogy nyugati forrásokból tőkét sikerüljön vonzani e területre, és Kína befolyását lehetőség szerint mérsékelni lehessen a szektorban, akár egyes kínai vállalatoknak a tagállamok piacáról történő kiszorításával is.⁹³

A tagállamok helyzete

Ahogy arról korábban volt szó, a Három Tenger Kezdeményezés tagállamai ma már egytől egyig az Európai Unió tagjai. Ennek ellenére az olyan területeken, mint a gazdasági potenciál, az energiabiztonság vagy az infrastruktúra fejlettsége, továbbra is nagy különbségek vannak a kelet-közép-európai országok, valamint a többi EU-tagállam között, ami kihat az előbbieket geopolitikai helyzetére is.⁹⁴

A tagállamoknak az együttműködéshez való hozzáállása korántsem egységes. Ez egyrészt a heterogén földrajzi helyzetükből, illetve az infrastruktúráis, energiaügyi és digitális kapcsolataik eltérő fejlettségéből ered, másrészt a különböző történelmi tapasztalataikból és az azok nyomán kiépült külpolitikai, gazdasági kapcsolataikból. Ez utóbbi esetben jelentős törés mutatkozik közöttük a mentén, hogy Oroszországban fenyegetést vagy gazdasági lehetőséget vélnek-e felfedezni. Az e kérdésre adott válaszból pedig általában következtethetünk az Egyesült Államok adott tagállami befolyásának a mértékére is.

A balti államok

A 2004 óta NATO- és EU-tagállamnak számító Észtország, Lettország és Litvánia a hasonló külpolitikai szemléletük miatt egyöntetűen az Egyesült Államoknak az együttműködésben való minél aktívabb részvételét szorgalmazzák. Az infrastruktúra terén közös projekt ezen országok számára a *Rail Baltica* és a *Via Baltica* révén a vasúti összeköttetés megteremtése, illetve az autópálya kiépítése.

Észtországban az együttműködés politikai támogatottsága erős, amit az is bizonyít, hogy 2020-ban Tallinn adott otthont a kezdeményezés csúcstalálkozójának. A projektnek egy, az Európai Unió földrajzi periferiáján fekvő országban való pozitív fogadtatása nem is meglepő, hiszen számukra különösen fontos az infrastruktúra, az energiaellátás és a digitális kapcsolatok fejlesztése. Az energiaügy terén a Paldiskiben épülő LNG-terminál élvez náluk elsőbbséget.⁹⁵

Lettországban eleinte a kivárás politikáját alkalmazták az együttműködéssel kapcsolatban: az első csúcstalálkozón még nem is képviseltették magukat elnöki szinten, és valószínűleg a második alkalommal is csak az amerikai elnök, Donald Trump jelenléte miatt változtattak ezen a hozzáálláson.⁹⁶ Ennek egyik oka vélhetően a Lengyelország által a kezdeményezésben betöltött jelentős

szerep, amelynek a regionális ambíciói nem mindig egyeznek a lett érdekekkel.⁹⁷ 2022-ben viszont már Riga szolgált az éves csúcstalálkozó és az üzleti fórum helyszínéül.⁹⁸ Lettországból is felmerült egy tengerparti LNG-terminál építésének a gondolata, azonban kétségek merültek fel annak hosszú távú alkalmazhatóságával kapcsolatban, és úgy vélték, hogy érdekesebb lenne az olyan megújuló energiaforrások felé fordulni, mint a szél, és inkább szélerőműveket kellene építeni.⁹⁹

Litvániában a kezdetek óta pozitív a kezdeményezés fogadtatása.¹⁰⁰ Habár az ország földrajzi helyzetéből adódóan fontos számára az infrastruktúra fejlesztése is,¹⁰¹ mégis az energiabiztonság megteremtése élvez prioritást.¹⁰² Az Oroszországtól való függés csökkentése érdekében 2014-ben üzembe helyezték a Balti-tenger menti, már többször is említett Klaipėdában megépített LNG-terminált, amelyet még a Függetlenség nevű úszó, tároló, visszagázosító tartályhajóval is kiegészítettek. A további diverzifikáció érdekében pedig Litvánia több olyan fontos LNG-szállítóval is kapcsolatban áll, mint Norvégia, az Egyesült Államok vagy Katar. 2022-ben sor került a lengyel–litván gázhálózati összeköttetést biztosító csővezeték (GIPL) beüzemelésére is.¹⁰³

A visegrádi országok

1999-ben Csehország, Lengyelország és Magyarország, 2004-ben pedig Szlovákia is NATO-, valamint mind a négyen EU-tagok lettek. Az euroatlanti integrációjuk megvalósításában fontos szerepet játszott a Visegrádi Együttműködés (V4) is, amelynek révén a tagok – időnként kisebb, máskor nagyobb lelkesedéssel – 1991 óta folyamatosan kooperálnak egymással.¹⁰⁴ Jelenleg, mivel nincs egyetértés köztük az Oroszország által jelentett veszély jelentősége és kezelése tekintetében, a V4 közös fellépése is jelentősen megnehezült.

Lengyelország a Három Tenger Kezdeményezés együttműködés egyik alapítója, amely a centrális földrajzi helyzetéből adódóan sokat profitálhat abból, ha a régióban javul az országok közötti összeköttetés.¹⁰⁵ Ugyanakkor a méret és a lakosságszám tekintetében a kezdeményezés legnagyobb állama¹⁰⁶ és egyben a legjelentősebb finanszírozója a tagországok közül.¹⁰⁷ A fontosságát tovább erősíti az együttműködésben a gazdasági ereje, az uniós testületekben leadható szavazatainak a száma, a geopolitikai helyzete vagy éppen a katonai képessége.¹⁰⁸ Az energiaügy terén a legjelentősebb projekt számára a horvát Krk szigeten és a lengyel Świnoujście városában található LNG-terminálokat összekötő gázhálózat kiépítése. Lengyelországnak azonban a földgáz- mellett a szén szükséglete is magas, amelynek a jelentős részét szintén orosz importból elégítik ki, s ennek mérséklése érdekében nem sokat tettek eddig. Ezért a közeljövőben érdemes lenne megoldást találniuk a hagyományos fosszilis energia-hordozók helyettesítésére.¹⁰⁹

Magyarországnak a Három Tenger Kezdeményezésben való részvétele jóval passzívabb, mint például a Visegrádi Együttműködésben. A hozzáállásban való változást az sem segíti elő, hogy a 3SI-re nagy befolyással bíró Egyesült Államokkal Joe Biden elnök 2021-es beiktatása óta folyamatosan romlanak a magyar kapcsolatok,¹¹⁰ valamint állandósultak az országnak a kezdeményezés projektjeihez szintén jelentős politikai és pénzügyi támogatást nyújtó Európai Unióval folytatott vitái is. A Három Tenger Befektetési Alaphoz ugyanakkor – a tagok többségéhez hasonlóan – Magyarország is hozzájárult: 20 millió eurót fizetett be az EXIM bankon keresztül. Továbbá felvetette annak az ötletét is, hogy Budapesten állítsanak fel egy állandó titkárságot az együttműködés számára.¹¹¹

A magyar prioritást egyértelműen az infrastruktúra fejlesztése jelenti a 3SI területei közül.¹¹² Ennek megfelelően a *Via Carpatia* magyarországi szakasza 2021-re el is készült.¹¹³ Ami az energiaügyet érinti, Magyarország az Oroszországgal való viszonya miatt speciális helyzetben van az együttműködésen belül. Lengyelországgal ellentétben ugyanis kevésbé tartja Oroszországot katonai fenyegetésnek, de elismeri, hogy a hazai gázellátás egyoldalú, annak az orosz erőforrásokra történő alapozása kockázatokat jelenthet.¹¹⁴ A magyar–orosz energiaügyi kapcsolat viszont nem merül ki az energiaforrások importjában: a kormány a paksi atomerőmű tervezett bővítését is orosz együttműködéssel kívánja megvalósítani.¹¹⁵ Magyarország szárazföldi jellege – a saját tengerpart hiánya – azzal jár, hogy az orosz erőforrások helyettesítését nem tudja saját forrásokból, a saját területén megoldani, abban mindenképpen kénytelen lenne a szomszédos államokra támaszkodni.¹¹⁶

A magyar vélemény a digitalizáció terén is eltér némileg a tagállamok többségi meglátásától. Míg mások igyekeznek a kínai gazdasági befolyást redukálni a szektorban, például a Huawei és más kínai vállalatoknak az 5G-hálózatok fejlesztéséből történő kizorításával,¹¹⁷ addig Magyarország nem látja e területen Kínát veszélynek: többek között a Huawei is szívesen fogadja az 5G-hálózatok fejlesztésében. Mindez tovább nehezítheti a kezdeményezéssel való problémamentes együttműködést.¹¹⁸

Csehország kezdetben óvatosan, bizalmatlanul viszonyult a lengyel politikai projekthez: a Berlin és Brüsszel ellen vívott varsói hatalmi harc eszközeként értékelte azt. Végül azonban az, hogy a német és az európai uniós intézmények magas szinten képviseltették magukat a 3SI ülésein, 2018-ra eloszlatta a cseh félelmeket. Így a 2019-es szlovéniai csúcs volt az első, amelyen az ország elnöke, Miloš Zeman vett részt; korábban mindig alacsonyabb szintű képviselőket küldtek.¹¹⁹ Az ország nem csatlakozott a befektetési alaphoz,¹²⁰ s a tényleges projektektől is többnyire távol maradt. Ennek egyik oka, hogy a cseh gazdaság jelenleg nem igényel egyéb forrásokat, a szükségletei kielégítésére elegendő támogatás áll már a rendelkezésére, különösen az európai kohéziós politika keretében – ez a helyzet azonban idővel változhat.¹²¹

A kezdeményezés célkitűzései közül Csehország a régió infrastruktúrájának a fejlesztését látja az elsődlegesnek.¹²² Ez nem véletlen: a cseh exportorientált gazdaság számára előnyös, ha a régió országaival folytatott kereskedelméhez jobbak az összeköttetései velük. Mint a térség egyik legfontosabb kereskedelmi partnerének, Németországnak a lehetséges tagságával kapcsolatban a cseh kormány támogatóan nyilatkozik, valamint pozitívnak tartja az Egyesült Államok figyelmének a régióra fordítását. A háború viszont az energiabiztonság felértékelődését hozta magával. Mivel Csehország sem rendelkezik saját tengeri kijáráttal, valamelyik szomszédos országra tud csak támaszkodni e tekintetben, így megkísérelheti a kapcsolódást a lengyel vagy a német LNG-terminálhoz.¹²³

Szlovákia a Három Tenger Kezdeményezésben elfoglalt központi földrajzi helyzetéből adódóan jelentős mértékben profitálhat abból, ha javulnak a tagállamok közötti összeköttetések. Saját tengerpart nélkül az energiaügy terén viszont a szlovákok is csak a szomszédos államokra tudnak támaszkodni az orosz energiatülszórás csökkentése érdekében. Talán éppen ezért hallhatók időnként az oroszországi földgáz- és olajfüggőség csökkentésével kapcsolatban a magyarhoz hasonló negatív hangok szlovák részről is. További problémát jelent, hogy akárcsak Lengyelország, Szlovákia is jelentős mértékben hajlik a hagyományos fosszilis energiaforrások használatára.¹²⁴

Bulgária és Románia

A 2004-ben NATO-, 2007-ben pedig EU-tagállammá vált Bulgária és Románia számára az Európai Unió határán való elhelyezkedés indokoltá teszi a régió belüli összeköttetések fejlesztését.

Bulgária részéről a Három Tenger Kezdeményezésről folytatott kommunikációban egyfajta kettősség figyelhető meg. Egyrésztől pártolja az infrastruktúra fejlesztését, a gazdasági növekedést, az energiaforrások diverzifikálását, másrésztől viszont tart attól, hogy mindezen célok Oroszország ellen irányulnak. Vagyis mérlegeli a gazdasági előnyöket és az azokkal járó esetleges geopolitikai következményeket. A bolgárok a gazdasági elmaradásuk leküzdésének az elősegítését, a GDP növekedését várják a projektektől. A legfontosabbnak az infrastruktúra-fejlesztést tekintik, a digitalizáció területét viszont szinte teljesen elhanyagolják. Bulgária volt az az ország, amely javasolta a 3SI kibővítését Görögországgal – valamint Ciprussal –, amit valószínűleg részben az is indokolt, hogy nem szeretne a földrajzi periférián maradni.¹²⁵ Bulgáriában, vélhetően az ottani erős orosz befolyás következtében, erősek a kezdeményezéssel szembeni kritikus hangok, ami jól mutatja, hogy az ország miért tűnik időnként óvatosabbnak és kevésbé lelkesnek, mint a többi tagállam.¹²⁶ 2021-ben viszont ennek ellenére megszervezte az együttműködés éves csúcstalálkozóját.¹²⁷

Romániát 2017-ben, a varsói csúcstalálkozón képviselte először maga az elnök, Klaus Johannis, miután megtudták, hogy Donald Trump is részt vesz az eseményen. 2018-ban viszont már Bukarestben szervezték meg az együttműködés harmadik csúcstalálkozóját.¹²⁸ Az infrastruktúra terén a *Via Carpatia*, illetve a *Rail-2-Sea* projektet emelhetjük ki a románok esetében,¹²⁹ az energiaügy területén pedig a *BRUA* gázvezeték kiépítését.¹³⁰

Horvátország és Szlovénia

Míg Szlovénia 2004-ben lett a NATO- és az EU-tagja, addig Horvátországnak a NATO-tagságra 2009-ig, az EU-csatlakozásra pedig 2013-ig kellett várnia. Az egykori Jugoszlávia utódállamaiként, a közös múltjuk miatt mindkét ország sajátos problémákkal küzd. Többek között a Pirani-öbölért kialakult határvitájukat sem sikerült még a mai napig sem megnyugtató módon rendezni. Ez felvetheti a kérdést, hogy a közös érdekeltségeik elég erősek-e ahhoz, hogy a két ország más ügyekben képes legyen együttműködni egy regionális kooperáció keretein belül.

Horvátország a Három Tenger Kezdeményezés egyik alapítójának számít: Kolinda Grabar-Kitarović horvát elnök volt az, aki Andrzej Duda lengyel elnökkel közösen létrehozta az együttműködést. Ennek megfelelően kezdetben ő és hazája lelkesen támogatta a 3SI-t. A horvát politikai vezetés változását, Zoran Milanović 2020-as elnökké választását követően azonban államfői részről a projekt iránti elköteleződés gyengült, aminek az oka azon félelem volt, hogy az negatív hatással lehet a német és az orosz kapcsolatokra. Andrej Plenković miniszterelnök viszont továbbra is az együttműködés támogatójának számít. Tehát a 3SI tekintetében konfliktus van az állam- és a kormányfő között.¹³¹

A kezdeményezés céljai között nem alakult ki egyértelmű horvát érdekeltségi rangsor; talán leginkább az energiabiztonság emelhető ki a Krk szigeten felépített LNG-terminál és a kérdés aktuális relevanciája miatt.¹³²

Szlovénia, amely szintén az együttműködés középső részén fekszik, a földrajzi elhelyezkedése következtében jelentősen profitálhat annak célkitűzéseiből. Nem olyan meglepő tehát, hogy 2019-ben az éves csúcstalálkozó megszervezését is elvállalta.¹³³ Számára az infrastruktúra fejlesztése az elsődleges. Az energiaügy terén Szlovéniáról ugyanis kijelenthető, hogy ott az Európai Unió többi országánál magasabb az atomenergia, illetve a megújuló energiaforrások – elsősorban a víz – felhasználásának az aránya, és alacsony a földgázé. Éppen ezért Oroszországtól jelentős mértékben függetlennek számít, így nincsenek igazán érdekei az együttműködés e területén.¹³⁴

Ausztria

Ausztria már 1995 óta az Európai Unió tagállama ugyan, katonai tekintetben azonban a mai napig semleges országnak számít. A gazdasági fejlettség és az infrastruktúra szempontjából viszonylag jobban áll, mint a többi tagállam.¹³⁵ A Három Tenger Kezdeményezés országai közül az egyedüli, amely a hidegháború idején sem a Varsói Szerződésnek, sem Jugoszláviának nem volt a tagja.¹³⁶ Részben talán éppen a szovjet múlt hiánya folytán az orosz–ukrán háború kitörése előtt nem látta szükségesnek az orosz gázimporttól való függése csökkentését. Sőt, az Északi Áramlat–2 építésében az osztrák állami olajvállalat, az OMV is részt vett, így a vezetékek üzembe helyezésének a felfüggesztése természetesen jelentős veszteségeket is okozott a felmerült egyéb nehézségek mellett.¹³⁷ A térségben Magyarországon kívül Ausztria tűnik az oroszokkal egyik leginkább szimpatizáló országnak,¹³⁸ a háború miatt azonban más gazdasági szereplők felé fordult annak érdekében, hogy diverzifikálni tudja a gazdasági, kereskedelmi, energiaügyi kapcsolatait, s ezért üdvözli a kezdeményezésnek az Egyesült Államokkal kapcsolatos baráti politikáját.¹³⁹

További kilátások

A Három Tenger Kezdeményezés ambiciózus célkitűzéseit eddig csak kismértékben sikerült megvalósítani. Az intézményi keretek és a korlátozott pénzügyi lehetőségek miatt sok projekt még mindig csak folyamatban van, gyakoriak a csúszások a megvalósítás során. Az együttműködésben rejlő lehetőségek ugyanakkor jelentősek, amit jól mutat, hogy a tagállamai az Európai Unió területének 30, a népességének 25, a GDP-jének pedig közel 20 százalékát teszik ki, illetve adják.¹⁴⁰

Az orosz–ukrán háború folytán jelenleg nagyobb stratégiai igény mutatkozik a kezdeményezésre. Fokozottan szükségessé vált a gazdasági és az energiabiztonsági együttműködés megvalósítása,¹⁴¹ főként annak tükrében, hogy a tagállamok közül hét is határos Oroszországgal vagy Ukrajnával.¹⁴² Az infrastrukturális projektek kapcsán pedig meg kell jegyezni, hogy bár eredetileg kereskedelmi célok húzódtak meg a háttérükben, de a megvalósult közművek és közlekedési útvonalak szükség esetén katonai felhasználásra is alkalmasak lennének, például a csapatok mozgása során.¹⁴³

Finnország és Svédország NATO-csatlakozása bizonyos szempontból nem szerencsés a kezdeményezés számára, az ugyanis elvonhatja a figyelmet a régióról, és északra, a biztonsági témákra terelheti a nemzetközi figyelmet. Amennyiben pedig Ukrajna EU-csatlakozása tényleg megvalósulna, az megint csak források elvonásával, átcsoportosításával fenyegetné az együttműködést.¹⁴⁴

A 3SI további gyengéje, hogy nem tisztázott a viszonya más olyan e térségbeli regionális kooperációkkal, mint a Közép-európai Kezdeményezés, a Balti-tengeri Államok Tanácsa, a Visegrádi Együttműködés, a weimari háromszög, a slavkovi hármak, a bukaresti kilencek vagy a craiovai csoport, ami azzal fenyeget, hogy ezen együttműködések csökkentik egymás eredményességét.¹⁴⁵

Ami a háború miatt felértékelődött biztonsági kérdéseket és a kezdeményezés által érintett területek bővítését illeti, kijelenthető, hogy nem valószínű jelentős katonai együttműködés kialakítása annak keretein belül – e téren a tagállamok igyekeznek inkább a NATO-ra támaszkodni. Az sem segíti a közös felépést, hogy a többségüknek alacsonyak a védelmi kiadásai: többnyire a NATO által ajánlott GDP 2 százalékát kitevő szint alatt vannak.¹⁴⁶ Ukrajna orosz megtámadását követően is inkább csak azok a tagállamok emelték a védelmi kiadásukat, amelyeknek hosszabb közös határszakaszuk van az olyan NATO-n kívüli államokkal, mint Oroszország, Fehéroroszország vagy Ukrajna.¹⁴⁷

Az együttműködés sikere nagyban függ attól, hogy elegendő pénzügyi forrást sikerül-e biztosítani a projektek megvalósításához. Amennyiben így lenne, és az Egyesült Államok, az Európai Unió, illetve Nyugat-Európa a továbbiakban sem állna a kezdeményezés útjába, egyes gazdasági projektek terén jelentős eredményeket érhetnének el a tagállamok. Mélyebb politikai együttműködést viszont az érintett országoktól nem várhatunk, már csak az eltérő gazdasági fejlettségük, illetve a különböző érdekeik, külpolitikai célkitűzéseik okán sem.¹⁴⁸

Jegyzetek

- 1 Tölgyesi Beatrix: „A Három tenger kezdeményezés és az Intermarium koncepció háttere és kilátásai”, *KKI-elemzések*, no. 30. (2017): 3–4.
- 2 Mitrovits Miklós: „Három tenger – Kelet-Közép-Európa jövője?”, *Élet és Irodalom*, <https://www.es.hu/cikk/2017-07-07/mitrovits-miklos/harom-tenger-kelet-kozep-europa-jovoje.html> (a letöltés ideje: 2023. február 20).
- 3 Schmidt Andrea: „Három tenger mossa... Lengyelország regionális nagyhatalmi ambíciói a 21. században és annak gyökerei”, *Pólusok*, 1., no. 1. (2020): 136.
- 4 Kurečić, Petar: „The Three Seas Initiative: Geographical Determinants, Geopolitical Foundations, and Prospective Challenges”, *Hrvatski Geografski Glasnik*, 80., no. 1. (2018): 108.
- 5 Barabás T. János: „A Három Tenger Kezdeményezés a 2018. szeptemberi bukaresti értekezlet után”, *KKI-elemzések*, no. 34. (2018): 8.
- 6 Kőbányai Dénes: „A Három Tenger Kezdeményezés? Közép-Kelet-Európa reneszánsza?”, *Biztonságpolitika.hu*, <https://biztonsagpolitika.hu/egyeb/a-harom-tenger-kezdemenyezes-kozep-kelet-europa-reneszansza> (a letöltés ideje: 2023. február 8.).
- 7 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 5. o.
- 8 Kornat, Marek: „Magyarország helye a Tengerköz-koncepcióban: Józef Beck és a lengyel-magyar szövetségről alkotott elképzelései a »Harmadik Európá«-ban”, *Múltunk*, no. 3. (2021): 53.

- 9 Schmidt: „Három tenger mossza”, 137. o.
- 10 Mitrovits: „Három tenger”.
- 11 Schmidt: „Három tenger mossza”, 138. o.
- 12 Uo., 140. o.
- 13 Wisniewski Anna: „A lengyel »keleti dimenzió«: tények, célkitűzések és indítékok” in *Kelet-Európa Tanulmányok IV. szám. A posztszovjet országok nemzetközi beilleszkedése: külkapcsolatok és energetika*, szerk. Ludvig Zsuzsa és Novák Tamás (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet, 2009), 53. o.
- 14 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 4. o.
- 15 Zbińkowski, Grzegorz: „The Three Seas Initiative and Its Economic and Geopolitical Effect on the European Union and Central and Eastern Europe”, *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 22., no. 2. (2019): 108.
- 16 Sosnowski, Leszek: „A Három tenger kezdeményezés”, *Pro Minoritate*, no. 3. (2019): 119.
- 17 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 5. o.
- 18 Zbińkowski: „The Three Seas Initiative”, 108. o.
- 19 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 5. o.
- 20 Schmidt: „Három tenger mossza”, 135. o.
- 21 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 3. o.
- 22 Boromisa, Ana-Maria és Samardžija, Višnja: „Croatia: In Search for Visibility and Stronger Support” in *Three Seas Initiative. Mapping National Perspectives*, szerk. Sprüds, Andris és Vargulis, Mārtiņš (Riga: Latvian Institute of International Affairs, 2022), 42. o.
- 23 Górka, Marek: „The Three Seas Initiative as a Political Challenge for the Countries of Central and Eastern Europe”, *Politics in Central Europe*, 14., no. 3. (2018): 61.
- 24 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 6. o.
- 25 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
- 26 Górka: „The Three Seas Initiative”, 59. o.
- 27 Boromisa és Samardžija: „Croatia”, 47. o.
- 28 Tchakarova, Velina és Benko, Livia: „Austria: The Bridge-Building Approach to the Three Seas Initiative – Avenues for Improvement” in *Three Seas Initiative*, 17. o.
- 29 Mitrovits: „Három tenger”.
- 30 Schmidt: „Három tenger mossza”, 143. o.
- 31 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 8. o.
- 32 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
- 33 Ralchev, Plamen: „Bulgaria: Sense, Sensibility and Wariness” in *Three Seas Initiative*, 40. o.
- 34 Mitrovits: „Három tenger”.
- 35 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
- 36 Ralchev: „Bulgaria”, 35. o.
- 37 Tchakarova és Benko: „Austria”, 18. o.
- 38 Uo., 11. o.
- 39 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 7. o.
- 40 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
- 41 Boromisa és Samardžija: „Croatia”, 48. o.
- 42 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 3. o.
- 43 Uo., 3. o.
- 44 „Warsaw Summit 2017”, *Three Seas*, <https://3seas.eu/about/past-summits/warsaw-summit-2017> (a letöltés ideje: 2023. február 22.).
- 45 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 6–7. o.
- 46 Boromisa és Samardžija: „Croatia”, 46. o.

- 47 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 3. o.
- 48 Dobrowiecki Péter és Sadecki, Andrzej: „Magyarország és Lengyelország: kétoldalú kapcsolatok a regionális együttműködések tükrében” in *A lengyel-magyar szövetség: A kétoldalú kapcsolatok hat dimenziója*, szerk. Bartha Dániel és Inotai Edit (Budapest: Euro-Atlanti Integrációért és Demokráciáért Alapítvány, 2019), 21. o.
- 49 Ralchev: „Bulgaria”, 37. o.
- 50 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
- 51 *Three Seas*, „Bucharest Summit 2018”, <https://3seas.eu/about/past-summits/bucharest-summit-2018> (a letöltés ideje: 2023. február 22.).
- 52 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 8. o.
- 53 „Ljubljana Summit 2019”, *Three Seas*, <https://www.3seas.eu/about/past-summits/ljubljana-summit-2019?lang=en> (a letöltés ideje: 2023. május 9.).
- 54 „Tallinn Summit 2020”, *Three Seas*, <https://www.3seas.eu/about/past-summits/tallinn-summit-2020?lang=en> (a letöltés ideje: 2023. május 9.).
- 55 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
- 56 Rada Péter és Stepper Péter: „A geopolitika újraéledése és a Három Tenger Kezdeményezés”, *Biztonságpolitikai Szemle*, 13., no. 2. (2020): 5.
- 57 *Three Seas*, „Sofia Summit 2021”, <https://www.3seas.eu/about/past-summits/sofia-summit-2021?lang=en> (a letöltés ideje: 2023. május 9.).
- 58 *Three Seas*, „Joint Declaration of the Sixth Summit of the Three Seas Initiative”, <https://3seas.eu/event/joint-declaration-of-the-sixth-summit-of-the-three-seas-initiative> (a letöltés ideje: 2023. február 22.).
- 59 *Three Seas*, „Joint Declaration of the Seventh Three Seas Initiative Summit”, https://media.voog.com/0000/0046/4166/files/declaration_pages.pdf (a letöltés ideje: 2023. május 9.).
- 60 Orzelska-Stączek, Agnieszka: „Poland as the Driving Force of the 3SI. From an Ambitious Vision to a Pragmatic Cooperation of 12 EU Member States” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative Bucharest Summit: Advancing the Common Agenda*, szerk. Anghelescu, Ana-Maria Andreea és Iulian, Oneașcă (Bukarest: European Institute of Romania, 2023), 31. o.
- 61 Staicu, Daniela és Gușilov, Eugenia: „Bridging the East–West Gap in Transport Inequality” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative*, 58. o.
- 62 Maha, Liviu-George és Yu, Hak Ye: „Enlargement of the 3SI: Better Connectivity and Economic Development” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative*, 54. o.
- 63 Wilczek, Julita: „Building Three Seas+ Framework to Assist Our Neighbours in the EU Accession Process” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative*, 34. o.
- 64 Tilles, Daniel: „Greece Becomes 13th Member of Three Seas Initiative on EU’s Eastern Flank”, *Notes from Poland*, <https://notesfrompoland.com/2023/09/07/greece-becomes-13th-member-of-three-seas-initiative-on-eus-eastern-flank/> (a letöltés ideje: 2024. április 25.).
- 65 Sebe, Mihai: „The Three Seas Initiative – One Year after the Riga Summit: Full Steam ahead?” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative*, 59. o.
- 66 *President.pl*, „Joint Declaration of the Ninth Summit of the Three Seas Initiative”, <https://www.president.pl/news/joint-declaration-of-the-ninth-summit-of-the-three-seas-initiative.83857> (a letöltés ideje: 2024. április 25.).
- 67 Márky Zoltán: „Egyedi-e a V4? Regionális együttműködési minták az EU-ban” in *A visegrádi négyek jelentősége, struktúrája és értékei*, szerk. Balaskó Angéla (Budapest: Külügyi és Külgazdasági Intézet, 2018), 70. o.
- 68 Tölgyesi: „A Három tenger kezdeményezés”, 6. o.

- 69 Górká: „The Three Seas Initiative”, 68. o.
 70 Uo., 58. o.
 71 *Three Seas*, „Priority Projects”, a letöltés ideje: 2023. május 09., <https://www.3seas.eu/about/progressreport?lang=en>
 72 Zbińkowski: „The Three Seas Initiative”, 111. o.
 73 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 5. o.
 74 Ploom, Illimar és Veebel, Viljar: „Estonia: The Increased Focus on Geopolitics after Russia’s Invasion in Ukraine” in *Three Seas Initiative*, 75. o.
 75 Sebe, Mihai: „Romania: Transforming the Three Seas Initiative into a Strategic Opportunity. A Short Overview” in *Three Seas Initiative*, 147–148. o.
 76 *Three Seas*, „Priority Projects”.
 77 Zbińkowski: „The Three Seas Initiative”, 110. o.
 78 Kotek Péter, Selei Adrienn és Takácsné Tóth Borbála: „Az Északi Áramlat-2 gázvezeték megépítésének hatása a gázárakra és a versenyre” in *Verseny és szabályozás*, szerk. Valentiny Pál, Kiss Ferenc László és Nagy Csongor István (Budapest: MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2016), 241–242. o.
 79 Uo., 242. o.
 80 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 8. o.
 81 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
 82 Górká: „The Three Seas Initiative”, 60–61. o.
 83 Tchakarova és Benko: „Austria”, 12. o.
 84 Uo., 14. o.
 85 Kotek, Selei és Takácsné Tóth: „Az Északi Áramlat-2”, 241. o.
 86 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 4–5. o.
 87 Boromisa és Samardžija: „Croatia”, 50. o.
 88 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 5. o.
 89 Zeöld Zsombor: „Hungary: Giving the Minimum” in *Three Seas Initiative*, 85. o.
 90 Jarończyk, Kamil és Przybylski, Wojciech: „Poland: Regional Leadership Stunted by Governance Dilemmas” in *Three Seas Initiative*, 135. o.
 91 *Three Seas*, „Priority Projects”.
 92 Górká: „The Three Seas Initiative”, 63–64. o.
 93 Zeöld: „Hungary”, 87. o.
 94 Zbińkowski: „The Three Seas Initiative”, 106. o.
 95 Ploom és Veebel: „Estonia”, 73–75. o.
 96 Lieģis, Imants: „Latvia: Engagement in the Three Seas Initiative and Prioritising Geopolitics” in *Three Seas Initiative*, 98. o.
 97 Uo., 101. o.
 98 Uo., 99. o.
 99 Uo., 105–106. o.
 100 Varvuolis, Gediminas és Vitkus, Gediminas: „Lithuania: The Search for Synergies” in *Three Seas Initiative*, 113. o.
 101 Uo., 115. o.
 102 Uo., 122. o.
 103 Uo., 116–117. o.
 104 Stepper Péter: „A visegrádi együttműködésről a magyar elnökség kapcsán”, *Külügyi Szemle*, 17., no. 2. (2018): 58.
 105 Jarończyk és Przybylski: „Poland”, 125. o.
 106 Uo., 131. o.

- 107 Uo., 129. o.
108 Kurečić: „The Three Seas Initiative”, 112. o.
109 Jarończyk és Przybylski: „Poland”, 134–135. o.
110 Zeöld: „Hungary”, 92. o.
111 Stepper Péter: „Hungary: The (Geo)Momentum for Development – Connecting the Baltic, Adriatic and Black Sea Regions” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative*, 21. o.
112 Zeöld: „Hungary”, 84. o.
113 Uo., 90. o.
114 Dobrowiecki és Sadecki: „Magyarország és Lengyelország”, 20. o.
115 Zeöld: „Hungary”, 87. o.
116 Uo., 84. o.
117 Uo., 87. o.
118 Uo., 88–89. o.
119 Dostál, Vít: „Czech Republic: A Stalemate and Promising Circumstances” in *Three Seas Initiative*, 58–59. o.
120 Juzova, Jana: „To Be or Not to Be: Czech Republic’s Ambiguous Attitude towards the 3SI” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative*, 18. o.
121 Dostál: „Czech Republic”, 61–62. o.
122 Uo., 60. o.
123 Uo., 62–65. o.
124 Mokrá, Lucia: „Slovakia: Strengthening Regional Position and Addressing New Challenges” in *Three Seas Initiative*, 167. o.
125 Ralchev: „Bulgaria”, 28–30. o.
126 Uo., 34–36. o.
127 *Three Seas*, „Joint Declaration of the Sixth Summit of the Three Seas Initiative”.
128 Sebe: „Romania”, 144. o.
129 Uo., 147. o.
130 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.
131 Boromisa és Samardžija: „Croatia”, 42–43. o.
132 Uo., 54. o.
133 Bojinović Fenko, Ana: „Slovenia: High Interest in the Complementarity of the Three Seas Initiative with EU Regional Development Frameworks” in *Three Seas Initiative*, 175–176. o.
134 Uo., 179–181. o.
135 Tchakarova és Benko: „Austria”, 17. o.
136 Uo., 11. o.
137 Uo., 13–14. o.
138 Uo., 23. o.
139 Uo., 20. o.
140 Brie, Mircea: „Challenges, Opportunities and Expectations of Enhanced Cooperation within the 3SI towards the Black Sea” in *Anticipating the 2023 Three Seas Initiative*, 51. o.
141 Kim, Anthony B.: „The Three Seas Initiative: A Case for America’s Economic Statecraft Imperative” in *Three Seas Initiative*, 189. o.
142 Lieģis: „Latvia”, 99. o.
143 Zeöld: „Hungary”, 90. o.
144 Uo., 92–93. o.
145 Barabás: „A Három Tenger Kezdeményezés”, 7. o.
146 Kurečić: „The Three Seas Initiative”, 113. o.
147 Uo., 120–121. o.
148 Kőbányai: „A Három Tenger Kezdeményezés?”.

Új szereplő a „nagy játszma”. Kína földgázpolitikája Közép-Ázsiában 2. rész: a kapcsolatok¹

*A New Player in the “Great Game.”
China’s Natural Gas Policy in Central Asia
Part 2: The Relations*

Dudlák Tamás

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.3

Összefoglaló: A tanulmány a közép-ázsiai földgáziparban való kínai részvétel geopolitikai és geoökonómiai háttérét elemzi. A téma feldolgozásának az időszerezését az utóbbi évek számos olyan fejleménye teszi indokolttá, amely hozzájárul Közép-Ázsia geopolitikai és gazdasági helyzetének az átrendeződéséhez, és komoly hatással van a régió erőforrás-gazdálkodására. Az írás célja annak a bemutatása, hogy bár a térségből származó erőforrások Kína teljes energiaszükségletének csak kis részét elégítik ki, Peking mégis alapvető hatással van a közép-ázsiai energiatér szerkezetére. Azaz az ottani erősödő befolyását a földgázpolitikája kis részben alapozza meg, a növekvő közép-ázsiai szerepvállalása azonban – az orosz jelenléttel együtt – a térség hatalmi viszonyait illetően sajátosan átmeneti helyzetet eredményez. A kétrészes tanulmány második részében az elsőben bemutatott szereplők – Kína, valamint a három, földgázforrásokkal rendelkező közép-ázsiai ország, Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán – között kialakult földgázpolitikai kapcsolatokat elemzem, az első részben meghatározott kérdések mentén.

Kulcsszavak: Kína, földgáz, Közép-Ázsia, geopolitika

Abstract: *This paper reveals the geopolitical and geo-economic background of Chinese involvement in Central Asia’s natural gas industry. The timeliness of this topic is underlined by several developments of the last few years that contribute to the rearrangement of Central Asia’s geopolitical and economic situation and have a severe impact on the management of resources in the region. The study aims to demonstrate that, although the resources acquired from Central Asia represent only a small fraction of China’s total energy needs, Beijing is still fundamentally transforming the structure of the Central Asian energy space. Although the natural gas sector constitutes only one aspect of China’s increasing influence in Central Asia, China’s growing involvement, in parallel with the Russian presence there, leads to*

a transitional situation in the power relations of the region. The second part of this two-part paper analyses the natural gas policy relations between the two actors presented in the first part – China on one side and the three Central Asian countries with significant natural gas resources, namely Turkmenistan, Uzbekistan, and Kazakhstan on the other – along the lines of the research questions mentioned there.

Keywords: *China, natural gas, Central Asia, geopolitics*

Bevezetés

A kétrészes tanulmány második részében az elsőben bemutatott két fél, vagyis Kína, valamint a földgázforrásokkal rendelkező három közép-ázsiai ország (Türkmenisztán, Üzbegisztán és Kazahsztán) között kialakult földgázpolitikai kapcsolatokat elemzem, az első részben meghatározott kérdések alapján. Az említett szereplők között a legfontosabb kapcsolódási pontot kétségkívül a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték jelenti; így először annak a kiépülési folyamatát ismertetem, amely megmutatja Pekingnek a közép-ázsiai földgázszektorban való fokozatos térnyerését. Ezt a két fél földgázkapcsolatainak az általános értékelése követi, amely során Kína energiapolitikai aktivitásának a közép-ázsiai regionalizációra, a helyi elitekre, valamint az ott fekvő országok függőségére, illetve a regionális hatalmi viszonyok átalakulására való hatását elemzem. A tanulmány a következtetésekkel zárul.

Közép-Ázsia geopolitikai meghatározottsága

Közép-Ázsiában a Szovjetunió felbomlása után létrejött független államok egy földrajzilag és gazdaságilag zárt környezetben helyezkednek el, az eurázsiai kontinens szomszédos területeihez infrastrukturálisan gyengén kapcsolódnak. Ez a jellegzetesség problémássá teszi számukra a diverzifikált külkapcsolatok kialakítását, valamint azt, hogy a nyersanyagaikat a világpiacon hatékonyan értékesítsék.

Közép-Ázsiában nincsen hegemon hatalom, helyette a nagy szomszédok – hagyományosan Oroszország, újabban pedig Kína – fejtenek ki politikai és gazdasági hatást a helyi ügyekre. A térség pedig e két hatalom felé nem rendelkezik természetes határral – ami megkönnyíti azok ottani jelenlétét. Bár a régió országai a kínai magterülettől (keleti part) legalább olyan távol fekszenek, mint Moszkvától, Kína – akárcsak Oroszország – több ezer kilométeres szakaszon határos velük, így a Közép-Ázsiában zajló események nem lehetnek a pekingi vezetés számára közömbösek. Ami a helyi hatalmakat illeti, a térség gazdasági vezetője és legnagyobb területű állama Kazahsztán, a legnagyobb lakossággal viszont Üzbegisztán rendelkezik.

1. táblázat
A közép-ázsiai földgázexportőr országok alapadatai²

Ország	Főváros	Terület (km ²)	Népesség (2021)	GDP (millió USD) (2021)	Elnökök	Export Kínába, milliárd USD (2020)	Kőolaj- és földgáz- export Kínába, a teljes export arányában (%) (2020)
Üzbegisztán	Taskent	440.650	34.915.100	69.238	Iszlam Karimov (1991–2016)	1,29	31,20%
					Savkat Mirzijojev (2016–)		
Türkmenisz- tán	Asgabat	469.930	6.341 855	45.231	Szaparmurat Nijazov (1990–2006)	5,32	98,80%
					Gurbanguli Berdimuhamedov (2007–2022)		
					Serdar Berdimuhamedov (2022–)		
Kazahsztán	Asztana	2.699.700	19.000.988	197.112	Nurszultán Nazarbajev (1990–2019)	9,42	28,10%
					Kaszim-Zsomart Tokajev (2019–)		

A regionalizáció, azaz a régió országai közti összeköttetések és együttműködések gyengék, a meglévő infrastruktúra a szomszédos nagyhatalmakkal való integrációt segíti. Az egyes közép-ázsiai országok sok tekintetben különböznek egymástól, az érdekellentéteiket pedig a nyersanyagok (kőolaj, földgáz, szén, urán, víz) egyenlőtlen eloszlása is súlyosbítja. A regionális szervezetek, amelyekben részt vesznek (Sanghaji Együttműködés Szervezete, Eurázsiai Unió, Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete, Független Államok Közössége, Türk Államok Szervezete) nem helyi kezdeményezések, hanem valamilyen külső hatalom dominálja őket. Azonban a felsorolt nemzetközi szervezetek sem értek el átütő sikereket a közép-ázsiai államok integrációját illetően. A térség számára a legtöbb kapcsolódási pontot még mindig az Oroszországhoz fűződő szoros gazdasági, politikai, katonai és kulturális viszony jelenti, amelyet azonban 1991 után amerikai, kínai és kisebb mértékben indiai, török és európai részről is kihívás ért.

Kínai érdekek Közép-Ázsiában

Peking számára geopolitikai értelemben Közép-Ázsia az egyik „legnyitottabb” régió, minthogy Kína ott szembesül a legkevésbé az amerikai és európai befolyással, így kevésbé kell versenyeznie a nyugati székhelyű nemzetközi vállalatokkal. Ez a relatív geopolitikai vákuum a régió „elzártságának” köszönhető, mivel az a világtengerekről nehezen megközelíthető, így a világtengerek felett ellenőrzést gyakorló nyugati hatalmak számára mindig is nehezen elérhető maradt.³

Kína számára Közép-Ázsia energia- és nyersanyagforrásként, kereskedelmi kapcsolatként, nyugat felé vezető tranzitrégióként, valamint a muszlim világgal való kapcsolattartásban tölt be rendkívül fontos szerepet. Mindezekkel összefüggésben Kínának a régió kapcsán jelentkező politikai és gazdasági érdekeit három szempont köré csoportosíthatjuk.⁴

- Biztonság: az északnyugat-kínai Hszincsiang tartomány⁵ stabilitásának a biztosítása a fokozott határőrizet, a radikális muszlimok, illetve a terrorizmus elleni intézkedések révén, valamint mindezeket elősegítendő jó kapcsolat kialakítása a közép-ázsiai muszlim köztársaságokkal.⁶
- Gazdaság: az Ázsián keresztül húzódó, Európa felé tartó szállítási útvonalak kiépítése, a meglévő kapacitások bővítése a vasúti és a közúti kapcsolatok fejlesztése révén.⁷ 2013 óta Közép-Ázsia deklaráltan is kulcsszerepet tölt be Peking globális ambíciói részeként.⁸ Kínai kereskedelmi szempontból a térség jelenleg a világ leghosszabb gazdasági folyosójának, a Hszi Csin-ping által 2013-ban kihirdetett Övezet és Út Kezdeményezésnek (*Belt and Road Initiative*, BRI) az első elemeként tulajdonképpen a kelet-nyugati folyosó átmeneti szakaszának is tekinthető.

- Energia: Kína hozzáféréseinek biztosítása a közép-ázsiai eredetű kőolaj- és földgázforrásokhoz – vezetékek építése (*midstream* tevékenység) és kitermelési befektetések⁹ (*upstream* aktivitás) révén. A közlekedési összeköttetések intenzív fejlesztése mellett a BRI Kína ellátásbiztonságához is hozzájárul.¹⁰

Az 1990-es években két nagy geopolitikai átalakulás befolyásolta Közép-Ázsia hatalmi helyzetét: egyrészt a Szovjetunió felbomlása, másrészt pedig Kína gyors ütemű gazdasági növekedése.¹¹ Az elsőt követően óriási visszaesés következett be a függetlenné vált térségbeli köztársaságok gazdasági termelésében. Ennek részeként az energiahordozók kitermelése és exportja is jelentősen lecsökkent.¹² Ráadásul a posztsovjeti időszakban az orosz dominancia nem segítette elő a regionális energiapiaci integrációt – ellenkezőleg: sokkal inkább a térség fragmentációjához járult hozzá.¹³

Az 1990-es években a közép-ázsiai államok és Kína korábbi határvitáinak a rendezése lehetővé tette, hogy Peking a térséghez fűződő kapcsolatából a konfliktusra okot adó egyik kérdést megszüntesse.¹⁴ Ez a lépés alapvető fontosságú volt a régió felé való nyitás és politikai bizalomépítés folyamatában.

A 2000-es évektől a korábbi, biztonsági szempontokat előtérbe helyező megközelítéshez képest Közép-Ázsia két új szempontból is fontossá vált Kína számára: az egyik a térségen túlmutató kereskedelmi lehetőségek kiaknázása az összekötő szállítási folyosók létrehozása révén, a másik pedig a régió nyersanyagaihoz való hozzáférés.¹⁵

Az energiapolitikai helyzet megváltoztatásán túl a felemelkedő Kína két szempontból is átalakította a közép-ázsiai viszonyokat. Egyrészt sikerült meggyőznie az újonnan függetlenedett államokat, hogy a Pekinggel való együttműködés előnyösebb számukra, mint ha az ujjur szeparatistákat (vallási és etnikai rokonait) támogatnák Hszincsiang tartományban. Másrészt Kína a kereskedelmi aktivizmusa révén fokozatosan átvette Oroszországtól a gazdasági vezető szerepet, így a keleti nagyhatalommal való kapcsolatokkal együtt járó anyagi fejlődés lehetősége kellően erős motivációt jelentett a gazdaságilag gyengélkedő és legitimációs deficitben szenvedő közép-ázsiai rezsimeknek.¹⁶ Kínának mint a tőkeerős és hatalmas energiaigénnyel bíró szomszédnak a közép-ázsiai köztársaságok gazdaságának az élénkítésében betöltött szerepe mind a 2008-as válságot, mind a 2014-es kőolajár-zuhanást követő időszakban rendkívül megnőtt. Ha az összesített kereskedelmet nézzük, a kapcsolatok fejlődése nyilvánvaló: míg 2002-ben a térség öt országa egymilliárd dollár értékben kereskedett Kínával, addig 2014-re ez a szám már 45 milliárdra emelkedett.¹⁷

A kínai–közép-ázsiai energiakapcsolatok felfutásával a kereslet és a kínálat szerencsés találkozásának lehetünk tanúi. Amikor Peking lehetséges felfövőpiacként megjelent, a régió államai a nyersanyagexportjuk diverzifikációs lehetőségeit keresték. Ebben az új helyzetben Kína ideális partnernek tűnhetett, mivel földrajzilag viszonylag közel van,¹⁸ gazdaságilag dinamikusan fejlődő és fizetőképes vásárló, valamint a politikai berendezkedése is hasonló normákon alapszik, mint a közép-ázsiai államoké.¹⁹

A Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték kiépülése

A legfontosabb energiapolitikai változás Közép-Ázsiában a 2000-es évek végén történt, s az ahhoz vezető folyamat a térség általános geopolitikai helyzetének a szempontjából is kiemelt jelentőségű. A változás lényege, hogy a hatalmas türkmén földgázpotenciál legnagyobb részét 2009 óta már nem Oroszország, hanem Kína használja fel. A 2000-es évek elején Moszkva azt tervezte, hogy a Türkmenisztánban kitermelt, egyre bővülő mennyiségű földgázt kizárólag az oroszok közvetítik majd az európai fogyasztók felé (2009-től évi 70–80 milliárd köbméter importálásában gondolkodtak), ám ez nem valósult meg.²⁰ Az orosz tervnek három akadálya is volt: egyrészt az európai földgázkereslet nem növekedett olyan mértékben, hogy a türkmén többlettermelést is felszívja (lásd: világgazdasági válság), másrészt a Gazprom anyagi lehetőségei nem tették lehetővé a Türkmenisztán és Oroszország közötti, addigra már elavult vezetékrendszer fejlesztését, ami pedig elengedhetetlen lett volna a nagyobb mennyiségű földgáz szállításához. Mindezt tetézte a földgáz áráról a két fél által folytatott, már politikai szintre emelkedett vita.

Ilyen előzmények után 2009 áprilisában robbanás történt az Oroszországot és Közép-Ázsiát összekötő Közép-Ázsia–Központ földgázvezetékben, ami Türkmenisztán számára gyakorlatilag lehetetlenné tette az Oroszországba irányuló földgázexportot.²¹ Ennek azonnali gazdasági következményei lettek: abban az évben a türkmén GDP 25 százalékkal esett vissza. Ugyanakkor év végére, decemberben Asgabat és Moszkva között létrejött a földgáz áráról szóló megállapodás, így a szállítások folytatódhattak.²² Azt követően viszont a 2008-as 45 milliárd köbméter helyett 2012-ben már csak 19,6, 2014-ben 10,5, 2015-ben pedig csak 4 milliárd köbméter földgázt exportált Türkmenisztán Oroszországba.²³ A szállítások 2016 és 2019 között szüneteltek, de 2019 áprilisában sikerült megegyezni a feleknek arról, hogy a Gazprom öt évig minimális mennyiségben földgázt vásárol a Turkmengasztól.²⁴

A 2008-as világgazdasági válság mérföldkő volt a tekintetben, hogy Közép-Ázsia energiatérképe a gazdaságilag stagnáló, illetve rendkívül lassan növekvő Oroszország és a folyamatosan gyarapodó Kína közti dinamikáknak köszönhetően jelentősen átalakult.²⁵ 2008-ban még Oroszország volt a régió kívüli

egyetlen szereplő, amely számottevő mennyiségben importált onnan földgázt (47 milliárd köbmétert Türkmenisztánból, valamint kicsit több mint 10 milliárd köbmétert Üzbegisztánból). A világgazdasági válság, valamint az annak következtében fellépett, de attól függetlenül is tapasztalt európai földgázkereslet-csökkenés jelentősen gyengítette Moszkvának azt a lehetőségét, hogy továbbra is ellenőrizze a közép-ázsiai energiahordozókat és befolyásolja az exportjukat.²⁶ Az orosz pozíciók gyengülése pedig teret nyitott a dinamikus kereslettel bíró Kínának.

Peking és Asgabat már 2006-ban hosszú távú földgázvásárlási szerződést írt alá, amelyben a felek 30 évre szóló, évi 30 milliárd köbméter földgáz szállításáról egyeztek meg. E téren jelentősen motiválhatta Kínát, hogy 2006-ban részletesen felmérték a türkmenisztáni Galkinis földgázmezőben (a világ második legnagyobb kitermelőhelyében)²⁷ rejlő óriási potenciált. 2007 júliusában a CNPC (*China National Petroleum Corporation*) kivételes helyzetbe került Türkmenisztánban, korábban ugyanis a külföldi olajvállalatoknak csak a Kaszpi-tengernél, technikailag nehezebb körülmények között folyó földgázkitermelésben jutott szerep.²⁸ A kínai állami vállalat számára azonban lehetővé vált, hogy egy 32 évre szóló megállapodás keretében a Turkmengazzal közösen megkezdje az Amu-darja folyó és az üzbég határ közötti földgázmezők kiaknázását.²⁹ Kína 2009-ben 4 milliárd, 2011-ben pedig 4,1 milliárd dollár értékben nyújtott kölcsönt Türkmenisztánnak a Galkinis óriásmező részének tekintett Dél-Jolotan mező két szakaszban történő fejlesztésére.³⁰ Ez utóbbinak a kiaknázására 2010 januárjában 9,7 milliárd dollár értékben a CNPC, a Petrofac, az LG, a Hyundai és a Gulf Oil and Gas egy konzorciumot hozott létre.³¹ A sikeres tevékenységük eredményeként 2014-re 10 milliárd, 2019-re pedig már 30 milliárd köbméter földgázt adott az óriásmező.³² Fontos megjegyezni, hogy Türkmenisztánban a kínai vállalatok nem tulajdonosként, hanem alvállalkozóként vesznek részt a kitermelésben, amelyek így is meghatározzák a türkmén gazdaság lehetőségeit.³³ Az említett lépések mind azt készítették elő, hogy Közép-Ázsia és Kína között létrejöhessen a közvetlen földgáz-összeköttetés, és a vezeték számára a források biztosítottak legyenek.

Kína Üzbegisztánnal és Kazahsztánnal 2007-ben kötött megállapodást a Közép-Ázsia–Kína földgázvezetékéről,³⁴ 2009 decemberében pedig már megnyitották a vezeték A szakaszát, ami alapvetően változtatta meg a régió energiapolitikai viszonyait. Az A szakasz útja a kelet-türkmenisztáni forrásterületről Üzbegisztánon és Kazahsztánon keresztül – Tádzsikisztán és Kirgizisztán elkerülésével³⁵ – Hszincsiang tartományba vezet. Kína finanszírozta az építkezés teljes, 8 milliárd dolláros költségét, és a megállapodás értelmében az üzbég és a kazah szakasz 50 százalékos tulajdonosává vált, a türkmén pedig türkmenisztáni állami tulajdonban maradt.³⁶ A hossza ellenére a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték egyike lett a világ leggyorsabban megépült gázvezetékeinek. A bővítések is hasonló gyorsasággal zajlottak: az A szakasszal párhuzamos B-t 2012 októberére

készítették el. E két vezeték egyaránt évi 15 milliárd köbméteres kapacitással épült. A C szakasz – amely szintén Üzbegisztánon és Kazahsztánon halad keresztül, és 2012 márciusa és 2014 júniusa között épült – évi 25 milliárd köbméter kapacitású.

A Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték-rendszer megépülése természetesen kínai területen is jelentős infrastruktúra-fejlesztéseket kívánt annak érdekében, hogy a nyugatról bejövő földgáz egészen az ország keleti területein élő fogyasztókig eljusson. Az első összekötő vezeték, az ún. Nyugat-Kelet földgázvezeték első szakasza 2002-től 2004-ig épült. Az még a Tarim-medence földgázmezőinek az országos hálózatba való bekötésére szolgált. A 2008 és 2011 között elkészült második szakasz viszont már a Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték A és B szakaszán keresztül érkező földgáz szállítását végzi. Ez a világ leghosszabb földgázvezetéke: a kazah-kínai határon fekvő Horgosztól egészen Hongkongig tart. A harmadik szakasz 2012 és 2014 között épült, és Horgosztól Fucsouig vezet. A negyedik megépítése a Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték D szakaszának a fejleményeitől függ.³⁷

A Közép-Ázsia-Kína vezeték 2010 végére már évi 30 milliárd köbméter földgázt szállított. Értesülések szerint Kína akkoriban 185 dollár körüli összeget fizetett 1000 köbméterért Türkmenisztánnak.³⁸ Peking abban az évben Üzbegisztánnal és Kazahsztánnal is megegyezést kötött arról, hogy azok a saját földgázforrásaikkal csatlakoznak a vezetékhez. Ennek eredményeként 2018-ban Üzbegisztán már 6,5 milliárd köbmétert exportált Kínába. Az eset geopolitikai érdekessége, hogy a kivitt mennyiség egy része az orosz Lukoil üzbegisztáni termeléséből származott.³⁹ Kína egyébként ügyesen használta ki a helyi dinamikákat, és érdekeltté tette a feleket az együttműködésben. Azért, hogy az Oroszország hagyományos közép-ázsiai befolyása elleni kihívása élét tompítsa, lehetővé tette, hogy a kínai határig orosz cégek is részt vehessenek a vezetékek építésében.⁴⁰ Természetesen így is Kína tekinthető a közép-ázsiai földgázpolitikai együttműködések fő haszonélvezőjének: az Oroszországot és Kínát összekötő Szibéria Ereje 1 földgázvezeték megépítése (2014–2019), valamint a Szibéria Ereje 2-ről szóló tárgyalások eszközként szolgálnak ahhoz, hogy Peking az egyetlen eddigi nagy volumenű vezetékes beszállítójával, Türkmenisztánnal szemben kedvezőbb földgázárát alkudjon ki.⁴¹

A Közép-Ázsia-Kína vezeték negyedik, D szakasza egy 2013. szeptemberi megállapodás értelmében a – többek között – Türkmenisztán és a CNPC által közösen fejlesztett Galkinis mezőtől indul, s Üzbegisztánon, Tádzsikisztánon és Kirgizisztánon keresztül halad majd tovább – előreláthatólag 2028 körül –, 30 milliárd m³/év kapacitással.⁴² A CNPC 3,7 milliárd dollárral járult hozzá a 410 km-es tádzsik szakaszhoz.⁴³ A D szakasz azonban máig sem készült el, mivel a munkálatokat politikai és gazdasági okok miatt többször is le kellett állítani. 2014 márciusában például a kirgizek és a tádzsikok közti határ menti tűzharc

komolyan hátráltatta az építkezést,⁴⁴ de az a tervek szerint még 2024-ben újraindulhat.⁴⁵ A projekt valóban sok kockázattal jár, mivel a három nagy szén-hidrogén-termelő közép-ázsiai országhoz képest Kirgizisztánt és Tádzsikisztánt sokkal instabilabb politikai környezet jellemzi, valamint az egymás közti, illetve az Üzbegisztánnal való viszonyuk számos esetben etnikai villongásokhoz, határ menti összecsapásokhoz vezetett.

Hatalmi átrendeződés Közép-Ázsiában

A bemutatott fejlemények alapján kijelenthető, hogy a közép-ázsiai földgázért folytatott, Moszkvával vívott geopolitikai versenyt Peking nyerte. Az 1990-es években és 2000-es évek elején Oroszország a földgáz fő importőreként még képes volt az árakat kézben tartani, ám a kínai földgázimport kiépülése és bővülése az orosz földgázpolitikai hegemonia végét jelenti.⁴⁶ Kína néhány év alatt szinte teljes mértékben „lekötötte” a közép-ázsiai szabad földgázkapacitásokat (túlnyomóan a türkménisztáni forrásokat), így akadályozta meg azt, hogy az orosz fél domináns szereplőként visszatérjen, vagy az európai befektetők alternatív, nyugati földgázvezetékét (Nabucco, Transzkaspi földgázvezeték) építsenek ki. Az utóbbiak távoltartásának a célja egyébként Moszkvát érdekeltté tette abban, hogy Pekinget hallgatólagosan támogassa a közép-ázsiai földgázpiaci dominanciája kialakításában. Oroszország ugyanis a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték-rendszer kiépülése után is képes volt a térségből nyugat felé tartó export ellenőrzésére, és sikeresen megakadályozta – akkor már Kínával együtt –, hogy nyugati szereplők közvetlenül Közép-Ázsiából földgázt importálhassanak.⁴⁷ Moszkva számára ugyanis 2022-ig az elsődleges földgázpiacot Európa jelentette, így az itteni pozíciójának a védelme vált a legfőbb geoökonómiai céljává.

Fontos kijelenteni, hogy a közép-ázsiai földgázpiacok átrendeződése és az e téren megvalósuló kínai dominancia eddig nem okozott orosz–kínai katonai és politikai konfliktust. Az energiapolitikai (és -kereskedelmi) előretörés mellett Kína más területeken óvatos, az orosz katonai fölényt és érdekeket tiszteletben tartó politikát folytat Közép-Ázsia kapcsán. Moszkvának a régióbeli katonai jelenléte egyébként Peking számára is kifizetődő: ugyanis míg az orosz hadsereg szavatolja a térség biztonságát, addig a kereskedelem és a gazdasági aktivitás előnyeit Kína élvezheti.

2022 óta viszont Moszkva politikai és gazdasági figyelmét és erőforrásait az Ukrajna elleni háború köti le, s nincs elég pénzügyi kapacitása arra, hogy támogatásokat nyújtson a térségnek,⁴⁸ pedig az oroszok ellen 2022-ben bevezetett szankciók Közép-Ázsia országait is negatívan érintik. Ez ahhoz vezethet, hogy Oroszország gazdasági (és katonai) pozíciója tovább gyengül a régióban, ami lehetőséget jelenthet Kína további térnyerésére. Az Amerikai Egyesült Államok Afganisztánból történt kivonulása Kína és Oroszország közép-ázsiai kapcsolatát szintén jelentősen átalakíthatja.

Mindezek a geopolitikai fejlemények azonban nem csupán lehetőséget, de felelősséget, sőt kényszert is magukban hordoznak Peking számára. Minél aktívabb Kína Közép-Ázsiában, és minél több szállal kötődik a régióhoz, annál inkább muszáj az energiakapcsolatokon túl is gazdasági-hatalmi pozíciókat szereznie a térségbeli államokban. Csak így lehetséges ugyanis, hogy a már meglévő kapcsolatokat a saját érdekei szerint, a kockázati tényezők mérséklésével fenntartsa, vagyis érdekellentétek esetén legyen a kezében olyan katonai, politikai és gazdasági ütőkártya, amellyel a helyi szereplők befolyásolhatók. Ez helyi szemszögből kedvezőtlen fejlemény: ha Kína a jelenleginél is kiterjedtebb érdekérvényesítő pozíciót szerez a régióban, akkor az könnyen egyirányú függőséghez vezethet.

Kína és Oroszország Közép-Ázsiában egyszerre versenyez egymással és érdekelt az együttműködésben („*coopetition*”).⁴⁹ Michal Lubina ezt a sajátos viszonyt a harmonikus együttműködés és a rejtett versengés egyvelegeként jellemzi.⁵⁰ A kínai és az orosz vezetés is kiemeli, hogy annak ellenére, hogy az érdekeik nem fedik egymást, Közép-Ázsiában szinergiára törekednek, és kerülik a közvetlen összeütközést. A két nagyhatalom között inkább egyfajta térségbeli „munkamegosztás” figyelhető meg:⁵¹ míg Kínát a kapacitásai a kereskedelem, az energiapolitika és a közlekedési infrastruktúra fejlesztéséhez kötik, addig az orosz dominancia a biztonságpolitikában és a kulturális szférában érhető tetten.⁵² A régióval folytatott kínai kereskedelem nemcsak nagyobb, de gyorsabban is bővül, mint a riválisáé: 2022-ben nagyjából 70 milliárd dollárt tett ki, miközben az orosz csak 40 milliárdot. Az elemzők ebből arra következtetnek, hogy Moszkva kénytelen gyengíteni a Közép-Ázsia feletti ellenőrzését.⁵³

A Moszkva és Peking között a régióban kialakult komplex kapcsolatrendszer abból eredeztethető, hogy a közép-ázsiai biztonsági érdekeik azonosak: a nyugati befolyás korlátozása, a terrorizmus és a radikalizmus visszaszorítása, a szeparatista törekvések letörése és a meglévő (autoriter) gazdasági klientúrákat kiszolgáló vezetések támogatása a demokratizálódással szemben.⁵⁴ Bár Kína és Oroszország számára Közép-Ázsia politikai, gazdasági, társadalmi és biztonsági helyzete korántsem optimális, de a régió önmagában nem számít problematikusnak egyikük számára sem. Az, hogy a térség biztonságos és stabil „hátszínnek” minősül, fontos mindkét nagyhatalom számára ahhoz, hogy külpolitikailag sokkal inkább a Közép-Ázsiától távolabb eső kelet-ázsiai, illetve kelet-európai területekre koncentrálhassanak.

Kína gazdasági gravitációs ereje

Kína közép-ázsiai sikerének az elsődleges külső okai között egyértelműen a Szovjetunió, illetve Oroszország térségbeli jelenlétének a meggyengülése említhető. A posztszovjet időszakban a régió államai a gazdaságuk élénkítése érdekében kénytelenek voltak külföldi anyagi, pénzügyi és technikai segítségre

támaszkodni,⁵⁵ ami újabb lehetőséget teremtett a világszerte egyre dinamikusabb szerepet vállaló Kínának. A térségbeli államok, illetve a helyi politikai elitek rájöttek, hogy alternatíva híján a kínai gazdasági érdekek részleges kiszolgálásával járhatnak a legjobban. Peking így egy olyan régióban szerezhetett dominanciát, ahol a tőkeerős nyugati befektetők hiánya⁵⁶ jelentősen segítette a saját vállalatai térnyerését.

Peking infrastrukturális fejlesztésekkel, a globális kereskedelembe és ellátási láncokba történő hatékony bekapcsolódás ígérétevel próbálja a közép-ázsiai államokat minél több szállal magához kötni. Ekképpen nem csupán diverzifikációs lehetőséget kínál számukra, hanem a Moszkvától való hagyományos exportfüggőségüket és geopolitikai kiszolgáltatottságukat is csökkenteni (kiváltja).⁵⁷ Kína a BRI és az energia-infrastruktúra kiépítése révén segít a közép-ázsiai államoknak a világtengerektől elzárt helyzetükből kitörni.⁵⁸

Kínát az óriási befektetési kapacitása vonzóvá tette a gyakran pénz- és technológiai hiánnyal küszködő, kisebb gazdaságokat irányító helyi kormányok számára. Az ő nézőpontjukból a kínai kölcsönök és befektetések előnye a nyugatiakkal szemben, hogy Peking nem támaszt politikai, társadalmi és környezetvédelmi feltételeket a kölcsönök nyújtása során, így azok az országok vezető rétegének lehetőséget biztosítanak arra, hogy a helyi gazdaságot csekély saját hozzájárulással is fejleszteni tudják – a kínai érdekekkel összhangban.⁵⁹ Így a kelet-ázsiai állam befektetése egyúttal gazdasági és befolyásszerzéssel is párosul.⁶⁰ Ugyanakkor Peking fokozódó közép-ázsiai energiapolitikai aktivitása „felerősítheti a »klánalapú« közép-ázsiai elitcsoportok járadékvadász-hajlandóságát”.⁶¹ Az ottani uralkodó osztályok hatalma jellemzően a kőolaj- és földgáztermékek exportjára támaszkodik, azok jelentik a gazdasági termelés legfőbb színterét.⁶² Kína politikájában és a későbbi befektetései pozicionálásában az említett pénzügyi eszközök kétségtelenül fontos szerepet töltenek be. Érdemes kiemelni, hogy mind Kazahsztán, mind Türkmenisztán esetében a kínai energiapolitikai együttműködések olyan, több milliárd dolláros kölcsönök előzték meg, amelyek mezőfejlesztéseket, illetve a nemzeti kőolaj- és földgázipari vállalatok tevékenységét támogatták.⁶³ Peking mindkét ország esetében ugyanazt a politikát alkalmazta: a folyamatos terjeszkedésnek köszönhetően a kínai vállalatok a 2000-es évektől kezdve több, stratégiai fontosságú közép-ázsiai kőolaj- és földgázprojektben szereztek részesedést.

Bár a kínai és a közép-ázsiai kormányok együttműködése jelenleg meglehetősen erős, a térségbeli dinamika és a közvéleményben a kínaiak aktivitásával szemben tapasztalható általános (ellen)érzés ezt könnyen megváltoztathatja.⁶⁴ A fenntartható kereskedelemhez ugyanis a kereskedőpartner és a „piaci tér” bizalma is elengedhetetlen – és ez a megállapítás az energiahordozók esetében is érvényes. Ugyanakkor a korábban nem ismert területekkel,

országokkal és népekkel kialakított kapcsolatok során a kínai vezetés is egy tanulási folyamaton megy keresztül, ami a középhatalmi státusból egy globális felelősséggel bíró hatalommá válás folyamatának része.

Függőségek kialakulása

A túlzott kínai gazdasági befolyás azonban az eliteket és az országokat is függővé teheti. Ebből a szempontból Türkmenisztán helyzete a leginkább problémás. Asgabat, úgy tűnik, az orosz függőséget felcserélte a kínaira.⁶⁵ Az Oroszországba szállított földgáz mennyisége továbbra sem éri el a 2009 előtti szintet, míg az alternatív útvonalakon (a Kaszpi-tengeren át Európába, illetve Afganisztánon keresztül Pakisztánba és Indiába) történő kivitel több okból sem tűnik a közeljövőben megvalósíthatónak. 2017-ben például az ország teljes földgázexportjának 70 százalékát – 38,7 milliárd köbmétert – a kelet-ázsiai állam vette fel.⁶⁶ A függőséget tovább súlyosbítja, hogy Asgabat a Pekingtől kapott több milliárd dolláros kölcsön révén fejlesztette a földgázkitermelő kapacitását, így a Kínába tartó földgáz egy része tulajdonképpen az adósság visszafizetéseként is felfogható.⁶⁷ A problémát fokozza a türkmén gazdaság egyoldalúsága: a különféle szénhidrogéntermékek (jellemzően a földgáz) az export nagyjából 90 százalékát teszik ki (például 2012-ben 93%-ot, ezzel a GDP 48%-át adta).⁶⁸ Ez a helyzet meglehetősen hullámzó nagyságú bevételeket okozhat: minden attól függ, hogy milyen áron és mennyiségben tudja az ország az említett termékeket eladni⁶⁹ – amit pedig többnyire a külső körülmények (világpiaci ár, Kínával kialakult ár, a kínai kereslet nagysága) határoznak meg. Például a koronavírus-járvány miatt lecsökkent kínai irányú szállítások rendkívül negatív hatással voltak a türkmén bevételekre. Az orosz gazdaságnak a 2014-ben kezdődött szankciós rezsim miatti gyengélkedése és a kínai növekedésének a lassulása intő jelként szolgálhat, és arra sarkallhatja Asgabatot, hogy a földgázexportját a hagyományos partnereinek túl is diversifikálja.⁷⁰ Mindezek a külső hatások, kiegészülve a 2014-ben bezuhant kőolaj- és földgázárakkal, komoly visszaeséshez vezethetnek a türkmén gazdaságban.

2014-ben Türkmenisztán hozzávetőlegesen 30 milliárd köbméter földgázt szállított Kínának, 11-et Oroszországnak, 7-et pedig Iránnak. Moszkva a kínai-türkmén földgázkapcsolat létezése óta egyre kisebb mennyiségben vásárol földgázt a közép-ázsiai országból. 2016-ban pedig olyan vita alakult ki Moszkva és Asgabat között, amelynek következtében meg is szűnt a türkmén földgáz felvétele. 2017-ben egy fizetéssel kapcsolatos nézeteltérés után Türkmenisztán Irán felé is megszüntette a kivitelét, így 2017-től gyakorlatilag Kína maradt annak az egyetlen célországa.⁷¹

Üzbegisztán viszonylag kevés kőolajat és földgázt exportál, ezért a kitettség e téren Türkmenisztánhoz képest elenyésző. Kazahsztán kőolaj- és földgázkivitele jelentős, de diverzifikált,⁷² így összességében nem annyira kiegyensúlyozatlan a Kínával való kapcsolata, mint Asgabatnak. A kazah vezetés által követett multivektorális külpolitika⁷³ nyitottságot jelent a nyugati, az orosz és a kínai befektetők irányába egyaránt: a Kaszpi-tengeren keresztül 2006 óta kőolajat szállít a Földközi-tengerig tartó Baku–Tbiliszi–Ceyhan vezetékebe, illetve kőolajat és földgázt a szovjet időkből örökölt infrastruktúra révén Oroszországba (amelyet Moszkva továbbértékesít nyugatra). A multivektorális külpolitika alkalmazásának a legfőbb eszköze az energiapolitikában a többszereplős tenderek meghirdetése, amelyekre a nyugati, az orosz és a kínai vállalatokat is meghívják.⁷⁴ E külkapcsolati forma a pragmatizmuson, az állandó szövetségek elutasításán és az ideológiamentes együttműködésen alapul.⁷⁵ Kazahsztán vezetése hatékonyan gyakorolja ezeket az elveket, így egyensúlyoz az orosz, a nyugati és a kínai érdekek között,⁷⁶ hogy ezáltal küzdjék le az ország zárt földrajzi helyzetéből adódó hátrányokat. Mindez azt a kiemelt célt is szolgálja, hogy az ország ne váljon a két szomszédos nagyhatalom ütközőzónájává.⁷⁷

A regionalizmus kérdése

A kínai–közép-ázsiai energiakapcsolatok kiépülésének áttekintéséből láthattuk, hogy az elemzett régió államai egyenként, bilaterális formában kénytelenek Kínával a kapcsolatokat fenntartani, ami Peking számára jóval előnyösebb feltételeket jelent, míg a helyi szereplőknek a nagyobb kínai kiszolgáltatottságához vezet. A térségbeli államok eltérő külpolitikai érdekei és különböző energiapolitikai kapacitásai megnehezítik egy együttműködésen alapuló, kiszámítható és a helyi érdekeket a külső szereplők befolyásával szemben megvédő közös, regionális energiarezsim kialakulását.⁷⁸ Nincs közöttük egyetértés arról, hogy az energiapolitikai együttműködést milyen módon és szinten folytassák, mivel e tekintetben is alapvetően eltérő lehetőségekkel és hagyományokkal rendelkeznek.⁷⁹ A térséggel foglalkozó szakirodalom többnyire a regionális integrációs kezdeményezés hiányát emeli ki olyan tényezőként, amely szükséges lenne az érintett államok energiabiztonsága és energiatermelői érdekei hatékony érvényesítése szempontjából.⁸⁰ Ez a megállapítás annak fényében valóban indokolt is, hogy Közép-Ázsia nem rendelkezik tengeri kijáráttal a világpiac felé, valamint szinte minden oldalról nagy katonai, gazdasági és demográfiai erőközpontok – három BRICS-ország: Kína, India és Oroszország – veszik körül. A régiót is magában foglaló multilaterális együttműködési formák (Eurázsiai Gazdasági Unió, Sanghaji Együttműködés Szervezete, Független Államok Közössége) vagy kínai, vagy orosz dominanciájú kezdeményezések, amelyekben a térség államainak az integrációját nem a belső, hanem a külső szempontok határozzák meg.

Peter Krasnopolsky szerint ugyanakkor az utóbbi másfél évtized kínai földgázinfrastruktúra-fejlesztései egyre inkább kikényszerítettek egyfajta multilaterális együttműködést az érintett országok között (gondoljunk csak arra, hogy a Közép-Ázsia–Kína földgázvezeték A, B, C és D szakaszának a megépítésében és üzemeltetésében valamilyen szintig mindegyikük érintetté vált).⁸¹ Kína tehát ebben a tekintetben képes volt az egyébként egymással szemben meglehetősen tartózkodó államokat együttműködésre bírni.⁸² Ez a multilateralizmus azonban inkább projektalapú, messze áll az intézményesüléstől és attól, hogy a résztvevők olyan általános energiapolitikai kérdéseket tűzzenek napirendre, amelyek túlmutatnak Pekingnek a térségbeli érdekein. Kína sem érdekelt egy ilyen, a saját szempontjait meghaladó, hatékony helyi érdekérvényesítésre képes regionális energiarezsím kialakításában.

Moszkva pedig hatalmpolitikai indokokból ellenérdekelt abban, hogy Peking energiapolitikai integrációt kezdeményezzen Közép-Ázsiában. Ez a több oldalról jelentkező érdektelenség, illetve az érdekérvényesítés hiánya tehát oda vezetett, hogy a multilaterális helyett bilaterális keretek közé szorult Kína együttműködése az egyes közép-ázsiai államokkal⁸³ – ami ugyanakkor kevesebb lehetőséget ad Oroszországnak arra, hogy hatással legyen a folyamatokra.⁸⁴

Következtetések

Jóllehet Kína az összes energiaigényének csupán kis részét elégíti ki az itt elemzett relációk révén szerzett és szerezhető földgázforrásokból, sokatmondó tény, hogy Peking ennek ellenére is alapvetően átalakítja a közép-ázsiai energiater szerkezetét. A jelen tendenciák folytatódása esetén a kínai befolyás további növekedése várható – ám jelentősebb politikai vagy katonai konfrontáció nélkül, ugyanis minden szereplő a stabilitásban és a kiszámíthatóságban érdekelt. Egy esetleges fegyveres összetűzés következtében jelentkező negatív hatások (terrorizmus, migráció, gazdasági válság stb.) kezelése – éppen Oroszország és Kína egyre nagyobb egymásrautaltsága miatt – túl nagy költségekkel járna. A Közép-Ázsiában tapasztalható növekvő kínai szerepvállalás, valamint a még mindig számottevő orosz jelenlét együttesen egy sajátosan átmeneti geopolitikai helyzetet eredményez.⁸⁵

Kína közép-ázsiai energiapolitikai aktivizmusa a saját belső viszonyaiból ered, és Peking érdekein alapszik, az érdekérvényesítésével viszont más, regionális dominanciára törekvő hatalmak (legfőbbképp Oroszország) kihívójaként is fellép, ez pedig végső soron az ottani geopolitikai viszonyok átrendeződéséhez vezet. Ebben a tanulmányban éppen ezen ideiglenes állapotról igyekeztem minél élesebb képet készíteni, az energiapolitika, azon belül pedig kimondottan a közép-ázsiai földgázipar és földgázexport utóbbi másfél évtizedben tapasztalható fejleményeire koncentrálni.

Jegyzetek

- 1 A kutatást a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány támogatta a PADME kutatói program keretében, 2022-ben.
- 2 Forrás: *The World Bank*, „Land Area (sq. Km) – Europe and Central Asia”, https://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.TOTL.K2?locations=Z7&name_desc=true (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.); *The World Bank*, „Population, Total – Europe and Central Asia”, https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=Z7&name_desc=true (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.); *The World Bank*, „GDP (current US\$ – Europe and Central Asia”, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=Z7&name_desc=true (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.); OEC, „What Does Turkmenistan Export to China? (2020)” https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/tkm/chn/show/2020/.
- 3 A 2000-es évektől kezdve – az Egyesült Államok közép-ázsiai gazdasági és katonai jelenlétének fokozódásával – egyre inkább a Kína és Oroszország közötti érdekegyezésnek lehetünk tanúi, mivel mindkét hatalom el kívánta kerülni, hogy a „háterszágban” a rivális Egyesült Államok tartósan megvesse a lábát. Lubina, Michal: *Russia and China. A Political Marriage of Convenience – Stable and Successful* (Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 2017), 234. o.; Hashmi, Sana: „China–Central Asia Relations: Centrality of the Shanghai Cooperation Organisation” in *China’s Rising Strategic Ambitions in Asia*, szerk. Prathibha, M. S. (Újdelhi: Pentagon Press LLP, 2018), 194. o.
- 4 Sahakyan, Mher D.: „Russia, China and Central Asia: Cooperation over Competition”, *Asia Global Online*, <https://www.asiaglobalonline.hku.hk/russia-china-and-central-asia-cooperation-over-competition> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.).
- 5 A nyugat-kínai Hszincsiang–Ujgur tartomány – összesen 3700 km hosszan – három közép-ázsiai országgal, Kazahsztánnal, Kirgizisztánnal és Tádzsikisztánnal határos (Hashmi: „China–Central Asia Relations”, 195. o.). A kínaiaknak a térséggel való minden érintkezése e tartományon keresztül történik; az ország népesebb keleti területeit és Közép-Ázsiát összekötő közlekedési és az energiaszállítási infrastruktúra is ott épült ki. Így az utóbbinak számottevő gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális hatása van Kína nyugati tartományainak a mindennapi életére. Olyannyira, hogy Zenel Garcia amellett érvelt, hogy Kína közép-ázsiai aktivitása elősegíti az autonóm terület integrálását is, és így a pekingi vezetés saját államépítési törekvéseit is szolgálja a központi területektől etnikailag és vallásilag is jelentősen eltérő tartományban. Garcia, Zenel: *China’s Western Frontier and Eurasia. The Politics of State and Region-Building* (London: Routledge, 2022).
- 6 Kínai dokumentumokban ez a „három gonosz” (terrorizmus, szeparatizmus, radikalizmus) elleni harcként jelenik meg. Garcia: *China’s Western Frontier and Eurasia*, 62. o.
- 7 Lubina: *Russia and China*, 259. o.
- 8 Sari, Yaşar: „Energy Diplomacy and Foreign Policy Choice: Turkmenistan’s Relations with China”, in *Inter-State and Intra-State Conflicts in Global Politics. From Eurasia to China*, szerk. Tayyar, Arı (Lanham, MD: Lexington Books, 2022), 236. o.
- 9 Ide értendők a kőolajon és földgázon kívüli nyersanyagok – például a kazah urán, illetve a szén –, amelyek jelentős részét képezik a Kínával folytatott kereskedelemnek.
- 10 Gyene, Pál: „Kína gazdasági felemelkedése és az »új selyemút« perpciói Közép-Ázsiában”, *Külügyi Szemle*, 17., no. 3. (2018): 102.
- 11 Lubina: *Russia and China*, 235. o.

- 12 Eder, Thomas Stephan: *China–Russia Relations in Central Asia. Energy Policy, Beijing’s New Assertiveness and 21st Century Geopolitics* (Berlin: Springer, 2014), 36–37. o.
- 13 Krasnopolsky, Peter: *China, Russia and Central Asian Infrastructure Fragmenting or Reforming the Region?* (London: Palgrave Macmillan, 2022), 287. o.
- 14 Hashmi: „China–Central Asia Relations”, 201. o.
- 15 Lubina: *Russia and China*, 237. o.
- 16 Uo., 236. o.
- 17 Sternberg, Troy: (2017). „Central Asian »Characteristics« on China’s New Silk Road: The Role of Landscape and the Politics of Infrastructure”, *Land*, 6., no. 55. (2017): 5.
- 18 Legalábbis, ami a kínai határt illeti, mert a nagy kínai népességgözpontok, az igazi felvevőpiac valójában Kelet-Kínában található.
- 19 Ezek közé sorolható a „be nem avatkozás” és a szuverenitás védelmének elve a nemzetközi kapcsolatokban, valamint az autoriter kormányzási forma és a rezsimbiztonság követelményéből levezethető prioritások. Garcia: *China’s Western Frontier and Eurasia*, 8. o.
- 20 Umbach, Frank és Raszewski, Slawomir: (2017). *Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation between the EU and Kazakhstan. Geo-Economic and Geopolitical Dimensions in Competition with Russia and China’s Central Asia Policies* (Bonn: Konrad Adenauer Stiftung, 2017), 29. o.
- 21 A meglehetősen rossz állapotban lévő vezetékek már régóta karbantartásra szorultak volna. A kialakult helyzetért a felek egymást hibáztatták: a türkmének azzal vádolták Moszkvát, hogy a megállapodás szerintinél kevesebb földgázt vesznek át, így az a csőben felgyülemlett és robbanást okozott. Az oroszok a türkmén fél hanyagságával és a földgázuk gyenge minőségével magyarázták az esetet. Cutler, Robert M.: „Evolution of the East Central Eurasian Hydrocarbon Energy Complex. The Case of China, Russia, and Kazakhstan”, *African and Asian Studies*, 17., no. 1–2. (2018): 55.
- 22 Eder: *China–Russia Relations in Central Asia*, 53. o.
- 23 Umbach és Raszewski: *Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation*, 44. o.
- 24 Pirani, Simon: „Central Asian Gas: Prospects for the 2020s”, *OIES Paper*, no. 155. (2019): 12.
- 25 Lubina: *Russia and China*, 257. o.; Eder: *China–Russia Relations in Central Asia*, 52. o.; Gabuev, Alexander: „Crouching Bear, Hidden Dragon: »One Belt One Road« and Chinese–Russian Jostling for Power in Central Asia”, *The Journal of Contemporary China Studies*, 5., no. 2. (2016): 66.
- 26 Skalamera, Morena: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place: Russian and Chinese Competition for Central Asia’s Energy”, *Insight Turkey*, 20., no. 4. (2018): 55.
- 27 A Türkmenisztánnal szomszédos Iránnak óriási földgázkészletei vannak. (Dudlák Tamás: „After the Sanctions: Policy Challenges in Transition to a New Political Economy of the Iranian Oil and Gas Sectors”, *Energy Policy*, 121., [2018]: 464–475.) Az azokban rejlő potenciál szintén motiválhatta Kínát abban, hogy vezetékes összeköttetést létesítsen a közép-ázsiai országokkal. Garcia: *China’s Western Frontier and Eurasia*, 103. o.; Horta, Loro: „The Dragon Looks West: China and Central Asia”, *Eurasia Review*, <https://www.eurasiareview.com/05102013-dragon-looks-west-china-central-asia-analysis/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.), 2. o.
- 28 A CNPC-n kívül csupán az ENI és a Mitro International türkménisztáni befektetéséhez járultak hozzá. Amineh, Mehdi P., és Van Driel, Melanie: „China’s Statist Energy Relations with Turkmenistan and Kazakhstan”, *African and Asian Studies*, 17., (2018): 78.; Levine, Ilya: *US Policies in Central Asia. Democracy, Energy, and the War on Terror* (London: Routledge, 2016).
- 29 Amineh és Van Driel: „China’s Statist Energy Relations”, 78. o.

- 30 Kaczmarski, Marcin: *Russia-China Relations in the Post-Crisis International Order* (London: Routledge, 2015), 89. o.
- 31 Cutler, „Evolution of the East Central Eurasian Hydrocarbon Energy Complex”.
- 32 Pirani: „Central Asian Gas”, 4. o.
- 33 Habár a kínai export dominálja a türkmén földgázszektort, a viszonylag zárt türkmén gazdaság más ágazataiban mégsem sikerült Kínának megvetnie a lábát. Garcia: *China's Western Frontier and Eurasia*, 150. o.
- 34 Uo., 103. o.
- 35 Kirgizisztán és Tádzsikisztán „kihagyását” több megfontolás is indokolta: a két ország domborzatából adódó nagyobb földrajzi akadályok, a gyenge gazdasági teljesítőképességük, az instabil politikai rendszerük, valamint az ez utóbbiból is fakadó biztonsági kihívás, amelyet tovább ront a csempészet, a migráció és az egyes területek feletti állami kontroll hiánya. Mindezek ellenére a Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték D szakasza ezen a két országon keresztül valósul meg.
- 36 Kaczmarski: *Russia-China Relations in the Post-Crisis International Order*, 89. o.
- 37 Garcia: *China's Western Frontier and Eurasia*, 105. o.
- 38 Fontos azt is számításba venni, hogy a közép-ázsiai földgáz ára Kína keleti népességgözpontjaiban már kevésbé versenyképes, mivel az óriási távolságok miatt jelentős belső szállítási költséggel is számolni kell. Meidan, Michal: *China's Energy Policies in the Wake of COVID-19: Implications for the Next Five Year Plan* (Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2020), 7. o.; Pannier, Bruce: „The End of the (Gas Pipe-) Line for Turkmenistan”, *Radio Free Europe, Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-gas-pipeline-china-berdymukhammedov-iran-russia/28353522.html> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.).
- 39 Pirani: „Central Asian Gas”; Pannier: „The End of the (Gas Pipe-) Line for Turkmenistan”.
- 40 Bárdos-Féltoronyi Miklós: *A nagyhatalmak harca Eurázsiaiban. Geopolitikai esettanulmányok* (Budapest: L'Harmattan, 2015), 89. o.
- 41 Paik, Keun-Wook: (2015). *Sino-Russian Gas and Oil Cooperation: Entering into a New Era of Strategic Partnership* (Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2015), 30. o.
- 42 Levine: *US Policies in Central Asia*, 149. o.
- 43 Garcia: *China's Western Frontier and Eurasia*, 148. o.
- 44 Romano, Giulia és Meglio, Jean-François: *China's Energy Security. A Multidimensional Perspective* (London: Routledge, 2017), 61. o.
- 45 Liang, Cindy: „PetroChina Looking to Resume Central Asia Gas Pipeline Line D Construction in 2024: Source”, *S&P Global*, <https://www.spglobal.com/commodityinsights/en/market-insights/latest-news/Ing/122123-petrochina-looking-to-resume-central-asia-gas-pipeline-line-d-construction-in-2024-source> (a letöltés ideje: 2024. május 8.).
- 46 Ami viszont a közép-ázsiai kőolajkivitelt illeti, Kína pozíciója még nem domináns, mivel a régió nyugati (Oroszország, illetve a Kaszpi-tenger felé vezető) exportútvonalaival továbbra is fontosabbak, és megfelelő alternatívát jelentenek a kínai iránnyal szemben. A térségben e téren kulcsszerepet játszó Kazahsztán például 2022-ben 51,99 millió tonna kőolajat szállított Oroszországon keresztül Novorosszijszk kikötőjébe, majd onnan a világpiacok felé, míg Kínába csupán 1,26 millió tonnát. Ebben az értelemben az Ukrajnában zajló háború alapjaiban nem befolyásolta a közép-ázsiai régió kőolajvezetékeinek a kihasználtságát. Krasnopolsky: *China, Russia and Central Asian Infrastructure*, 191–192. o.; *Reuters*, „Kazakhstan Increased Oil Exports Bypassing Russia in 2022”, <https://www.reuters.com/article/kazakhstan-oil-exports-idUSL8N34I57P> (a letöltés ideje: 2023. február 2.).
- 47 Cobanli, Onur: „Central Asian Gas in Eurasian Power Game”, *Energy Policy*, 68., (2014): 354.

- 48 International Crisis Group, „China’s Central Asia Problem”, <https://www.crisisgroup.org/sites/default/files/chinas-central-asia-problem.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 27.), 9. o.; Vasa László: „Közép-Ázsia: Eurázsiai Gazdasági Unió vagy Övezet és Út?”, *Polgári Szemle*, 16., no. 1–3. (2020): 342.
- 49 Vasa: „Közép-Ázsia”, 334. o.
- 50 Lubina: *Russia and China*, 237–238. o.
- 51 Gabuev: „Crouching Bear, Hidden Dragon”, 67. o.
- 52 Saferworld, „Central Asia at a Crossroads: Russia and China’s Changing Roles in the Region and the Implications for Peace and Stability”, <https://www.saferworld-global.org/resources/publications/918-central-asia-at-a-crossroads>, (a letöltés ideje: 2024. május 8.), 23. o.
- 53 Umarov, Temur és Gabuev, Alexander: „Is Russia Losing Its Grip on Central Asia? What China’s Growing Regional Ambitions Mean for Moscow”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/china/russia-losing-its-grip-central-asia> (a letöltés ideje: 2024. május 6.).
- 54 Andrews-Speed, Philip és Dannreuther, Roland: *China, Oil and Global Politics* (London: Routledge, 2011), 127. o.
- 55 Hashmi: „China–Central Asia Relations”, 201. o.
- 56 Kivételt e tekintetben leginkább Kazahsztán jelent, ahol az energiaiparban a nyugati vállalatok is jelentős szerepet játszanak.
- 57 Umbach és Raszewski: *Strategic Perspectives for Bilateral Energy Cooperation*, 33. o.
- 58 Pieper, Moritz: *The Making of Eurasia. Competition and Cooperation between China’s Belt and Road Initiative and Russia* (London: I.B. Tauris, 2022), 46. o.
- 59 Tracy, Elena F., Shvarts, Evgeny, Simonov, Eugene és Babenko, Mikhail: „China’s New Eurasian Ambitions: the Environmental Risks of the Silk Road Economic Belt”, *Eurasian Geography and Economics*, (2017): 16.
- 60 Skalamera: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place”, 48. o.
- 61 Gyene: „Kína gazdasági felemelkedése”, 106. o.
- 62 Amineh és Van Driel: „China’s Statist Energy Relations”, 70. o.
- 63 Bár a közép-ázsiai államok gyengén szabályozott társadalmi és környezetvédelmi előírásai lehetővé teszik Kína számára, hogy „költséghatékonyan” működjön a régióban, a helyi korrupció mértéke komoly kockázatot is jelent az egyes projektek megvalósulása szempontjából. Fedorenko, Vladimir: *The New Silk Road Initiatives in Central Asia* (Zürich: Rethink Institute, 2013), 13. o.
- 64 Sternberg: „Central Asian »Characteristics«”, 8–9. o.
- 65 Skalamera: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place”, 49. o.
- 66 Smedley, Mark: „China’s Central Asia Imports up 13% in 2017”, *Natural Gas World*, <https://www.naturalgasworld.com/chinas-central-asia-imports-up-13-in-2017-57926> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 16.).
- 67 Pannier: „The End of the (Gas Pipe-) Line for Turkmenistan”.
- 68 Amineh és Van Driel: „China’s Statist Energy Relations”, 72. o.
- 69 Pirani: „Central Asian Gas”, 3. o.
- 70 World Bank Group, *The Impact of China on Europe and Central Asia. Europe and Central Asia Economic Update* (Washington, DC: World Bank, 2016), 116. o.
- 71 Thornton, Susan A.: *China in Central Asia: Is China Winning the “New Great Game”?* (Washington, DC: Brookings, 2020), 3. o.
- 72 Siddi, Marco és Kaczmariski, Marcin: „The EU and China in Central Asian Energy Geopolitics” in *The European Union, China and Central Asia. Global and Regional Cooperation in a New Era*, szerk. Bossuyt, Fabienne és Dessein, Bart (London: Routledge, 2021), 161–177. o.

- 73 Gleason, Gregory: „China, Russia, and Central Asia: Triangular Energy Politics” in *China's Energy Relations with the Developing World*, szerk. Currier, Carrie Liu és Dorraj, Manochehr (London: The Continuum International Publishing Group, 2011), 94., 96. o.
- 74 Omelicheva, Mariya és Du, Ruoxi: „Kazakhstan's Multi-Vectorism and Sino-Russian Relations”, *Insight Turkey*, 20., no. 4. (2018): 102.
- 75 Uo., 100. o.
- 76 Lubina: *Russia and China*, 249. o.
- 77 Omelicheva és Du: „Kazakhstan's Multi-Vectorism”, 95. o.
- 78 Skalamera: „The Silk Road between a Rock and a Hard Place”, 47. o.
- 79 Aminjonov, Farkhod: „Security of the Central Asian Energy System: Institutional Versus State Interests”, *OSCE Academy*, no. 32. (2016): 16.
- 80 Uo., 3. o.; Fedorenko: *The New Silk Road Initiatives*, 35. o.; Mayer, Maximilian: *Rethinking the Silk Road. China's Belt and Road Initiative and Emerging Eurasian Relations* (London: Palgrave Macmillan, 2018), 20. o.
- 81 Krasnopolsky: *China, Russia and Central Asian Infrastructure*, 196. o.
- 82 Griffiths, Richard T.: *Revitalising the Silk Road. China's Belt and Road Initiative* (Leiden: HIPE Publications, 2017), 131. o.
- 83 Bár voltak a regionalizációt célzó kísérletek, például a Sanghaji Együttműködés Szervezetének Energiaklubja révén, azok lényeges eredményre nem vezettek. Krasnopolsky: *China, Russia and Central Asian Infrastructure*, 179. o.
- 84 Diesen, Glenn: *Russia's Geoeconomic Strategy for a Greater Eurasia* (London: Routledge, 2018), 98., 105. o.
- 85 Rossi, Marco és Bendini, Roberto: „Old Games, New Players: Russia, China and the Struggle for Mastery in Central Asia”, *European Parliament*, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491436/EXPO-INTA_SP\(2012\)491436_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491436/EXPO-INTA_SP(2012)491436_EN.pdf) (a letöltés ideje: 2024. május 8.).

A Hamász és Izrael konfliktusa Egyiptom szemszögéből

The Conflict between Hamas and Israel from Egypt's Perspective

Neszmélyi György Iván

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.4

Összefoglaló: Általánosan elfogadott nézet, hogy az arab világ országai többé-kevésbé egységesnek látszanak abban, hogy a palesztin–izraeli kérdésben az előbbiek oldalán állnak, és a zsidó államéval ellentétes nézetet fogalmazznak meg. Ez azonban felületes általánosítás, amely az arab és az iszlám szolidaritás elvén, illetve az Izrael-ellenességen alapul, miközben a részletek tekintetében az egyes országok részéről egymástól nagyon is eltérő nézőpontokat, érdekeket és cselekvési hajlandóságot takar. Tanulmányomban a szűkebb közel-keleti¹ régió biztonságában közvetlenül érintett Egyiptom szempontjait igyekszem bemutatni. Mindemellett arra törekszem, hogy feltárjam az azok mögött rejlő azon társadalmi, biztonságpolitikai és gazdasági mozgatórugókat is, amelyek meghatározzák Egyiptomnak a Gázai övezetet irányító Hamász tevékenységéhez való viszonyulását, különös tekintettel a 2023. október 7-i, Izrael elleni terrortámadásra és annak következményeire.²

Kulcsszavak: Egyiptom, Izrael, Hamász, Gázai övezet, iszlamizmus

Abstract: *The countries of the Arab world generally seem to be more or less uniform that they are on the side of the Palestinians and oppose Israel in the Palestinian–Israeli issue. However, this can be a misleading generalization, which is based on the principle of Arab and Islamic solidarity and anti-Israelism, but at the same time, looking into the issue deeper, it covers different points of view, interests and willingness to act in the case of individual countries. In this study, the author attempted to present the point of view of Egypt, which is directly involved in the security of the narrower Middle East region. In addition, the study also seeks to explore the underlying social, security policy, and economic driving forces behind this standpoint, which determine Egypt's attitude towards the activities of Hamas, which controls the Gaza Strip, with particular regard to the October 7, 2023, terrorist attack against Israel and its consequences.*

Keywords: Egypt, Israel, Hamas, Gaza Strip, Islamism

Bevezetés

Az Egyiptomi Arab Köztársaság Izrael Állammal és a Hamász³ palesztin szervezet által 2005 óta *de facto* önálló államként irányított Gázai övezettel egyaránt közvetlenül határos, sőt az utóbbi az 1948-as és az 1967-es arab–izraeli háború között eltelt csaknem két évtized során az igazgatása alatt is állt. Ugyanakkor sem az egyiptomi–izraeli viszonyt rendező Camp David-i tárgyalások során, sem a békemegállapodásban – a Sínai-félsziget feletti szuverenitás maradéktalan visszaadásától eltérően – nem szerepelt az övezet felügyeletének az Egyiptom javára történő átengedése, azaz Gáza egészen 2005-ig megmaradt Izrael közvetlen ellenőrzése alatt. Abban az évben Izrael viszont egyoldalúan kivonta a védelmi erőit onnan, azt remélve, hogy a terület palesztin öngazgatás alatt is megőrzi a működő- és fejlődőképességét, s a továbbiakban békés viszonyt fog ápolni a zsidó állammal. Izrael felszámolta az övezetben létrejött zsidó telepeket, és a lakóit elköltöztette onnét. Ezt nem csupán bizalomerosztó lépésnek szánta, hanem azért is, mert tudta, hogy az ott állomásoztatott izraeli katonák nélkül nem tudta volna megvédeni őket, így állandó konfliktust okoztak volna.

A 2007-ben megtartott választásokon a mérsékeltnek tartott Fatahhoz szemben a radikális Hamász nyert. A győzelmét sem Izrael, sem a nyugati világ nem fogadta el, ráadásul a szervezet egy rövid polgárháború után jutott csak Gázában ténylegesen hatalomra. Akkor azonban a többi palesztin frakció helyi politikusait rövid idő alatt félreállította vagy elűldözte, így nemcsak (többségi) hatalomra került, de egyeduralmat is alakított ki az övezetben. A Hamász kezdetől fogva nemcsak Izrael-ellenes retorikát fogalmazott meg, de ténylegesen és viszonylag rendszeresen fegyveres provokációkat is hajtott végre az ország ellen, főként rövid hatótávolságú, ún. Kasszám rakéták kilövése formájában. Mindezt egészen a közelmúltig folytatta, annak ellenére, hogy Izrael szinte minden esetben megtorlással reagált. Azok a rakéták nem fenyegettek közvetlenül távolabbi izraeli területeket, hanem elsősorban néhány, a Gázai övezethez közel eső települést, ugyanakkor több alkalommal Jeruzsálem külvárosát is elérték. Ezeket a rakétákat az utóbbi időben a vaskupolának nevezett, többszintű légvédelmi rendszer képes volt hatástalanítani.

Ebből a szempontból is „minőségi” változást jelentett a 2023. október 7-én Izrael, főként annak polgári célpontjai ellen elkövetett nagyszabású terrorakció, amely túszszedéssel is párosult.

Az izraeli katonai és politikai elit figyelme nem csupán a Gázai övezetre, de Ciszjordániára és az északi határra is összpontosult, mivel attól tartottak – nem alaptalanul –, hogy a Hamász terrorakciója elterelő hadművelet, és küszöbön áll egy többfrontos háború kitörése. Az izraeli kormány 1973 óta első alkalommal hirdetett hadiállapotot.⁴

A következmény – Izrael Vaskardok művelet néven indított megtorló akciója – nem váratott sokáig magára. Gáza mintegy két és fél milliós lakossága az IDF⁵ tanácsára először az övezet akkor még viszonylag békés délnyugati részébe akart menekülni az északkeleten zajló katonai műveletek elől, de egyrészt ezt a Hamász megakadályozta, másrészt a katonai műveletek most már az övezet egészét érintik. Mindezek következtében a helyi lakosság – akárcsak az ott tartózkodó külföldiek – számára szinte csak az Egyiptom irányába vezető rafahi átkelőhely jelentheti az egyetlen menekülési útvonalat.

Ebben a hallatlanul nehéz helyzetben különösen szembetűnő Egyiptom szándékos passzivitása: a határát nem nyitja meg a menekülők előtt. A rafahi átkelő nem csupán most, de hosszú évek vagy inkább évtizedek óta zárva tart, azt csak rendkívüli esetben nyitják meg a személy- vagy teherforgalom előtt, akkor is inkább csak a Gázába szállító segélykonvojok esetében. A mostani kiélezett helyzetben szintén elsősorban az övezetből menekülő külföldieket engedték be Egyiptom területére: még az ott tartózkodó, részben egyiptomi illetőségű személyeknek sem engedélyezték automatikusan a hazatérést. Mindezek ismeretében disszonánsnak tűnik, hogy egyes izraeli politikusok olyan kijelentéseket tettek, amelyek szerint a gázai palesztinokat arra kellene ösztönözni, hogy „önkéntesen” települjenek át Egyiptomba.⁶ Ezt a megoldást egyrészt Egyiptom – ahogy látjuk – elutasítja, másrészt, mivel az etnikai *status quo* jelentős megváltoztatásával járna, a nemzetközi közösség aligha fogadná pozitívan.

Az elzárkózó egyiptomi álláspont mögött nagyon komoly okok húzódnak. Habár Kairó a külpolitikájában mindig is igyekezett aktív közvetítői szerepet játszani mind a palesztin–izraeli konfliktus rendezésében, mind az egymással szemben álló palesztin frakciók kibékítésében, ugyanakkor mindvégig igyekezett megakadályozni, hogy a Hamász jelentette terrorfenyegetés, illetve vallási radikalizmus megerősödhesen Egyiptomban. És erre jó oka van: az utóbbi egy-két évtized során – ha nem is túl gyakran – Egyiptomban szintén történtek civil halálos áldozattal járó terrortámadások; ráadásul az ország egyik korábbi államfője, az Izraellel békét kötő Anvar Szádát (Szadat) is merénylet áldozata lett. A vallási alapú, de politikai köntöst magára öltő szélsőségek miatti biztonsági kockázat jelentős. Az iszlám egyes szélsőséges irányzatai már jóval az „arab tavasz” előtt megvetették a lábukat az országban, különösen a kevésbé fejlett régiókban. Kiemelendő közülük a szalafita mozgalom és a Muszlim Testvériség (*Muslim Brotherhood*, MT).

A Muszlim Testvériség a régmúltban és jelenleg is illegalitásban működik Egyiptomban. Viszont Hoszni Mubarak időszakának (1981–2011) utolsó éveiben – közvetett formában – számottevő parlamenti képvisellel rendelkezett, sőt az „arab tavaszt” követő első szabad elnökválasztást is a jelöltje, Muhammed Murszí nyerte meg, aki ennek köszönhetően került az ország élére. Murszí alig egy-éves elnöksége sok tekintetben ellentmondásos volt. A szegényebb lakossági

rétegek körében népszerű volt, ugyanakkor az ország belső helyzete, gazdasága meginogni látszott. Mindezek mellett az elnök a külpolitika terén – legalábbis retorikai szinten – a régió szempontjából olyan kockázatos kijelentéseket tett, amelyek hosszabb távon nemcsak a saját személye, de az ország nemzetközi megítélésének a romlásához is vezettek volna. Az egyik legkirívóbb példa erre a Camp David-i békeszerződés felülvizsgálatának a kilátásba helyezése volt,⁷ ami nem csupán a közvetlenül érintett Izrael⁸ szempontjából jelentett volna súlyos biztonsági kockázatot.

Ezért a nemzetközi közösség jelentős része megkönnyebbüléssel vette tudomásul Abdel Fattáh al-Szíszi tábornok 2013-as fellépését,⁹ valamint az egy évvel későbbi elnökké választását. Ő ugyanis – a korábbi, szintén vezető katonai körökből érkezett államfőhöz hasonlóan – az ország stabilitását és a nemzetközi szerződések betartását garantálta, egyúttal sikeresen talpra állított a gazdaságot is. Egyiptom Szíszi irányítása alatt – az emberi jogok megsértése miatt nemzetközi kritikák¹⁰ ellenére – nagyjában-egészében megőrizte a döntően szekuláris társadalmi és politikai rendszerét, és az elnök arra törekszik, hogy ez így is maradjon. Az országnak tehát jó esélye van arra, hogy megtartsa az 1970-es évek vége óta tudatosan vállalt regionális stabilizáló szerepét, amely a térség igen törékeny stabilitása következtében a jövőben is kulcsfontosságú marad. Kairó továbbra is igyekszik a Közel-Kelet békéjét elősegíteni, ehhez mind az iszlám világban belüli, mind a nagyhatalmakkal és természetesen Izraellel való kapcsolatait mozgósítani. Ennek részeként aktívan támogatja a regionális biztonság erősítésére irányuló kezdeményezéseket, köztük a térség nukleáris fegyverektől mentes zónává (*Nuclear-Weapon-Free Zone, NWFZ*) alakítását¹¹ is, bár ez utóbbi megteremtésének ma kevés az esélye a súlyos konfliktusoktól terhelt régióban. Pedig a nukleáris eszkaláció rémképe ott is releváns, elsősorban Irán miatt, de korábban pl. Líbiának is voltak ilyen ambíciói. Ráadásul ezzel Egyiptom igyekszik Izraelre (mint „el nem ismert, de valószínűsíthető” nukleáris hatalomra) is nyomást gyakorolni.

Egyiptom és Izrael kapcsolata

Egyiptom közel három évtizeden át kifejezetten ellenségesen viszonyult Izraelhez, hiszen 1948. május 15-én – alig egy nappal az izraeli állam kikiáltása után – résztvevője volt annak az arab koalíciónak,¹² amely egyszerre intézett támadást a fiatal ország ellen, azzal a nem is titkolt céllal, hogy azt megszüntesse. Az 1948. évi háborút követően a területi *status quo* annyiban változott, hogy Ciszjordánia és Kelet-Jeruzsálem Jordánia, míg a Gázai övezet Egyiptom ellenőrzése alá került.

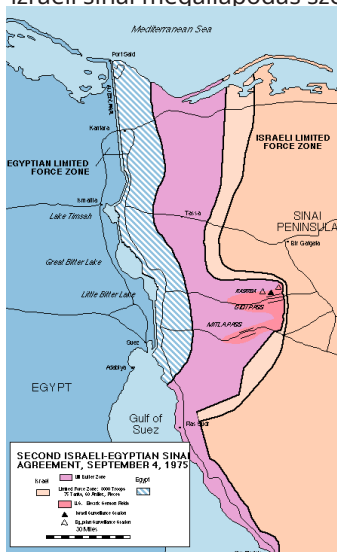
A következő nagyszabású fegyveres konfliktus, a „szuezi válság” 1956 őszén történt, miután Gamál abd-el-Nászér (Nasszer) egyiptomi elnök államosította a Szuezi-csatornát (és az annak használatából befolyó bevételeket), s ezzel megszüntette az ahhoz kapcsolódóan még meglévő brit és francia érdekeltséget. A háborúban nem is Izrael, hanem elsősorban a brit és a francia csapatok álltak szemben az egyiptomi hadsereggel. Azonban később csatlakozott a brit-francia koalícióhoz, és rövid idő alatt megszállta a Sínai-félszigetet. Az Egyiptom elleni intervenciót a Szovjetunió éppúgy elítélte, mint az Amerikai Egyesült Államok – ez volt azon ritka helyzetek egyike a hidegháború során, amikor a két superhatalom álláspontja egybeesett –, s végül az ő fellépésük következtében azzal ért véget a háború, hogy Izrael visszavonult az 1948-as határai mögé.

1967 júniusában, az úgynevezett hatnapos háborúban¹³ Izrael megszállta a Sínai-félszigetet és a Gázai övezetet.¹⁴ Ezzel a Szuezi-csatorna *de facto* államhatárrá vált, s mivel a harci cselekmények során el is aknásították, hosszú évekig megszűnt rajta a hajóforgalom.¹⁵

A helyzeten némiképp változtatott az 1973. októberi „jom kippuri háború”, amelyben a kezdeti egyiptomi sikerek után ismét az izraeli hadsereg bizonyult eredményesebbnek. Elvágták a Sínai-félszigeten tartózkodó, 45.000 főnyi 3. egyiptomi hadsereg valamennyi utánpótlási vonalát, majd átkeltek a csatornán, és Kairó irányába törtek előre.¹⁶ Ám a háború véget ért, mielőtt az IDF bevonult volna Kairóba, illetve északon Damaszkuszba.

1. ábra¹⁷

A Sínai-félszigetnek a jom kippuri háborút lezáró,
ún. 2. egyiptomi–izraeli sínai megállapodás szerinti megosztása

A háború utáni rendezés az 1967-es állapotokhoz képest valamelyest kedvezőbb eredményt hozott Egyiptom számára, mivel a Sínai-félszigeten egy keskeny területsáv visszakerült hozzá,¹⁸ s így lehetővé vált, hogy a Szuzei-csatorna ismét az ellenőrzése alá kerüljön.¹⁹ Ám realisan mérlegelve, ez a háború, akárcsak a korábbiak, végül is kudarcnak bizonyult Kairó szempontjából.²⁰ Szadat elnök, aki a hivatalba lépését (1970) követő első években még folytatta a naszszeri szovjetbarát politikát, arra a következtetésre jutott, hogy Egyiptom háborúban nem tudja legyőzni Izraelt, illetve nem képes a Sínai-félszigetet katonai eszközökkel visszaszerezni, ezért az évtized során számottevően változtatott az ország külpolitikáján. Jelentősen lazított a korábban szoros szovjet-egyiptomi viszonyon (többek között hazaküldte a szovjet katonai tanácsadókat), majd – amerikai közvetítéssel – felvette a kapcsolatot az izraeli vezetéssel. Izrael kész volt tárgyalóasztalhoz ülni, hogy egy több évig tartó folyamat végén megállapodásra jussanak. Ennek az eseményláncnak a legfontosabb mérföldköve volt Szadat elnök 1977. novemberi jeruzsálemi látogatása, továbbá a Jimmy Carter amerikai elnök bábáskodása mellett folytatott Camp David-i béketárgyalás, valamint az 1978-as előzetes megállapodást követő, 1979 márciusában aláírt békeszerződés. (Az egyiptomi–izraeli békefolyamatért Szadat elnök és Menahem Begin izraeli miniszterelnök 1978-ban megosztott Nobel-békedíjban részesült.)

Izrael részéről a békemegállapodás alapja a „területet a békéért” elv volt, vagyis az a megfontolás, hogy jobban megéri neki, ha visszaadja a Sínai-félszigetet (és vele együtt számos, időközben ott megvalósított izraeli beruházást), ha cserébe hosszú távon biztonságban érezheti magát Egyiptom irányából. A területet végül – több szakaszban – 1982-re adta vissza teljes egészében a Nílus menti országnak. A megállapodás ugyanakkor nem vonatkozott a korábban szintén egyiptomi ellenőrzés alatt állt Gázai övezetre. Az ugyanis a hagyományos értelemben soha nem volt egyiptomi terület, sőt Kairó részéről hivatalosan fel sem merült a visszajuttatására vonatkozó igény. Viszont a diplomáciai kapcsolatfelvételt is jelentő békekötéssel a Sínai-félszigettel kapcsolatos további biztonsági garanciákat is vállalt.²¹ A félsziget katonai térképén mindmáig több biztonsági övezet látható, amelyekben eltérő felszereltségű rendfenntartó erők állomásoznak, de az egyiptomi hadsereg jelenléte erősen korlátozott,²² például nehézfegyvereket nem telepített oda. Az egyiptomi–izraeli határ békéjét pedig a Sínai-félsziget északi és déli részén szolgáló nemzetközi katonai megfigyelők (MFO²³) is garantálják.

Szatat elnök mindezzel nagy lépést tett a béke irányába, ugyanakkor ennek korántsem mindenki örült. Az arab országok ellenségesen fogadták a lépést, s Egyiptomot kiközösítették: még az Arab Államok Ligája Kairóban székelő központját is áthelyezték Tuniszba.²⁴ Aligha véletlen, hogy Szadat később, 1981-ben merénylet áldozata lett, ráadásul azt a saját emberei követték el ellene egy katonai parádén.

Egyiptom és Izrael között tehát megkötötték a béke, ám az nem járt együtt a barátsággal. Bár a két ország között ma már létezik szárazföldi határátkelő, sőt Tel-Aviv és Kairó között repülőjárat is közlekedik, azokat jobbra a külföldi turisták és az üzletemberek használják. Nem jellemző, hogy az egyiptomiak jelentős számban utaznának Izraelbe, és ez fordítva is igaz. Bár egy időben az izraeli turisták kedvelt üdülőhelye volt a Sínai-félsziget keleti partján fekvő Dahab, és 2005 előtt jelentős számban²⁵ érkeztek is oda, a biztonsági helyzet és a térségben elkövetett terrorakciók²⁶ miatt a számuk radikálisan visszaesett.

Egy Kairóban szolgáló izraeli diplomata a szerzőnek 2010-ben elmondta: hazája számos ajánlatot tett Egyiptomnak az együttműködés erősítése érdekében – például kutatási-fejlesztési, illetve oktatási területen –, ám azokkal Kairó nem kívánt élni. Gazdasági téren azonban létezik egy bizonyos fokú kooperáció köztük. Ilyen például az egyiptomi vámszabad területeken létrehozott néhány minősített ipari övezet (*Qualifying Industrial Zone*, QIZ), ahol sajátos, vegyes formában működő üzemek létesültek, amelyek az olcsó egyiptomi munkaerőre, valamint Izrael kedvezményes kereskedelmi státuszára építve szállítanak árukat (pl. textiltermékeket) az Egyesült Államokba. A szénhidrogén energiahordozókban szegény Izrael emellett földgázt is importál Egyiptomból: a Sínai-félsziget északi részén lévő El-Arístól az izraeli Askelonig építették ki a vezetékét (amelyet szélsőségesek az „arab tavasz” idején, majd a későbbiekben is több alkalommal felrobbantottak). Összességében az Egyiptom és Izrael közötti viszony korrektnek mondható, ami a diplomácia nyelvéről lefordítva annyit jelent, hogy hideg béke. Ennek a megőrzése azonban nemcsak Izrael számára fontos, de legalább ugyanannyira lényeges Egyiptomnak is.

Említést érdemel, hogy a Camp David-i megállapodás értelmében Egyiptom évente mintegy 1,3 milliárd dolláros katonai segélyben részesül az Egyesült Államoktól.²⁷ Ezt nyilvánvalóan elveszítené, ha visszatérne a korábbi, Izrael-ellenes politikájához. Ugyanakkor Washingtonnak is kiemelkedő érdeke, hogy a közel-keleti *status quo* szempontjából Egyiptomot a szövetségesének tekinthesse.²⁸ Az USA elsősorban olyan helyeken van jelen és lép fel huzamos jelleggel, ahol biztonsági fenyegetést érzékel; ugyanez befolyásolja és motiválja a segélyezési politikáját is.²⁹ Egyiptom kapcsán – főleg az „arab tavaszt” követő átmeneti időszakban – ez különösen fontos volt, de a jelentősége mára sem csökkent. Annyiban módosult, hogy ma nem az egyiptomi társadalmi mozgások kiszámíthatatlansága vagy a bel- és külpolitika félresiklása jelenti a fő kockázatot, hanem a Hamászhoz, illetve a gázai palesztinokhoz való egyiptomi viszonyulás esetleges fellazulása (bár egyelőre nincsenek erre utaló jelek).

Talán kevésbé köztudott, hogy Egyiptom és Izrael között – részben a színpalak mögött – szoros és sokrétű konzultációs és együttműködési mechanizmus működik, többek közt biztonságpolitikai, katonai és titkosszolgálati téren. Ez utóbbi egyik kiemelt területe a Gázai övezet kérdése, különösen azóta, hogy

a Hamász irányítja azt. Az egyiptomi titkosszolgálati miniszter például csupán néhány nappal a 2010. május 31-i hajóincidens³⁰ előtt vett részt izraeli munkálattogatáson, de a kairói sajtóforrások röviden hírt adtak az izraeli kormány külön megbízottjának az ottani tárgyalásairól is.³¹ Egyiptom a gázai kérdésben hallgatólagosan mindig is támogatta Izraelt, s a rafahi határszakaszt lezárva tartotta. Mindezek mellett hosszabb ideje határozott lépéseket is tett az egyiptomi területről az övezetbe vezető, illegálisan kialakított csempészalagutak felderítésére és megszüntetésére (pl. 20-30 méteres mélységig földbe ástott acélfal építésével). Ez utóbbi viszont – a 2023. október 7-i terrorakció fényében – aligha lehetett kellően hatékony megoldás, hiszen más irányból vagy más módon nem igazán tudott volna a Hamász több ezer rakétához szükséges alapanyagot és alkatrészt becsempészni.

Mindenesetre Egyiptom igyekszik tartani magát az Izraellel való „korrekt” viszonyhoz, s az utóbbi ország időközben Jordániával (1994) és az Egyesült Arab Emírségekkel (2020) is rendezte a viszonyát. Sem a Szadatot követő, az országot 30 évig irányító Hoszni Mubárák, sem az őt ideiglenesen váltó Muhammed Huszsein Tantavi tábornagy neve által fémjelzett katonai vezetés részéről nem merült fel soha, hogy ezen a viszonyon változtatni kellene. Kizárólag Muhammed Murszí³² helyezte kilátásba a rövid elnöksége idején – aligha csupán retorikai fogásként – a Camp David-i békemegállapodás felülvizsgálatát. Mindenesetre a bejelentés elég nagy aggodalmat keltett.³³ Ezért is fogadta a nemzetközi közösség nagy része megnyugvással Szísi tábornok 2013. évi színre lépését: az ideiglenes katonai vezetéstől, majd a Szísi-adminisztrációtól Egyiptom stabilitásának a megőrzését várta, és ez az elvárás végül be is igazolódott. Egyiptom a kormányzás és a működés szempontjából továbbra is egységes állam maradt.³⁴

Európai szempontból mindez különösen fontos eredmény. A lisszaboni szerződés utáni időszak egyik legnagyobb biztonsági kihívása az „arab tavasz” volt, amely regionális szinten változtatta meg az Európai Unió környezetét.³⁵ Az európaiak számára ezért is nagyon fontos az egyiptomi társadalom békéje és stabilitása, hiszen az EU az egyetlen olyan jelentősebb világpolitikai szereplő, amely közvetlenül határos az „arab tavasz” térségével,³⁶ és a líbiai, illetve a szíriai események ismert politikai, társadalmi-gazdasági és nem utolsósorban migrációs következményei is elsősorban az öreg kontinenst érintették. Ha a ma közel 110 milliós Egyiptomban a 2011-ben kezdődött tüntetéssorozat során vagy később szintén hasonló forgatókönyv valósult volna meg, annak a következményei beláthatatlanok lennének.

Vallási és politikai szélsőségek Egyiptomban: szalafiták és a Muszlim Testvériség

A modern kori Egyiptom története során, de különösen Nasszer elnök hivatalba lépését követően a társadalmi rend alapkövének számított, hogy a lakosság elsősorban és mindenekelőtt egyiptomi, és csak utána arab, illetve – többségében – muszlim. Az ország belső helyzetét illetően kijelenthető, hogy hosszú ideje kvázi szekuláris államként működik, az iszlám jogrendet, a saríát csak családi ügyekben alkalmazzák, az élet más területén nem. Az öltözködésre, az életvitelre vonatkozó korlátozó vallási előírásokat az állam nem alkalmaz, így az egyiptomiak viszonylag szabad környezetben élnek; különösen igaz ez, ha az ottani helyzetet összehasonlítjuk a régióbeli más, konzervatívabb országokkal. Ennek a – jelen esetben az életmódra vonatkoztatott, s nem a politikai értelemben vett – viszonylagos szabadságnak a megőrzését az egyiptomi vezető politikusok elsődleges fontosságúnak tekintették – talán egyedül Murszí kivételével. Éppen ezért az egyiptomi kormányzat ma, Mubarak idején, s őt megelőzően is mindig igyekezett fellépni a vallási és/vagy politikai szélsőségek ellen. Ennek volt köszönhető, hogy egészen 2011-ig nem történtek jelentősebb mértékű atrocitások, az országban élő 12-13 milliónyi kopt keresztény és a muzulmán többség többé-kevésbé békében élt egymás mellett.

Ez a társadalmi béke azonban – amint az látható volt az „arab tavasz”, illetve az azt követő néhány év során – igen törékeny, amiben jelentős szerepe van annak, hogy – elsősorban – a társadalom legszegényebb rétegei körében a szélsőséges nézetek és mozgalmak továbbra is jelentős támogatottságot élveznek. Az egyiptomi vezetés ezzel tisztában van, ahogy azzal is, hogy emiatt a Gázában politikai vezető szerepet játszó Hamász különösen veszélyes a hazájuk biztonságára is.

A Nílus menti ország muzulmán lakosságának döntő többsége szunnita, ugyanakkor az életvitel és a gondolkodásmód tekintetében eléggé megosztott. A városi értelmiség körében, különösen a fiatalok között népszerű a külsőségekben a nyugatihoz hasonló életstílus. Ugyanakkor a szegényebb néprétegek továbbra is az iszlamizmus gondolataival és külsőségeivel azonosulnak, így nem véletlen, hogy a radikális iszlamista szervezetek is közöttük, illetve az ország kevésbé fejlett régióiban terjednek leginkább. A szunnita radikális mozgalmak közül talán a legismertebb a Muszlim Testvériség, amely a társadalom szegény rétegei számára végzett szociális-jóléti tevékenységének köszönhetően a lakosság egy részének a támogatását élvezi. Az MT mellett a szalafiták számítanak még iszlamista szervezetnek.

A szalafizmus eredetileg egy iszlám reformista mozgalom, amely az iszlám jámborság és gyakorlat helyreállítását hangsúlyozza, vagyis azt az állapotot kívánja visszahozni, ami szerintük Mohamed próféta és követői (a *szalafok* vagy

„ősatyák”) idején létezett. A szalafizmus a muszlim vezetők részéről tapasztalt korrupcióra és a merev – köztük jogi – intézmények térnyerésére válaszul már az 1300-as években megjelent, és elutasította a szúfizmus népszerű gyakorlatát és szigorú hierarchiáit. A 18. századtól kezdődően a mozgalom a muszlim világ számos területén elterjedt; Egyiptomban a 20. század elején jelent meg.³⁷ A szalafiták túlnyomó többsége Észak-Egyiptomban él, és a nézeteik hasonlóak egy felső-egyiptomi székhelyű iszlamista szervezet, a *Gama’a al Iszlamiya* követőieiéhez. Ők voltak a felelősek az 1980-as és 1990-es évek terrortámadásaiért, de azóta lemondtak az erőszakról. A Mubarak-adminisztráció általában elnéző volt a szalafitákkal szemben mindaddig, amíg távol maradtak a politikai tevékenységtől. A szalafizmus eltér a Muszlim Testvériség által képviselt iszlám reformizmustól: a szalafiták egy sajátos történelmi hagyományt követnek.

Az „arab tavaszt” követően a szalafiták több politikai pártot is alapítottak, közülük a legismertebb a *Hizb al-Núr* [A Fény Pártja],³⁸ amely részt vett a 2012-es parlamenti és elnökválasztásokon, és viszonylag jól is szerepelt (a parlamenti mandátumok nagyjából 25 százalékát szerezte meg). Ugyanakkor sokakat aggasztott – bel- és külföldön egyaránt – a jelenlétük, mivel a szalafita csoportok részt vettek a koptok elleni erőszakos cselekményekben, szúfi szentélyek lerombolásában és más incidensekben. A *Hizb al-Núr* nem támogatta Murszí elnököt sem, és 2013 júniusában az államfő távozását követelte,³⁹ bár a szalafiták közül sokan tiltakoztak a katonai hatalomátvétel ellen is.

A szalafiták később Szízi támogatóivá váltak, amit az ország vezetése elégedetten vesz tudomásul, ám továbbra is kockázati tényezőként tekint rájuk. Sokak szerint ugyanis túl szigorúan értelmezik az iszlámot, és veszélyes lenne engedni, hogy kiterjesszék a befolyásukat, mivel nagy eséllyel a terroristák egy következő nemzedékét nevelnék ki – egy olyan időszakban, amikor a terrorizmus egyébként is súlyos veszélyt jelent. Mindemelllett kérdéses, hogy hogyan viszonyulnak a jövőben a kopt keresztény kisebbséghez vagy akár a kormányzat által a nők foglalkoztatásának elősegítésére tett intézkedésekhez.⁴⁰

Bár a szalafiták sok tekintetben látszólag ellentmondásos politikai tevékenységéről jelentős terjedelemben írt az egyiptomi, illetve a nemzetközi sajtó, az talán kevésbé ismert, hogy a szalafita irányzatnak vannak radikális palesztin megfelelői is. E szalafita-dzsihádi csoportok azt követően alakultak meg, hogy a Hamász 2007-ben egyeduralomra jutott a Gázai övezetben. Olyan korábbi Hamász-tagok csatlakoztak hozzájuk, amelyek egyre kritikusabbá váltak a szervezet Izraellel szembeni álláspontjának vélt enyhítésével kapcsolatban.⁴¹

Négy fő szervezetük van Gázában: a *Jaysh al-Islam*, a *Jaysh al-Umma*, a *Jund Ansar Allah* és az *al-Tawhid wal-Jihad*. Róluk ismert tény, hogy együttműködnek a Sínai-félszigeten aktív egyiptomi szalafi-dzsihádi csoportokkal, de a libanoni menekülttáborokban is erősödnek a hasonló közösségek.⁴² E csoportokat a maga szempontjából a Hamász is veszélyesnek ítélte,⁴³ ezért a köztük lévő viszonyt

a konfrontáció jellemezte, s számos tagjukat a palesztin szervezet be is börtönözte. Ugyanakkor a Hamász legutóbbi Izrael elleni terrorakcióját ők is aktívan támogatták, s a Gázában folytatott izraeli katonai műveletek során is mellette állnak.

A Muszlim Testvériség 1928-ban jött létre,⁴⁴ és mára az egyik legbefolyásosabb iszlamista szervezetté nőtte ki magát,⁴⁵ annak ellenére, hogy az eltelt évtizedek során a politikai tevékenységét az egyiptomi állam szinte mindvégig korlátozta. A kormányzat 1954-től az „arab tavaszig” betiltotta a működését, és Murszí elnök eltávolítása óta szintén ez a gyakorlat. Ennek ellenére volt idő (Mubárak idején), amikor az egyiptomi törvényhozásban is képviseltette magát az MT: a tagjai független jelöltként indultak, illetve kaptak mandátumot. A jelöltjei a 2000-es parlamenti választáson 17 mandátumot szereztek. 2005-ben pedig a 454 fős nemzetgyűlésben (alsóházban) a mandátumok 20 százalékát szerezték meg, így az MT a szavazás során tapasztalt szabálytalanságok ellenére is a legnagyobb ellenzéki tömb lett.⁴⁶

2010-ben a Muszlim Testvériség élére új spirituális vezető került Muhammed Badie személyében, aki a mozgalom első generációjához tartozott. Badie 2011 tavaszán bejelentette, hogy az MT a törökországi Igazság és Fejlődés Pártja (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) mintájára pártot alapít. A Szabadság és Igazságosság Pártot (*Hizb al-Hurrija va-l-Adala*) 2011. április 30-án regisztrálták az egyiptomi hatóságok, és az alapítók szándéka szerint teljes függetlenséget élvezett volna a Muszlim Testvériségtől. Valójában azonban a vezető tisztségeit annak a középkorú, pragmatista szárnya foglalta el, köztük Muhammed Murszí, aki a párt elnöki tisztségébe került.⁴⁷ Murszí így már legálisan indulhatott az „arab tavasz” után megtartott első szabad választáson, 2012-ben, s azt meg is nyerte, ezáltal a Muszlim Testvériség került hatalomra – egészen addig, amíg 2013-ban Szízi tábornok vezetésével a hadsereg véget nem vetett az uralmának.

Murszí személye erősen megosztotta a lakosságot, a Muszlim Testvériség céljai, intézkedései pedig nemcsak az országban élő külföldiekben és keresztényekben, de a muszlim lakosság jelentős részében is félelmet, ellenérzést keltett. Murszí és az MT egy évig tartó országlása idején a gazdaság hanyatlása folytatódott,⁴⁸ a belső ellentétek továbbra is élesek maradtak, egyre gyakoribbakká és erőteljesebbekké váltak a szervezet hívei és ellenzői közti összecsapások. A fokozatosan radikalizálódó iszlám jelei egyre markánsabban megmutakoztak (pl. mind gyakrabban fordultak elő a helyi keresztény lakosság elleni támadások, és a Murszí-kormányzat idegen-, főleg Izrael-ellenes retorikája is erősödött, amit a nemzetközi közösség egyre nagyobb aggodalommal figyelt). A hadsereg vezetése megelégedte az eseményeket, és az ország további hanyatlásának megakadályozása érdekében ultimátumban lemondásra szólította fel Murszí elnököt, majd annak eredménytelensége miatt 2013. július 3-án ténylegesen eltávolította a hatalomból (Murszí először házi őrizetbe került, később börtönbe).

Az Abdel Fattáh al-Szíszi tábornok vezette hadsereg vette át a hatalmat,⁴⁹ a Muzulmán Testvériség működését pedig hamarosan ismét betiltották. Ám a mozgalomnak továbbra is jelentős a támogatottsága a lakosság körében, és az is nyilvánvaló, hogy a tevékenységét némileg visszafogottabb formában ugyan, de illegalitásban is folytatja. Mindez azért (is) jelent kockázatot, mert egyértelmű és egyenes a Hamással való kapcsolódása: a palesztin szervezet tulajdonképpen az MT ottani ágából alakult ki. Ez utóbbit 1946-ban alapították Gázában,⁵⁰ ahol kezdetben, illetve a későbbi egyiptomi adminisztráció idején (1948–1967) is elsősorban vallási tevékenységet folytatott, az akkori politikai paltán jelentéktelen tényezőnek számított.

A Hamász 1987-ben jött létre, és az alapítója Ahmed Jászín sejk, a gázai milítáns milícia létrehozója és szellemi vezetője volt. Ez az első intifáda kezdetére esett, amely 1993-ig tartott, amikor is Jasszer Arafat, a Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) részleges békemegállapodást kötött Jichák Rabin izraeli miniszterelnökkel Washingtonban. A Hamász azonban elutasította az úgynevezett osló-i megállapodásokat, sőt a békefolyamat elakadása után öngyilkos merénylőket vetett be izraeli polgári és katonai célpontok ellen.

A második intifáda 2000-ben robbant ki, miután az egykori tábornok, Ariel Saron, a jobboldali ellenzék vezetője a Templom-hegyhez utazott, hogy kinyilvánítsa Izrael szuverenitását az iszlám harmadik legszentebb helye felett. 2004-ben egy izraeli rakétacsapás likvidálta Jászínt. 2005-ben Izrael úgy döntött, hogy egyoldalúan véget vet Gáza megszállásának, s ezzel befejeződött a második intifáda is.

Ezt követően vált a Hamász komolyabb politikai tényezővé: az izraeli kivonulás után megnyerte a választásokat, majd rövid úton az övezet egyedüli irányítója lett. Ilyen minőségében nagyon gyorsan nyilvánvalóvá tette, hogy egyáltalán nem értékeli Izrael gesztusát, és korántsem az a célja, hogy a méreteiben ugyan parányi, de mégiscsak egy kvázi megvalósult palesztin államalakulatként Gázát békés célok mentén fejlessze, és békében éljen a szomszédaival. Nemcsak a retorikája, hanem a korábbi években elkövetett kisebb-nagyobb terrorakciói révén is egyértelművé tette az Izrael-ellenes céljait,⁵¹ de Egyiptom irányába sem igazán mutatott békés közeledést. Nem csoda, hogy a Mubárak-adminisztráció sem lelkesedett azért, hogy a közvetlen szomszédjában az egyik legradikálisabb palesztin szervezet jutott hatalomra,⁵² amely ráadásul nagyon gyorsan megtalálta a közös nevezőt az Irán által támogatott és Libanonban nemcsak jelentős katonai, de politikai erőnek is számító síita Hezbollahnal.⁵³

Az egyiptomi vezetés ezért kezdettől fogva aggodalommal szemlélte a gázai Hamász-kormányzat létrejöttét és működését, valamint azt a tényt, hogy a gázai kormányban semmilyen más palesztin politikai szervezet nem kapott helyet. Mindez azt eredményezte, hogy tovább nőtt a feszültség a régióban, és ez ellentétes az egyiptomi érdekekkel. Ráadásul az is nyilvánvalóvá vált az azóta eltelt

évek során, hogy a Hamászt sem gazdasági eszközökkel, sem külpolitikai elszigeteléssel nem lehet eltávolítani a hatalomból, és a helyi életviszonyok romlása sem tántorítja el a céljaitól.

A Hamász és a gázai szimpatizánsai 2007 óta számos alkalommal okoztak nehézséget az egyiptomi hatóságoknak is. 2010-ben nagyszabású tüntetést tartottak a határ feléjük eső oldalán, a kairói szervek jelentős számú rendfenntartó odavezénylésével tudták csak elejét venni annak, hogy a megmozdulás átterjedjen egyiptomi területre is. Ezt megelőzően, 2009 januárjában ugyanis már egyszer áttörték a határt, s több ezer fő jutott át ellenőrizetlenül a Sínai-félszigetre, akik között a helyi hatóságok a későbbiek folyamán számos szélsőséges aktivistát is azonosítottak. Egy másik alkalommal a Viva Palestine nevű segélyszervezet szállítmányának az átengedése során alakult ki tettelegességgel járó feszültség – először a segélyt kísérő aktivisták és az egyiptomi rendfenntartó erők között, amely aztán az utóbbiak és a Hamász közti összecsapássá fajult, s egy egyiptomi határőr is áldozatául esett.⁵⁴

A helyzet később sem javult, hasonló incidensek azóta is előfordultak. A Sínai-félsziget északi része, amely a Gázai övezettel közvetlenül határos, Egyiptom egyik legkevésbé biztonságosnak tekintett régiója. A kormányzat az övezetet és az azt irányító Hamászt súlyos biztonsági kockázatnak tekinti, és akként is kezeli. E tekintetben az érdekei gyakorlatilag megegyeznek az izraeliekével, még akkor is, ha ennek a nyílt hangoztatását kerülik. A 110 milliós ország nemzetbiztonsági érdekei felülírják az arab vagy iszlám szolidaritás illúzióit.

A beduinok és a Sínai-félsziget sajátos helyzete – állam az államban?

A Sínai-félszigetnek egészen a 19. század közepéig viszonylag csekély geostratégiai jelentősége volt, főként arról volt nevezetes, hogy egy Mekkába vezető zarándok-karavánút vezetett át rajta. Mindez megváltozott a Szuezi-csatorna megnyitásával (1869), amely stratégiai jelentőségűvé tette a félszigetet. A britek felfedezték a régiót, megerősítették a közigazgatását, és 1906-ban meghúzták a határvonalat a Vörös-tenger (Akabai-öböl) menti Taba és a Földközi-tenger partján fekvő Rafah között.⁵⁵ A két térképészeti vonal – a csatorna és a határ – a Sínai-félsziget elfoglalását jelezte. 1911-ben törvénybe foglalták a terület közigazgatási és jogi szervezetét. Utakat és kommunikációs vonalakat építettek ki. A félsziget északi kétharmadát a Sínai-sivatag foglalja el, a déli rész hegyvidék, ott található Egyiptom legmagasabb pontja. A terület régóta számos beduin törzs otthona, akik évszázadokon át a hagyományaik szerint éltek ott, bár megindult egy elvándorlási folyamat is a városok irányába. Ezekre a közösségekre az egyiptomi hatóságok korábban kevés figyelmet fordítottak, holott évszázadok óta a félsziget lakói, és minden – kezdetben hét, ma már harminchárom – törzsnek megvan a saját területe.⁵⁶

A beduinok nomád törzsek leszármazottai, akik az Arab-félszigetről keltek át a Vörös-tengeren a 14–18. század között. Magukat tartják Egyiptom kizárólagos igazi arabjainak, a többi egyiptomit csupán elarabosított afrikaiaknak.⁵⁷

A beduinok élete, életformája nagyjából a 19. század közepéig változatlan maradt. Muhammad Ali alkirály⁵⁸ azonban már akkor azon dolgozott, hogy Egyiptomot modern nemzetállammá alakítsa. Ennek érdekében – többek között – újra kellett szerveznie a társadalmat, észszerűsíteni a gazdaságot, és modern hadsereget felépíteni. Az első feladata az volt, hogy bevételt biztosítson az ország számára. Ennek érdekében állami tulajdonnak nyilvánította Egyiptom egész területét. Ez azzal is járt, hogy a továbbiakban a földtulajdonhoz fűződő törzsi vagy közösségi jogokat már nem ismerték el. A föld jogfosztásával együtt járt az imázs jogfosztása is. A Sínai-félsziget feletti ellenőrzés biztosításához a kormány korlátozta a mozgást, adókat vetett ki és követelt a táborozásért és a legeltetésért. Emellett beleavatkozott a nemen és életkoron alapuló beduin hierarchiába.⁵⁹

Az első világháborút követően az Oszmán Birodalom formálisan is megszűnt, és a szűkebb térségben még inkább a brit befolyás vált jellemzővé.⁶⁰ A Sínai-félsziget a palesztinai vasútvonal révén megőrizte az Afrika és Ázsia közötti hídszerepét: a két háború közötti időszakban Kairóból egy nap alatt lehetett elérni Haifát vagy Jeruzsálemet.⁶¹

Az első arab–izraeli háborút követően palesztinok ezrei találtak menedéket a Sínai-félszigeten, különösen a rafahi táborban. Bár a félszigetet 1956-ban – rövid időre – megszállta az izraeli hadsereg, a hatnapos háború (1967) volt az, amely igazán fordulópontot jelentett. A régiót ismét – immár hosszabb távra berendezkedve – megszállta Izrael, és számos fejlesztést, beruházást hajtott végre (mezőgazdasági fejlesztések, az Akabai-öböl mentén turistafalvak, illetve a zsidó telepek létrehozása), valamint a Szezi-öbölben található olajkutak egy része is a kezére került. A lakosság egy része a csatorna nyugati partján keresett menedéket.

Kezdetben az izraeli hatóságok is kockázati tényezőnek tekintették az őslakos beduinokat (akiknek a „rokonai” nemcsak más arab országokban, de a szomszédos – Izraelhez tartozó – Negev-sivatagban⁶² is élnek), de később egy teljesen új kommunikációs stratégiát alakítottak ki a lojalitásuk elnyerése érdekében, amelynek alapja, hogy a beduinok „Izrael gyermekei”. A héber bibliai hivatkozás szerint ugyanis Izrael fiai, akik a fáraók idején mintegy négyszáz éven keresztül voltak rabságban Egyiptomban, majd végül Mózes vezetésével elmenekültek üldözőik elől, szintén beduinok voltak.⁶³ Így már őket is bevonták az említett tevékenységekbe, néhányuk az izraeli vállalkozásoknál kapott munkát (emiatt később, az egyiptomi közigazgatás visszaállításakor, bíróság elé állították őket hűtlenség címén).⁶⁴

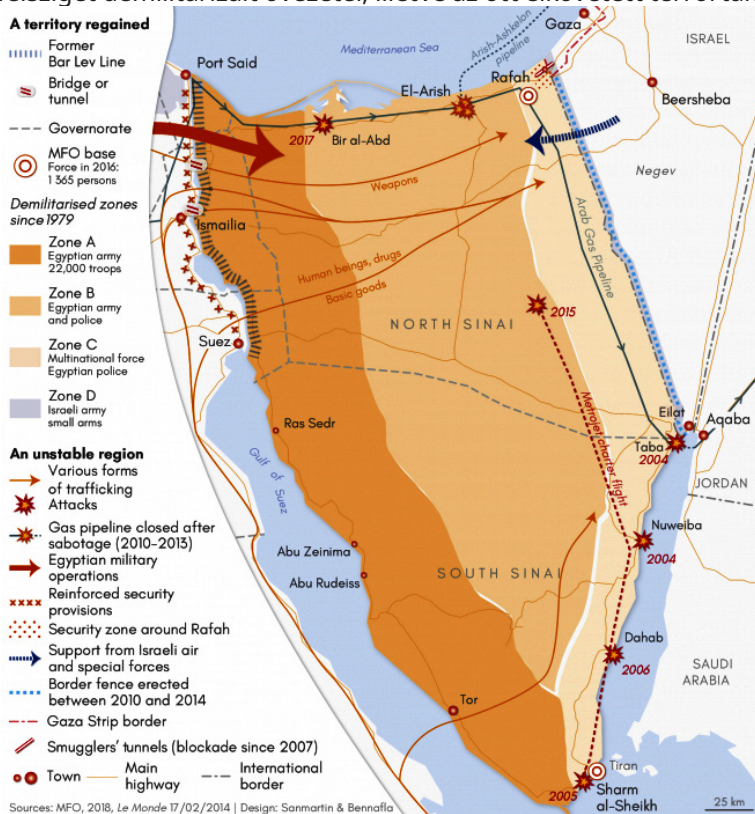
Egyiptom 1982-ben, a Camp David-i megállapodást követően nyerte vissza a félsziget feletti szuverenitását, de a kairói kormány még előtte újraformálta annak közigazgatását, s két kormányzóságot hozott létre: az Észak- és a Dél-sínait. A beduinokra pedig sok egyiptomi ma is úgy tekint, mint kevésbé megbízható, műveletlen, nem lojális emberekre, akik annak idején készségesen együttműködtek az izraeliekkel,⁶⁵ így az ország biztonsága szempontjából kockázati tényezőt jelentenek. (Amit még fokoz, hogy ráadásul földrajzilag közel élnek a Hamász uralta Gázai övezethez.)

A Sínai-félszigetnek az egyiptomi állam kötelékébe való visszatérését nacionalista retorika kísérte, és a népesség növekedésének az ösztönzését tekintették prioritásnak. Az 1990-es éveket a turizmus fellendülése jellemezte, amelyre jótékonyan hatott a munkaerőnek a Nílus völgyéből való odavándorlása. Mindez azonban nem javította, hanem inkább rontotta a régió őslakosainak a helyzetét, esélyeit. 2000-től, de leginkább az évtized közepétől a helyiek marginalizálódása és a regionális helyzet romlása felerősödött. A második intifáda (2000), majd Gáza izraeli blokádja (2007) a csempészet növekedéséhez és a biztonság romlásához vezetett. 2004-től a déli tengerparti üdülőhelyek ellen több alkalommal⁶⁶ is súlyos, izraeli és más külföldi turisták halálos áldozatával járó terrortámadás történt, amelyek közül az egyik során (Dahab, 2006) magyar turisták is életüket veszítették.⁶⁷ A támadássorozatot több ezer terroristagyanús személy letartóztatása és kollektív büntetésnek érzett elnyomó intézkedés követte. A gazdasági következmények drámaiak voltak a beduinok számára, akik a turistáknak a sivatagi szafarikat szervezték. Mindezekon túl a régióban elharapódtak az olyan „megélhetési célú” illegális tevékenységek, mint az ópiummák és a kannabisz termesztése (amelyek népszerűek voltak a turisták körében), továbbá a fegyverkereskedelem, a szubszaharai bevándorlók Izraelbe való átjuttatása, gyógyszeres és más, általános fogyasztási cikkek csempészete.

A 2011-es „arab tavasz” óta a Sínai-félsziget északi részén Izraelbe tartó Aris-Askelon gázvezeték lett a támadások egyik fő célpontja, bár szerepeltek köztük katonai és rendőrségi létesítmények is. Mindez egy szélesebb nemzetközi dzsihadista akcióorozat része. 2014 után Anszár Beit al-Makdisz⁶⁸ lett a „Sínai vilájet” [kerület] parancsnoka, aki hűséget esküdött az Iszlám Államnak, és 2015-ben vállalta a felelősséget egy orosz charterjárat felrobbantásáért.⁶⁹ A bizonytalanság arra készítette Izraelt, hogy lezárja a határt, sőt Oroszország és Nagy-Britannia is korlátozta egy időre az állampolgárai Egyiptomba utazását.⁷⁰ Mindez érzékenyen érintette az egyiptomi idegenforgalmi bevételeket, mivel az ország az orosz turisták kedvelt célpontja volt (az „arab tavasz” előtt, majd az azt követő békésebb időszakokban évi 1,4-1,7 millió orosz turista utazott Egyiptomba⁷¹).

2. ábra⁷²

A Sínai-félsziget demilitarizált övezetei, illetve az ott elkövetett terrortámadások

Szíszi elnök már 2013-ban, a hatalomra kerülésekor meghirdette a terrorizmus elleni háborút, amellyel az ellenzéki megmozdulások minden formájának elfojtását igazolták, ám erre a dzsihadista csoportok növekvő erőszakkal válaszoltak. A két tűz közé került lakosságnak kellett a felek agresszióját elszenvdenie, különösen a Sínai-félsziget északi részén, ahol ráadásul kényszerű kitelepítések, Rafah környékén házak lerombolására is parancsot adtak. Mindez az őslakos beduinokat is negatívan érintette⁷³. Közülük ma már kevesen foglalkoznak nomád pásztorkodással, sőt a félsziget déli, idegenforgalmi szempontból frekvenciáltabb részén a többségük már 1967 előtt is inkább bér munkásként vagy önálló vállalkozóként tevékenykedett. Az egyiptomi kormánynak pedig abban az időben nem volt koherens, a beduinok érdekeit is szem előtt tartó fejlesztési politikája.⁷⁴

Izrael is növekvő aggodalommal tekint a Sínai-félsziget romló biztonsági helyzetére, hiszen az az Egyiptommal megkötött törékeny békét és az eddig felépített kapcsolatokat is veszélyezteti. Úgy tűnik, a területet egyre inkább át-szövik a terrorista hálózatok. Ezt a folyamatot felgyorsították az „arab tavasz” és az azt követő évek eseményei. A beduin törzsek a félsziget középső és északi részén fegyveres milíciákat hoztak létre, amelyek a rendfenntartás mellett a kábítószer- és embercsempésztől a fegyverkereskedelemig többféle illegális tevékenységben is érintettek vagy hunynak szemet fölöttük. Sajnálatos módon a déli részen, eddig főként az idegenforgalomból élt beduinokat annak a koronavírus-járvány idején tapasztalt hosszabb távú visszaesése szintén az illegális tevékenységek irányába tereli.⁷⁵

Megemlíthető, hogy az „arab tavasz” óta felbukkant egy másik jelenség is, a szalafi dzsihadista mozgalmak erősödése a beduin lakosság körében. A szalafiták először az 1980-as években kezdtek behatolni a közösségeikbe. A beduinokra nem jellemző ugyan, hogy elhagynák a hagyományos törzsi otthonaikat azért, hogy új, tisztán szalafi dzsihadista táborokat alapítsanak,⁷⁶ ez azonban nem zárható ki teljesen. Ezért az egyiptomi kormányzat igyekszik mindenáron gátját vetni annak, hogy a Sínai-félszigeten, illetve a Gázai övezetben működő szélsőséges csoportok között összefonódás, együttműködés jöhesse létre. Többek között emiatt tartja nagyon fontosnak a rafahi átkelő szigorú kontrollját és az illegális alagutak felszámolását. Akárhogy is alakul a jövő, a Sínai-félsziget stabilizálására irányuló kormányzati erőfeszítések aligha lehetnek eredményesek a beduinokkal kapcsolatos szemléletmód megváltozása, valamint a partnerként történő bevonásuk és az együttműködésük nélkül.⁷⁷

Összegzés

Bő tíz évvel az „arab tavasz”, illetve az iszlamista Murszí elnökségét követően, a tábornokból államfővé avanszált Szísi vezetése alatt Egyiptom többé-kevésbé visszanyerte a korábbi gazdasági stabilitását. Ugyanakkor a kormányzat által felmutatott és erősíteni kívánt társadalmi stabilitás inkább csak a felszínen létezik, a „mélyben”, különösen a perifériarégiókban élők (köztük a Sínai-félsziget beduinjai) körében az iszlamista nézetek beágyazottsága, illetve az ilyen szervezetek iránti szimpátia számottevőnek mondható. A nemzetközi szinten ma ismét szalonképes, jó pozíciókkal és tekintéllyel rendelkező Egyiptomnak az alapvetően szekuláris, a muzulmán többség és a keresztény kisebbség békés egymás mellett élésére építő állami-társadalmi berendezkedés megváltozása nem lehet az érdeke.

Ugyanakkor az arab, illetve a tágabb iszlám világ részeként igyekszik a palesztinok ügyét is támogatni, legalábbis azt nemzetközi szinten demonstrálni. Egyiptom, felhasználva a kapcsolatait, hosszú idő óta nem csupán a palesztin-izraeli megbékélési folyamatot próbálja diplomáciai eszközökkel elősegíteni, de közvetítőként lépett fel – igaz, kevésbé sikeresen – az egymással szemben álló palesztin frakciók összebékítése érdekében is. Ez utóbbi azt jelenti, hogy kapcsolatban állt, illetve szükség esetén képes volt a Hamász vezetésével is egyeztetni. Kérdés, hogy mindez milyen irányt vesz, folytatódik-e, miután a Hamász teljes felszámolását célzó izraeli katonai műveletek befejeződnek.⁷⁸

A leírtak alapján kijelenthető, hogy Egyiptom magatartását egyfajta kettősség jellemzi, de politikai/diplomáciai szinten tartja magát a nemzetközi megállapodásokhoz, és így továbbra is Izrael együttműködő partnere. Mindemellett a saját társadalmi és gazdasági stabilitásának a megőrzése érdekében is nagyon határozottan ellenáll a gázai palesztinok akár ideiglenes befogadását célzó gondolatnak. A Gázai övezettel közös határszakaszát továbbra is szigorú kontroll alatt tartja, ugyanis tisztában van azzal, hogy a gázai szélsőségesek beszívargása és tevékenysége már a Sínai-félszigeten is nagyon súlyos következményekkel járna, nem beszélve az ország egészéről.

Jegyzetek

- 1 A szerző a földrajzilag lehatárolt közel-keleti régiót érti a „szűkebb értelemben vett Közel-Kelet” kifejezés alatt, azaz Izraelt és a környező arab országokat. A nemzetközi, különösen az amerikai szakzsargonban ugyanakkor gyakran előfordul a *Greater Middle East* vagy a *New Middle East* (a tágabb, illetve új Közel-Kelet) kifejezés, amely jóval kiterjedtebb földrajzi térségre utal: beletartoznak az észak-afrikai arab országok, a volt szovjet Közép-Ázsia és a Kaukázus egyes államai, Törökország, valamint Afganisztán és Pakisztán is. Ld. Garfinkle, Adam: *The Greater Middle East 2025* (Philadelphia, PA: Foreign Policy Research Institute, 1999). Elektronikusan elérhető: <https://www.fpri.org/article/1999/12/the-greater-middle-east-2025/>.
- 2 A következmények minden bizonnyal hosszabb távúak lesznek, és túlmutatnak akár a tágabb közel-keleti régió földrajzi határain is, továbbá nem csupán a térség *status quo*-jára lehetnek hatással, hanem akár egy új világrend kialakulására is. A hidegháború óta eltelt három évtizedben számos olyan fordulópont történt – legutóbb Oroszország Ukrajna elleni katonai fellépése –, amelynek okán a tudományos közösségben belül megerősödött az igény egy „új világrend” értelmezésére. Ld. Rada Péter: „Megváltozó világunk és a biztonsági kihívások átalakulása” in *Biztonságpolitikai Corvinák*, szerk. Szálkai Kinga, Baranyi Tamás Péter és Szarka E. Luca (Budapest: Antall József Tudásközpont, 2019), 15–23. o.
- 3 A Hamász (arabul: حماس), teljes nevén Harakat al-Mukávama al-Iszlámijja (arabul: حركة المقاومة الإسلامية), magyar jelentése: Iszlám Ellenállási Mozgalom.
- 4 Csepregi Zsolt: „Az Izrael–Hamász háború és az izraeli nemzetbiztonsági stratégia jövője”, *Nemzetbiztonsági Szemle*, 11., no. 4. (2023): 3–19. Elektronikusan elérhető: [10.32561/nsz.2023.4.1](https://doi.org/10.32561/nsz.2023.4.1).
- 5 Az *Israeli Defense Forces*, azaz az izraeli hadsereg nevének rövidítése.

- 6 Pl. Bezalel Smotrich izraeli pénzügyminiszter tett ilyen kijelentést, de azt egyiptomi részről „felelőtlennek” minősítették. Ld. Al-Khazen, Ibrahim: „Egypt Slams »Irresponsible« Israeli Call for Displacement of Gaza’s Population”, AA, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/egypt-slams-irresponsible-israeli-call-for-displacement-of-gaza-s-population/3053622#> (a letöltés ideje: 2023. november 14.).
- 7 Greenberg, Joel: „Israeli-Egyptian Ties Face New Challenge with Election of Islamist President in Egypt”, *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/israeli-egyptian-ties-face-new-challenge-with-election-of-islamist-president-in-egypt/2012/06/27/gjQAstmB7V_story.html (a letöltés ideje: 2023. június 27.).
- 8 Kis-Benedek József: „Az Izraeli Állam biztonsági kihívásai” in *Stratégikák, stratégiai gondolkodás, nemzetbiztonság*, szerk. Dobák Imre és Resperger István (Budapest: Ludovika, 2023), 257–276. o.
- 9 Neszmélyi György Iván: „Az arab tavasz politikai és gazdasági hatásai Egyiptomban”, *Kül-Világ*, no. 3–4. (2013): 15. Elektronikusan elérhető: <https://kulvilaghu.files.wordpress.com/2020/04/kv-20130304.pdf>.
- 10 Ld. például: Knickmeyer, Ellen: „The US Says Egypt’s Human Rights Picture Hasn’t Improved, but It’s Withholding Less Aid Regardless” *AP News*, <https://apnews.com/article/us-military-aid-egypt-human-rights-sisi-e9343aa7e6aa6e9b60b2e8f4574ef322> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 15.).
- 11 Gyene Pál és Harangozó Dániel: „A közép-ázsiai atomfegyvermentes övezet”, *Nemzet és Biztonság*, https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/gyene_pal_harangozo_daniel-a_kozep_azsiai_atomfegyvermentes_ovezet_.pdf (a letöltés ideje: 2023. július 25.), 51–63. o.
- 12 Egyiptom mellett Szíria, Jordánia és Irak vett részt az 1948. évi Izrael elleni háborúban. Ld. Morris, Benny: „1948: A History of the First Arab–Israeli War” *Yale University Press*, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1np9bm> (a letöltés ideje: 2023. július 25.).
- 13 Bowen, Jeremy: „1967 War: Six Days That Changed the Middle East”, *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39960461> (a letöltés ideje: 2017. június 5.).
- 14 Továbbá északon a Golán-fennsíkot, valamint Kelet-Jeruzsálemet és Ciszjordániát.
- 15 A gyors lefolyású háborút követően számos, éppen áthaladó hajó rekedt a Szezei-csatornában, amelyeket csak évekkel később sikerült kihozni onnan. Például 14 hajó volt kénytelen a Nagy Keserű-tónál vesztegelni 1967 és 1975 között. Ld. Gault, Matthew: „The Last Time the Suez Canal Was Blocked a Utopian Communist Micronation Was Formed at Sea”, *Vice.com*, <https://www.vice.com/en/article/akd5zg/the-last-time-the-suez-canal-was-blocked-a-utopian-communist-micronation-was-formed-at-sea> (a letöltés ideje: 2023. március 30.).
- 16 Bővebben a jom kippuri háborúról: *Jewish Virtual Library*, „The Yom Kippur War: A Country Study of Egypt”, https://www.jewishvirtuallibrary.org/a-country-study-of-egypt-in-the-1973-war?utm_content=cmp-true (a letöltés ideje: 2023. június 5.); *Jewish Virtual Library*, „Israel War & Peace Maps: Israeli–Egyptian Agreement”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-egyptian-agreement-1975> (a letöltés ideje: 2023. június 5.).
- 17 Forrás: Uo.
- 18 Uo.
- 19 A Szezei-csatorna 1975-től működik újból, a használatáért beszedett díj évente több milliárd dollárt tesz ki, s ezzel az egyiptomi költségvetés egyik jelentős tétele. Sajtóforrások szerint ez az összeg a 2022/23-as pénzügyi évben 9,4 milliárd dollár volt. Ld. Gomaa, Ahmed: „Egypt’s Suez Canal Posts Record-High Annual Revenue of 9.4-bln-USD in FY 2022–23”, *Xinhua*, <https://english.news.cn/20230622/32d0d094e8274183b4e37a7fc6a-53a65/c.html> (a letöltés ideje: 2023. június 22.).

- 20 E tényt a kairói vezetés mind a mai napig vonakodik nyilvánosan elismerni. Sőt, az egyiptomi propaganda szerint az „október 6-i háború” (ott nem jom kippuri néven ismerik) fényes egyiptomi győzelemmel végződött, amit minden évben látványos külsőségek mellett megünnepelnek. Mubárák idején ennek különleges súlya volt, hiszen a háború idején az egykori elnök töltötte be az egyiptomi légierő főparancsnoki tisztét, így ő a háború hőseként került be a köztudatba, és ez számottevően hozzájárult a legitimációjához.
- 21 Nagy Milada: „Quo vadis Izrael? II.”, *Hadtudomány*, https://www.mhht.eu/hadtudomany/2012/2012_elektronikus/2012_e_Nagy_Milada_2.pdf (a letöltés ideje: 2023. június 22.), 25. o.
- 22 A Camp David-i tárgyalások egyik kritikus pontja volt a Sínai-félsziget demilitarizálása, Izrael természetesen ragaszkodott ahhoz, hogy a lehető legkevesebb egyiptomi katonára állomásozzon ott, míg Egyiptom épp az ellenkezőjét igyekezett elérni. Bővebben ld. Telhami, Shibley: „The Camp David Accords: A Case of International Bargaining”, *Political Science Quarterly*, 107., .no. 4. (1992/1993): 629–653.
- 23 *Multinational Force & Observers*, <https://mfo.org/> (a letöltés ideje: 2023. június 22.).
- 24 1990-ben, miután Egyiptom az Arab Államok Ligája között visszaálltak a diplomáciai kapcsolatok (1989), annak székhelye visszakerült Kairóba.
- 25 Izraeli forrás szerint 1999 és 2004 között 400 ezer izraeli turista látogatott Dahabba. Ld. Kamisher, Eliyahu: „In Dahab, Bereft of Israelis”, *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/in-dahab-bereft-of-israelis/> (a letöltés ideje: 2023. június 10.).
- 26 Izrael szempontjából talán a legsúlyosabb eset 2004. október 7-én történt, amikor is robbantásos merényletsorozatot hajtottak végre az izraeli turisták által addig sűrűn látogatott egyiptomi üdülőhelyeken: előbb Tabában, a Hilton szállodában, majd nem sokkal később Rasz as-Sajtán két üdülőtelepén. A merényletek 34 halálos áldozatának nagy része izraeli állampolgár volt. Elek Nikolett: „Véres merénylet Egyiptomban, több, mint kétszáz halott”. *Magyar Idők*, <https://www.magyaridok.hu/kulfold/tobb-robbantast-kovettek-el-egy-mecsetnel-egyiptomban-felszazan-meghalhattak-2495728/> (a letöltés ideje: 2023. június 10.).
- 27 Dentice, Giuseppe: „The Geopolitics of Violent Extremism: The Case of Sinai”, *European Institute of the Mediterranean*, <https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2018/02/EuroMeSCo36-Geopolitics-of-Violent-Extremism.-The-Case-of-Sinai.pdf> (a letöltés ideje 2023. szeptember 4.); Pamuk, Humeyra: „US Allows Much of Egypt Military Aid Despite Human Rights Concerns” *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/us-allows-much-egypt-military-aid-despite-human-rights-concerns-2023-09-14/> (a letöltés ideje. 2023. szeptember 14.).
- 28 Az „arab tavasz” eseményei összességében hátrányosan érintették az Egyesült Államokat, annak ellenére, hogy eleinte illeszkedtek az általa szorgalmazott és elősegíteni kívánt közel-keleti demokratizálódás folyamatába. Ld. Rostoványi Zsolt: „Az »arab tavasz« hatása a Közel-Kelet geopolitikai térképének újrendeződésére”, *Külügyi Szemle*, 11., no. 1.(2012): 44–71. o.
- 29 Rada Péter: „End of Post-Modern Realism in the United States’ Democracy Promotion Strategy? Lessons from North-Africa and the »Arab Spring«” in *Panorama 2011*, szerk. Ondrejcsak, Robert (Bratislava: Centre for European and North Atlantic Affairs, 2012), 135–154. o.
- 30 *Gaza Freedom* kampányszlogennel civil aktivisták hat hajóból álló rajt indítottak a blokádnál álló Gázába, humanitárius segély céljával; a zászlóshajója a Mavi Marmara volt, amelyet az izraeli hatóságok még a nemzetközi vizeken erőszakkal feltartóztattak és

- lefoglaltak, majd egy izraeli kikötőbe vontattak. Arra gyanakodtak ugyanis, hogy a rakomány fegyvereket tartalmaz. Az izraeli fegyveres beavatkozás során tucatnyi aktivista veszítette életét. Black, Ian: „Israeli Attack on Gaza Flotilla Sparks International Outrage”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2010/may/31/israeli-attacks-gaza-flotilla-activists> (a letöltés ideje: 2023. május 31.)
- 31 A kairói magyar nagykövetség nyílt jelentése (2010. június 8.), KKM Archívuma.
- 32 Muhammed Murszí (1951–2019) a Zagazigi Egyetem professzora volt, 1982 és 1985 között pedig az Egyesült Államokban élt. 1977-ben csatlakozott a Muszlim Testvériséghez. Mubárak idején, 2000 és 2005 között formálisan független parlamenti képviselő volt.
- 33 A bejelentésre az izraeli hadsereget készenlétbe helyezték.
- 34 Neszmélyi György Iván: „Egyiptom társadalmi és gazdasági helyzete napjainkban”, *Mediterrán és Balkán Fórum*, 13., no. 3. (2019): 21. Elektronikusan elérhető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23596/mediterranean201903.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- 35 Nagy Milada: *Az Európai Unió és a Kelet-Mediterráneum: Kihívások és válaszok* (Budapest: Aposztróf Kiadó, 2015), 103. o.
- 36 N. Rózsa Erzsébet: *Az arab tavasz* (Budapest: Osiris Kiadó, 2015), 272. o.
- 37 Brown, Jonathan: „Salafis and Sufis in Egypt”, *The Carnegie Endowment for International Peace*, https://carnegieendowment.org/files/salafis_sufis.pdf (a letöltés ideje: 2023. július 1.).
- 38 Bayoumi, Alaa: „Egypt’s Salafi Kingmakers Suffer Backlash”, *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/features/2013/7/21/egypts-salafi-kingmakers-suffer-backlash> (a letöltés ideje: 2023. július 1.).
- 39 Malsin, Jared: „Egypt’s Main Salafist Party May Now Regret Supporting the Military”, *Time*, <https://world.time.com/2013/08/20/after-crackdown-on-islamists-egypts-salafists-may-now-regret-support-for-the-military/> (a letöltés ideje: 2023. július 1.).
- 40 Emam, Amr: „Why Are Egypt’s Salafists Backing Sisi?”, *The Arab Weekly*, <https://the arabweekly.com/why-are-egypts-salafists-backing-sisi/> (a letöltés ideje: 2023. július 1.)
- 41 Valójában semmilyen érdemi enyhítésről nincs szó, amit a 2023. októberi terrorakció is alátámaszt. A Hamásznak továbbra is deklarált célja Izrael Állam megsemmisítése, erre a szervezet 1988., illetve 2017. évi megújított kartája is utal, de Ghazi Hamad, a Hamászt irányító politikai iroda tagja egy 2023 végén adott televíziós interjúban is megerősítette ezt. Ld. Laszlo SL: „Őszinte Hamász-beszéd: a cél Izrael megsemmisítése, nem védik a gázai civileket”, *Euronews*, <https://hu.euronews.com/2023/11/03/hamasz-izrael-terrorizmus-beismeres-gazai-civilek> (a letöltés ideje: 2023. november 3.).
- 42 *European Council on Foreign Relations*, „Salafi-Jihadis. Mapping Palestinian Politics”, https://ecfr.eu/special/mapping_palestinian_politics/salafi_jihadis/ (a letöltés ideje: 2023. november 3.).
- 43 Beaumont, Peter: „Palestinian Salafists Pose Dangerous New Problem for Hamás”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/10/gaza-salafists-problem-Hamas-islamic-state-isis> (a letöltés ideje: 2023. november 3.).
- 44 Gazdik Gyula: „Egyiptomi belpolitikai átalakulás a poszt-mubáraki korszakban”, *Külügyi Szemle*, 11., no. 1. (2012): 144–165.
- 45 Laub, Zachary: Egypt’s Muslim Brotherhood. *Council on Foreign Relations*, 2019. augusztus 15. <https://www.cfr.org/backgrounder/egypts-muslim-brotherhood> (a letöltés ideje: 2023. november 3.).
- 46 Georgy, Michael: „Egypt Keeps Former Powerhouse Muslim Brotherhood out of Politics”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/middle-east/egypt-keeps-former-powerhouse-muslim-brotherhood-out-politics-2022-07-29/> (a letöltés ideje: 2022. július 29.).

- 47 Csicsmann László: „A mérsékelt iszlamista mozgalmak szerepe az »arab tavaszt« követő politikai átmenetben”, *Külügyi Szemle*, 11., no. 1. (2012): 103–127.
- 48 A gazdasági hanyatlás már az „arab tavasz” idején elkezdődött, az ország közel 40 milliárd dollárnyi devizatartalékának mintegy fele néhány hónap alatt „elpárolgott” a hetekig, helyenként hónapokig tartó sztrájkok, a párhuzamosan zajlott líbiai események miatt onnan hazatért mintegy másfél millió egyiptomi vendégmunkás hazautalásainak a hirtelen kiesése, továbbá a külföldi turisták elmaradása következtében.
- 49 A hadsereg lépése nem feltétlenül egyezett meg a kinyilvánított politikai célokkal, hanem inkább azt jelezte, hogy a katonai vezetés megakadályozza további hatalmi centrumok megjelenését és kifejlődését Ld. Besenyő János és Miletics Péter: *Országismertető: Egyiptom* (Budapest: MH ŐHP–MH KDK és MH GEOSZ, 2014), 294. o.
- 50 Frisch, Hillel: „Hamás: The Palestinian Muslim Brotherhood” in *The Muslim Brotherhood. The Middle East in Focus*, szerk. Rubin, Barry (New York, NY: Palgrave Macmillan, 2010).
- 51 A Hamász 2017-ben módosított „Alapelvek és politika” című kartájának preambulumban szerepel a következő: „Palesztina egy olyan ország, amelyet egy rasszista, emberellenes és gyarmati cionista projekt foglalt el, amely hamis ígéretre (Balfour-nyilatkozat), egy bitorló entitás elismerésére és egy kész tény erőszakkal való kikényszerítésére épült. Palesztina az ellenállást szimbolizálja, amely mindaddig folytatódik, amíg a felszabadulás be nem fejeződik, amíg a visszatérés be nem teljesedik, és amíg létre nem jön egy teljesen szuverén állam, amelynek fővárosa Jeruzsálem.” *Doctrine of Hamás* (Washington, DC: Wilson Center, 2023).
- 52 A Hamáshoz képest mérsékelt(ebb)nek számító Fatah és más palesztin frakciók 2007-re kiszorultak a gázai vezetésből. A Fatah, illetve a Palesztin Nemzeti Hatóság a Gázánál jóval nagyobb területű, bár lakossága alapján hasonló nagyságrendű Ciszjordániát irányítja, az azonban nem határos közvetlenül Egyiptommal.
- 53 A Hezbollah politikai párt és félkatonai szervezet, amely először a libanoni polgárháború idején jelent meg milíciaként, az ország 1982-es izraeli inváziója után. A 2000-es évek óta az egyik legjelentősebb politikai erő Libanonban, amelyet Irán támogat (és irányít), s az izraeliek dél-libanoni kivonulása óta is rendszeresen intéz támadásokat Izrael ellen. A síita alapokon létrehozott szervezet elviekben aligha lehetne a szövetségese vagy együttműködő partnere a szélsőséges szunnita Hamásznak, ám a jelek szerint a közös nevező, az Izrael-ellenesség erősebb, mint a síita-szunnita ellentét. Ezt látszik alátámasztani, hogy a 2023. október 7-i terrorakció és különösen az izraeli válaszlépések megkezdése óta a Hezbollah észak-izraeli településeket támad Dél-Libanonból. Bővebben ld.: *Encyclopedia Britannica*, „Hezbollah”, <https://www.britannica.com/topic/Hezbollah> (a letöltés ideje: 2023. december 28.).
- 54 A kairói magyar nagykövetség nyílt jelentése (2010. május 2.), KKM Archívuma.
- 55 Egyiptom akkor még formálisan a hanyatló Oszmán Birodalomhoz tartozott, de addigra a brit befolyás jóval erőteljesebbé vált. Az említett határvonalat, amely nagyjából meg egyezik a mai egyiptomi–izraeli, illetve egyiptomi–gázai határral, mintegy tíz évvel hamarabb húzták meg, mint ahogy a közel-keleti térség szempontjából sorsdöntő Sykes–Picot-megállapodás (1916) megszületett volna.
- 56 *Al Jazeera*, „Egypt’s Sinai Bedouins Fear Israel’s Mass Displacement of Gaza Palestinians”, <https://www.aljazeera.com/features/2023/11/29/egypts-sinai-bedouins-fear-israels-mass-displacement-of-gaza-palestinians> (a letöltés ideje: 2023. november 29.).
- 57 Pelham, Nicolas: „In Sinai: The Uprising of the Bedouin”, *The New York Review of Books*, <https://www.nybooks.com/articles/2012/12/06/sinai-uprising-bedouin/?pagination=false&printpage=true> (a letöltés ideje: 2023. november 29.).

- 58 Eredetileg albán származású oszmán tisztviselő és katonatiszt; Egyiptom kormányzója (vái) 1805-től 1848-ig. Nevéhez fűződik az ország nagyarányú modernizálása és az Oszmán Birodalomtól való *de facto* függetlenítése.
- 59 Mai, Serhan: „The Politics of Image: The Bedouins of South Sinai”, *Jadaliyya*, <https://www.jadaliyya.com/Details/26332> (a letöltés ideje: 2023. november 29.).
- 60 A Sykes–Picot-megállapodás szerint a francia befolyási övezet északabbra, a mai Libanonra, Szíriára és Irak északi részére terjedt ki. Ld. *Encyclopedia Britannica*, „World War I and after”, <https://www.britannica.com/place/Palestine/World-War-I-and-after>, (a letöltés ideje: 2024. május 15.).
- 61 Sanmartin, Olivier: „The Sinai: a Strategic Territory under Tension” in *An Atlas of Contemporary Egypt*, szerk. Bayoumi, Hala és Bennafla, Karine (Paris: CNRS Éditions, 2023), 26–27. o.
- 62 Az ENSZ Faji Megkülönböztetés Felszámolásával Foglalkozó Bizottságának 2006-os jelentése szerint mintegy 160 ezer beduin él Izraelben. Ld. UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), „The Arab-Bedouins of the Naqab–Negev Desert in Israel. Shadow Report Submitted by The Negev Coexistence Forum for Civil Equality”, *United Nations Human Rights*, <https://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/ngos/NCF-IsraelShadowReport.pdf> (a letöltés ideje: 2024. május 15.).
- 63 Mai: „The Politics of Image”.
- 64 Sanmartin: „The Sinai”.
- 65 *Aljazeera*, „Egypt’s Sinai Bedouins”.
- 66 Elek: „Véres merénylet Egyiptomban...”
- 67 *Index*, „Meghalt az egyiptomi terrortámadás magyar sérültje”, <https://index.hu/bulvar/egy6525718/> (a letöltés ideje: 2023. május 6.).
- 68 Uo.
- 69 MacFarquhar, Neil és Thomas, Merna: „Russian Airliner Crashes in Egypt, Killing 224”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2015/11/01/world/middleeast/russian-plane-crashes-in-egypt-sinai-peninsula.html> (a letöltés ideje: 2023. november 29.).
- 70 *Economx*, „Összeomlott a turizmus a bombamerénylet után”, <https://www.economx.hu/nemzetkozi-gazdasag/osszeomlott-a-turizmus-a-bombamerenylet-utan.609569.html> (a letöltés ideje: 2023. november 29.).
- 71 Neszmélyi György Iván: „Az egyiptomi belpolitikai események hatása a turizmusra” in *Multidiszciplináris kihívások: Sokszínű válaszok*, szerk. Hamar Farkas (Budapest: Emberi Erőforrások Minisztériuma és Budapesti Gazdasági Főiskola, 2014), 74–81. o.
- 72 Forrás: Sanmartin: „The Sinai”.
- 73 Prantner Zoltán és Abdallah, Abdel-Ati Al-Naggar (2023). „Trends in Egyptian Terrorism in the Post-Mubarak Period”, *Journal of Central and Eastern European African Studies* 3., no. 2. (2023): 128–150. Elektronikusan elérhető: <http://hdl.handle.net/20.500.14044/25473>.
- 74 Lavie, Smadar és Young, William C.: „Bedouin in Limbo: Egyptian and Israeli Development Policies in Southern Sinai”, *Antipode*, 16., no. 2. (1984): 33–44. Elektronikusan elérhető: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-8330.1984.tb00661.x>.
- 75 Jászberényi Sándor: „Nem tudnak a turizmusból, így a kábítószerből élnek meg”, *24.hu*, <https://24.hu/kulfold/2021/02/01/egyiptom-beduinok-kabitoszer-makmezo-bango-opium-riport/> (a letöltés ideje: 2023. február 1.).
- 76 Yaari, Ehud: „Sinai: The New Frontier of Conflict?”, *The Washington Institute*, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/sinai-new-frontier-conflict> (a letöltés ideje: 2023. február 1.).

- 77 Bar'el, Zvi: „For Israel and Egypt It Was a Shared Holiday. This Year Israel's Independence Day Fell on the Same Date as the Liberation of Sinai. Sinai Bedouin Throwing off Image as »Zionist Collaborators«”, *Haaretz*, <https://www.haaretz.com/2012-05-02/ty-article/sinai-bedouin-throwing-off-image-as-zionist-collaborators/0000017f-ea03-df5f-a17f-fbdf08650000> (a letöltés ideje: 2023. február 1.).
- 78 A tanulmány készítése idején az izraeli katonai műveletek még folyamatban vannak, egyelőre nem látható, mikor és milyen feltételek mellett érnek majd véget. Tehát a gázai lakosság/menekültek későbbi sorsa, illetve a Hamász esetleges túlélésének vagy összeomlásának a körülményei még nem ismertek.

A latin-amerikai „második rózsaszín hullám” külpolitikai törekvései

Foreign Policy Aspirations of the “Second Pink Tide” in Latin America

Soltész Béla és Nagy Gergő Máté

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.5

Összefoglaló: A 2010-es évek végén és a 2020-as évtized elején Latin-Amerika számos országában, például Argentínában, Brazíliában, Chilében, Kolumbiában és Mexikóban is baloldali elnök került hatalomra. A két évtizeddel ezelőtti baloldali ún. „rózsaszín hullámhoz” hasonlóan a jelenlegi „második rózsaszín hullám” részes országaira is jellemző a külpolitikai autonómiára való törekvés; az ezredfordulót követő évek trendjéhez képest azonban változások is megfigyelhetők. A tanulmány négy kiemelt témán keresztül elemzi a latin-amerikai „második rózsaszín hullám” külpolitikai törekvéseit. Ezek: az Amerikai Egyesült Államok és Kína stratégiai versengéséhez, illetve az orosz–ukrán háborúhoz való viszonyulás, a globális környezet- és klímavédelem kapcsán folytatott tevékenység, valamint a latin-amerikai integrációs folyamatban történő részvétel. Vizsgálatunk eredményeként kijelenthető, hogy a baloldali vezetésű latin-amerikai országok többsége tartózkodik a nyílt konfliktusoktól, de aktívan és tudatosan alakítja azt az „el nem kötelezett” pozíciót, amelyen keresztül napjaink globális kihívásaihoz autonóm módon tudnak alkalmazkodni.

Kulcsszavak: Latin-Amerika, baloldal, „rózsaszín hullám”, külpolitika

Abstract: In the late 2010s and early 2020s, leftist presidents came to power in many countries of Latin America, including Argentina, Brazil, Chile, Colombia, and Mexico. Similar to the leftist “pink tide” experienced two decades ago, the current “second pink tide” is characterized by the pursuit of foreign policy autonomy, but changes can also be observed compared to the trends of the first decade of the new millennium. The study analyses the foreign policy aspirations of the “second pink tide” in Latin America through four prominent themes. These are: the attitude towards the strategic competition between the United States and China, the attitude towards the war in Ukraine, activities related to global environmental and climate protection, and participation in the Latin American integration process. Based on our analysis, it can be stated that the majority of the left-led Latin American countries do not engage in open conflicts, but they are actively and consciously shaping their “non-aligned” position, through which they can autonomously adapt to the global challenges of our time.

Keywords: Latin America, left, “pink tide”, foreign policy

Bevezetés

A nemzetközi közvélemény Luiz Inácio Lula da Silva brazil elnök 2023. januári beiktatását követően pozitívan fogadta, hogy a Bolsonaro-korszak befelé forduló időszaka után az ország újra részt vesz a nemzetközi kapcsolatok építésében, és intenzív külpolitikai tevékenységbe kezdett a klímadiplomácia és a regionális integráció terén.¹ Az azonban némi megrökönyödést váltott ki a nyugati partnerek körében, hogy az új vezetés január végén, Olaf Scholz braziliai látogatása után a német kancellár kifejezett kérése ellenére sem volt hajlandó brazil gyártmányú löszert szállítani az Ukrajnába szánt német légvédelmi ágyúkhöz.² Áprilisban pedig Ursula von der Leyennek, az Európai Bizottság elnökének tervezett latin-amerikai utazását kellett elhalasztani, mert a brazil elnök a kitűzött időpontban inkább Kínába látogatott, hogy részt vegyen a hivatali elődje és politikai szövetségese, Dilma Rousseff beiktatásán, aki a BRICS-országok által életre hívott, sanghaji székhelyű Új Fejlesztési Bank (*New Development Bank*, NDB) elnöke lett.³

Bár Lula határozott – és az Amerikai Egyesült Államok, illetve az európai országok számára gyakran kellemetlen – „el nem kötelezett”⁴ külpolitikája a leglátványosabb, a latin-amerikai térség több államfője, így az argentin, a chilei és a kolumbiai elnök is igyekszik jó kapcsolatokat fenntartani mind az USA-val és az európai országokkal, mind pedig Kínával és más ázsiai államokkal, az orosz-ukrán háborúval kapcsolatban pedig konzekvensen megtagadnak mindenféle katonai célú segítségnyújtást. Ezen országok közös jellemzője, hogy balközép vezetés alatt állnak, s így az utóbbi években a „második rózsaszín hullám” (*second pink tide* vagy *segunda marea rosa*)⁵ névvel illetett politikai trendbe illeszkednek. Akárcsak a 2000-es évek elején tetőzött első rózsaszín hullám idején, jelenleg is baloldali elnökök vezetik a legtöbb latin-amerikai országot. A két rózsaszín hullám között azonban fontos különbségek figyelhetők meg. Míg az elsőnek az emblemikus szereplői (elsősorban a venezuelai Hugo Chávez) élesen támadták az Egyesült Államok térségbeli dominanciáját, és az alternatív szövetségépítési törekvéseik Kína, Oroszország, Irán és más ázsiai országok felé orientálták őket,⁶ addig a második során a külpolitikájuk ennél lényegesen óvatosabb.

A jelen tanulmány ezt az új külpolitikai pozíciót elemzi, amelynek során a 2021 júliusa és 2023 júliusa közötti két évre fókuszál. Bár a baloldal előretörése egyes országokban ennél korábban kezdődött (Mexikóban 2018-ban, Argentínában 2019-ben került hivatalba baloldali elnök, Bolíviában pedig rövid kihagyás után 2020-ban tért vissza a hatalomba a baloldal), de egyrészt 2020–2021-ben a koronavírussal kapcsolatos válságkezelés⁷ felülírt minden egyéb (kül)politikai aktivitást, másrészt a 2021-es perui és chilei, majd pedig a 2022-es kolumbiai és brazil választás eredményei után teljesedett ki a folyamat.

Az elemzésünkhöz az említett két évből válogattunk kiemelt fontosságú dokumentumokat: elnöki és külügyminiszteri beszédeket, felszólalásokat, nyilatkozatokat, amelyekben – írott külpolitikai stratégiák hiányában – a leginkább tetten érhetőek a külpolitikai ambíciók és pozíciók. E szövegek tartalomelemzése, valamint a témában született tanulmányok, szakcikkék áttekintése nyomán négy fókuszpontot azonosítottunk, amelyek kapcsán a latin-amerikai második rózsaszín hullám külpolitikája megragadható. Ezek: az Egyesült Államok és Kína stratégiai versengéséhez való viszonyulás; az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos hozzáállás; a globális környezet- és klímavédelem terén folytatott tevékenység; valamint a latin-amerikai integrációs folyamatban történő részvétel. Tanulmányunk – egy rövid történeti bevezetést követően – ezt a négy témakört veszi sorra.

A második rózsaszín hullámon belül tanulmányunk Argentína, Brazília, Chile, Kolumbia és Mexikó 2021 és 2023 közötti külpolitikájára összpontosít. Ezen országok a politikai-gazdasági súlyuknak köszönhetően egyrészt a leginkább képesek arra, hogy a térségbeli folyamatokat és Latin-Amerika nemzetközi pozícióit alakítsák, másrészt az aktuális vezetők jól leképezik a jelenlegi baloldali hullám ideológiai heterogenitását is. A többi baloldali vezetésű ország esetében a felsorolandó jellemzők nem mindegyike állja meg a helyét: Kuba, Venezuela és Nicaragua Oroszország, illetve Kína felé inkább az első rózsaszín hullám időszakában kialakult kapcsolatokat folytatja, de Bolívia is tartózkodott az orosz–ukrán háborúról szóló – lentebb említendő – ENSZ-közügylési határozatok szavazásánál, Honduras pedig a kelet-ukrajnai területek annektálása ügyében tett uyanígy.⁸

Az elemzésünk nem érinti a 2023 végén, Javier Milei választási győzelmével Argentínában bekövetkezett jobboldali fordulatot és annak lehetséges térségbeli következményeit. Hasonlóképpen nem tárgyaljuk a latin-amerikai baloldali kormányoknak az izraeli–palesztin konfliktussal kapcsolatos hozzáállását. Ezen ügyek értékelése a jelen tanulmány keretei között nem lenne kivitelezhető, ám fontos témát szolgáltathatnak jövőbeli kutatások számára.

Az Egyesült Államok „hátsó udvarából” az autonómia felé: a latin-amerikai baloldali kormányok külpolitikai ambíciói

Latin-Amerikának és a Karib-tenger térségének⁹ történeti fejlődését alapjaiban befolyásolta a külpolitikai mozgástér szűkössege, aminek oka az Egyesült Államok domináns – bizonyos szempontok alapján hegemonnak mondható – regionális hatalma, amelynek az elvi kiindulópontja az ún. Monroe-doktrína.¹⁰ Az 1898-as spanyol–amerikai háborútól kezdődően az USA katonai, gazdasági jelentőség és *soft power* tekintetében is a térség első számú hatalma lett, így a latin-amerikai hegemoniája fél évszázaddal korábban kezdődött, mint a világ más részein, ahol az csak a második világháború után bontakozott ki.

Washington dominanciája miatt a térségre az akkoriban közkeletű elnevezése szerint az Egyesült Államok „hátsó udvaraként” hivatkoztak, ám ez a hegemón hatalom eltérő módokon érvényesült az egyes országokban. Míg Kolumbia számára létfontosságú volt a katonai együttműködés, addig Mexikó területére a nagyfokú gazdasági-politikai függés és a romló biztonsági helyzet ellenére sem léphettek amerikai katonák. Ugyanakkor a 20. század második felében Mexikó az USA legfontosabb kereskedelmi és befektetési partnereinek egyikévé lépett elő, miközben a protekcionista Argentína és Brazília számára az Amerika-közi gazdasági kapcsolatok kevésbé voltak jelentősek.¹¹

A kubai forradalom győzelme (1959) és az ottani rakétaválság (1962) nyomán az Egyesült Államok hegemoniája kihívóra talált a szovjet blokk irányából, így a Fehér Ház első számú stratégiai célja az volt, hogy Latin-Amerikában ne kerülhessenek hatalomra olyan kormányok, amelyek nyíltan a Szovjetunió érdekei mentén politizálnának. A hidegháború időszakában ennek érdekében összesen tizenhat alkalommal került sor nyílt vagy közvetett amerikai beavatkozására Latin-Amerikában és a karibi térségben.¹² Az enyhülés során azonban Washington számára a régió stratégiaiilag leértékelődött, a helyi katonai jelenlétének a legfontosabb eleme, a Panama-csatorna övezete 1999-ben visszakerült Panama fennhatósága alá. Jelenleg az Egyesült Államok külföldön aktív szolgálatban lévő katonáinak alig 1 százaléka tartózkodik Latin-Amerikában, közülük is a legtöbben a speciális helyzetű Guantánamóban. Habár az Egyesült Államoknak számos kiképzési és biztonsági együttműködési programja működött a térségben (pl. a Kolumbiára fókuszáló *Plan Colombia* vagy a Mexikót és a közép-amerikai országokat célzó *Mérida Initiative/Plan Mexico*), azok költségvetése folyamatosan csökkent az ezredforduló után, ahogy az USA érdekeinek stratégiai fókuszsa a Közel-Keletre és Délkelet-Ázsiára helyeződött át.¹³

Az amerikai és a térségbeli országok közös gazdasági érdekei azonban fennmaradtak: az Egyesült Államok a legtöbbjük első számú kereskedelmi partnere volt és maradt is. a nyerstermékeket exportáló latin-amerikai vállalatokban meghatározó volt az USA-hoz köthető tulajdonrész. Az 1994-ben létrejött Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (*North American Free Trade Agreement*, NAFTA) következményeképpen az amerikai-mexikói kereskedelmi forgalom összértéke az elmúlt 30 év során csaknem a kilencszeresére növekedett.¹⁴ 2005-ben életbe lépett az Egyesült Államok, valamint a hat közép-amerikai és karibi ország szabadkereskedelmi egyezménye is, a CAFTA-DR (*Dominican Republic-Central America Free Trade Agreement*). Más latin-amerikai országok viszonylatában nem születtek hasonló eredmények, így a hosszú időn át tervezett Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet (*Free Trade Area of the Americas*, FTAA), amelynek a dél-amerikai országok is a részesei lettek volna, végül nem valósult meg – elsősorban Venezuela és más baloldali vezetésű országok ellenállása miatt.¹⁵

A neoliberális strukturális reformokkal társuló erősödő gazdasági függés ugyanis komoly politikai ellenreakciókat váltott ki Latin-Amerikában. Hugo Chávez 1998-as venezuelai hatalomátvételétől (és az ellene 2002-ben megkísérelt puccstól) kezdődően újult erőre kapott a korábban Fidel Castro nevével fémjelzett latin-amerikai baloldali USA-ellenesség.¹⁶ A Chávez-érát követő és annál mérsékeltebb (első) rózsaszín hullám – amelynek a főbb képviselői: az argentin Kirchner-házaspár, a brazil Lula da Silva, a chilei Michelle Bachelet, a bolíviai Evo Morales, az ecuadori Rafael Correa és sokan mások – az érintett országokban kormányzati szintre emelte az Egyesült Államokkal szemben kritikus narratívát, noha annak az erőssége, szóhasználata a legtöbb balközép vezető esetében nem érte el a Chávez vagy a Castro-testvérek által alkalmazott konfrontatív stílust.¹⁷ Akkoriban számos olyan külpolitikai törekvés volt megfigyelhető, amely a nagyobb mozgásteret, az amerikai függés csökkentését célozta, és egyfajta „ellenhegemónia” építéseként is értelmezhető. Ez főként a politikai és a gazdasági kapcsolatok diverzifikálását jelentette: bár Venezuela Oroszországhoz és Iránhoz is közeledett, a többi ország számára a feltörekvő Kína, illetve kisebb mértékben az Európai Unió országai (elsősorban Spanyolország) tűntek alkalmasnak arra, hogy az irányukba kiépített kapcsolatok enyhítsék Washington nyomasztó dominanciáját.¹⁸

1. táblázat¹⁹

A fontosabb latin-amerikai országokat érintő politikai „hullámok” tipológiája az elnöki ciklusok alapján*

Ország	„Első rózsaszín hullám”, baloldali elnök(ök)	„Kék hullám”, jobboldali elnök(ök)	„Második rózsaszín hullám”, baloldali elnök(ök)
Argentína	Néstor Kirchner (2003–2007) Cristina Fernández de Kirchner (2007–2015)	Mauricio Macri (2015–2019)	Alberto Fernández (2019–2023)
Bolívia	Evo Morales (2009–2019)	Jeanine Áñez (2019–2020)	Luis Arce (2020–)
Brazília	Lula da Silva (2003–2010) Dilma Rousseff (2011–2016)	Michel Temer (2016–2018) Jair Bolsonaro (2018–2022)	Lula da Silva (2023–)
Chile	Michelle Bachelet (2006–2010, 2014–2018)	Sebastián Piñera (2010–2014, 2018–2022)	Gabriel Boric (2022–)
Dominikai Köztársaság	Leonel Fernández (2004–2012) Danilo Medina (2012–2020)	-	Luis Abinader (2020–)

Ország	„Első rózsaszín hullám”, baloldali elnök(ök)	„Kék hullám”, jobboldali elnök(ök)	„Második rózsaszín hullám”, baloldali elnök(ök)
Ecuador	Rafael Correa (2007–2017) <i>Lenín Moreno</i> (2017–2021)	Guillermo Lasso (2021–2023) Daniel Noboa (2023–)	-
Guatemala	<i>Óscar Berger</i> (2004–2008) Álvaro Colom (2008–2012)	Otto Pérez Molina (2012–2015) Jimmy Morales (2016–2020) Alejandro Giammattei (2020–2023)	Bernardo Arévalo (2024–)
Kolumbia	-	Álvaro Uribe (2002–2010) Juan Manuel Santos (2010–2018) Iván Duque (2018–2022)	Gustavo Petro (2022–)
Kuba	Fidel Castro (1976–2008) Raúl Castro (2008–2018)	-	Miguel Díaz-Canel (2018–)
Mexikó	-	Vicente Fox (2000–2006) Felipe Calderón (2006–2012) <i>Enrique Peña Nieto</i> (2012–2018)	Andrés Manuel López Obrador (2018–2024)
Peru	<i>Alejandro Toledo</i> (2001–2006) <i>Alan García</i> (2006–2011) Ollanta Humala (2011–2016)	Pedro Pablo Kuczynski (2016–2018) <i>Martín Vizcarra</i> (2018–2020) <i>Francisco Sagasti</i> (2020–2021)	Pedro Castillo (2021–2022) <i>Dina Boluarte</i> (2022–)
Venezuela	Hugo Chávez (1999–2013)	-	Nicolás Maduro (2013–)

* A táblázatban a 10 milliónál magasabb lélekszámú országok szerepelnek. Az elnöki ciklusoknak a három ideáltipikus hullámhoz való hozzárendelése nem eredményez kronológiailag egzakt időszakokat, és ideológiailag leegyszerűsítő (a „baloldali” és „jobboldali” kategórián belül jelentős különbségek vannak), az általános trend szemléltetésére azonban alkalmasnak tekinthető. A dőlt betűvel jelölt elnökök hivatali időszakát centrista, ideológiailag bal- és jobboldali elemeket is tartalmazó politika jellemezte.

A diverzifikáció sikeresnek bizonyult: míg az 1990-es évek elején a régióba érkezett beruházások 80 százaléka az Egyesült Államokból származott, ez az arány 2020-ra 33 százalékra mérséklődött.²⁰ Országoként eltérő mértékben ugyan, de Kína is bekerült az első három-négy FDI-származási ország közé. A két fél kereskedelmi kapcsolatai pedig még intenzívebben fejlődtek: e téren a régióból több ország (így Brazília, Chile és Peru) legfontosabb partnere Kína lett, és számos másik esetében a második legnagyobbak számít. A Kínába irányuló latin-amerikai export jelentős hányadát nyerstermékek (ércek, energiahordozók, szójabab) teszik ki.²¹

A politikai kapcsolatok terén a „keményvonalasok” nyílt USA-ellenessége, Kína- és Oroszország-barátsága markáns vonás volt ugyan, de a mérsékeltebbek óvatosabban egyensúlyoztak a nyugati (USA, EU) és nem nyugati partnerek között. Az első rózsaszín hullám idejének fontos külpolitikai eleme volt a latin-amerikai regionális integrációs szervezetek (a Mercosur, az UNASUR, a CELAC, az ALBA) fejlődése is – azok bővebb leírását lásd később –, valamint megjelent a fejlődő világ mint önálló külpolitikai érdekközösség koncepciója; ez utóbbinak Brazília volt a legfontosabb szószólója.²²

A 2010-es évek második felében különféle belpolitikai és gazdasági okok – például a korrupciós botrányok miatti társadalmi felzúdulás vagy az *anti-establishment* közhangulat növekedése²³ – következtében az első rózsaszín hullám időszak véget ért, és az egyes elemzők által „kék hullámnak” (*blue tide* vagy *marea azul*) nevezett választási trend részeként számos országban jobboldali elnökök kerültek hatalomra. A jobbközép argentin Mauricio Macri és chilei Sebastián Piñera, valamint az ultrakonzervatív, de a gazdaságpolitikájában eleinte liberális Jair Bolsonaro retorikájában a nyugati civilizációhoz, a szabadpiaci elvekhez való igazodás fontos elem volt, ugyanakkor a külgazdasági politikájukban nem változtattak az előző időszak diverzifikációján, és Kína kereskedelmi és befektetési jelentős szerepe továbbra is megmaradt.²⁴ Külpolitikai szempontból az új időszakot alacsonyabb aktivitás és szerényebb ambíciók jellemezték: különösen a Bolsonaro-éra alatt volt szembeötlő Brazília befelé fordulása.²⁵ A regionális integrációs szervezetek működése kiüresedett, a sokáig leginkább perspektivikusnak tartott UNASUR *de facto* meg is szűnt.²⁶

A 2010-es évek legvégén azonban a politikai inga visszafordult, és ismét baloldali elnökök kerültek hatalomra (2018-ban Mexikóban, 2019-ben Argentínában, 2020-ban Bolíviában, 2021-ben Peruban és Chilében, 2022-ben Kolumbiában és Brazíliában). A második rózsaszín hullám még az elsőnél is nagyobb sokféleséget mutat, és a baloldaliság különböző – politikai és életkori – generációit vonultatja fel, amelyek között esetenként komoly ellentétek feszülnek (ld. például a chilei Gabriel Boric által a venezuelai vagy a nicaraguai baloldali vezetés felé megfogalmazott gyakori kritikáit).²⁷ További fontos különbség, hogy az érintett elnökök társadalmi bázisa is szűkebb, mint a kétezres évek elején hivatalban

lévő elődeiké volt – a többségük alig néhány százalékos előnnyel nyerte meg a választásokat.²⁸ A külső környezet ugyanakkor bizonyos szempontból a javukra változott: Kína felemelkedése a világ számos régiójában, így Latin-Amerikában is a fősodorhoz tartozóvá tette a korábban különutasnak számító, a nyugati szövetségi rendszerhez való igazodás helyett a multipoláris, egyensúlyozó külpolitikát.²⁹

Az alábbiakban ennek a külpolitikai agendának a fő elemeit, így az Egyesült Államok és Kína stratégiai versengéséhez és az orosz–ukrán háborúhoz való viszonyulást mutatjuk be, továbbá a második rózsaszín hullám feltűnő jellegzetességét, a globális környezet- és klímavédelem kapcsán folytatott tevékenységet értelmezzük, illetve a latin-amerikai integrációs folyamat újraélesztésével kapcsolatos törekvéseket értékeljük.

Egyensúlyozás az Egyesült Államok és Kína hatalmi versengése során

Az első rózsaszín hullám időszaka a Kínával ápolt kapcsolatok gyors bővülésével és erősödésével járt Latin-Amerikában mind a kereskedelem, a kínai működőtőke-befektetések és hitelezés (pl. az infrastruktúra vagy az energetika területein), mind a diplomáciai kötelékek vagy a 2017-től a térségre is kiterjesztett Övezet és Út Kezdeményezés (*Belt and Road Initiative*, BRI) vonatkozásaiban.³⁰ A felemelkedő Kínával való együttműködés szorosabbra fonása jól illeszkedett az akkori baloldali kormányoknak az Egyesült Államokkal szembeni hegemoniaellenességébe és az új, multipoláris világrend kialakulásáról szóló elképzeléséibe,³¹ valamint az USA-tól való történelmi függőségük csökkentésére irányuló törekvéseikbe. Bár Kína mára Latin-Amerika második legfontosabb kereskedelmi partnerévé lépett elő,³² és Argentína tavalyi csatlakozásával immár a régió huszonegy országa vált a BRI részesévé,³³ Washington továbbra is meghatározó szereplő maradt a térségben. Az Egyesült Államok összességében még mindig az első számú kereskedelmi partnere, tizenegy országával (köztük Mexikóval, Chilével és Kolumbiával) vannak érvényben két- vagy többoldalú szabadkereskedelmi szerződésai,³⁴ és a régióbeli katonai hegemoniája (többek között az ott található legalább hat tucat katonai bázisa következtében³⁵) továbbra is megkérdőjelezhetetlen.

Ugyanakkor az első rózsaszín hullám kormányainak a hegemoniaellenes törekvései sikertelennek, az amerikai dominanciára épülő nemzetközi rend vége felé kapcsolatos reményei pedig túlzónak bizonyultak. Egyrészt a kínai gazdasági növekedés ütemének a 2010-es évek elejétől tapasztalt mérséklődése,³⁶ másrészt az Egyesült Államok részéről Kínával szemben mind a Trump-, mind a Biden-kormányzat alatt – megmutatkozó egyre konfrontatívabb fellépés³⁷ arra engedett következtetni, hogy az amerikai hegemonia tényleges felváltása egyelőre

még várat magára, és az USA sem szándékozik lemondani a globális vezető szerepéről. E tényezők, valamint a Latin-Amerika számára nem kifejezetten kedvező külső körülmények (pl. a koronavírus-járvány utáni gazdasági talpra állás nehézségei, az orosz–ukrán háború okozta kihívások vagy a fokozódó klímaváltság), illetve a 2010-es évek második felének jobboldali hulláma³⁸ együttesen a mostani baloldali kormányok ambíciójának az átkalibrálásához és az első rózsaszín hullám alatti hegemoniaellenes diskurzus elhalkulásához vezettek.

Ez összefüggésbe hozható a jelenlegi latin-amerikai baloldali vezetők azon felismerésével, miszerint az amerikai–kínai versengés és a változó nemzetközi környezet közepette a hazájuknak nem az az érdeke, hogy valamely oldal mellett elköteleződjön, hanem az, hogy a mindkét féllel meglévő kapcsolataikat kihasználják.³⁹ E megközelítéssel összefüggésben három főbb tendenciát lehet beazonosítani – a releváns szereplőktől származó konkrét megnyilatkozások is ezt igazolják.

- Az első, hogy a korábbi baloldali hullám idején tapasztalt hegemoniaellenes törekvéseket egyfajta új „el nem kötelezett” attitűd váltja fel.⁴⁰ Miközben hangsúlyosak maradnak a multilateralizmust előtérbe helyező, illetve a multipoláris nemzetközi renddel kapcsolatos hangok – főként Lula da Silva brazil elnök visszatérése óta –, azok javarészt már nem az Egyesült Államok dominanciájának a nyílt kihívásával párosulnak, hanem inkább arra irányulnak, hogy a latin-amerikai országok minél diverzebb külkapcsolatokkal rendelkezzenek, és önálló szereplőkként, nagyobb súllyal jelenjenek meg a nemzetközi porondon.⁴¹ Mindezt remekül alátámasztják azok az átfedések, amelyek az Alberto Fernández, a balközép, peronista argentin elnök (2019–2023) külügyminiszterével, Santiago Cafieróval, illetve a Lula-kormány külügyi tanácsadójával, Celso Amorimmal készült, egymástól független interjúkban hangzottak el még 2022-ben, amikor is az USA és Kína szembenállása és az „új hidegháború” kapcsán kérdezték őket. Cafiero kiemelte, hogy Argentína minden országgal, köztük Kínával is jó kapcsolatokat ápol, de „vannak közös projektjeik az Egyesült Államokkal is”. Azt is közölte, hogy hazája „egy multilaterális világ ideájának az előmozdításán” dolgozik.⁴² Amorim pedig így fogalmazott: Brazília „nem választhat, hogy egyik vagy másik oldalra áll-e” az aktuális nagyhatalmi konfrontációkban; a multipoláris nemzetközi rend eljövétéről pedig elmondta, hogy az számukra „egyszerre egy trend és egy célkitűzés”.⁴³
- A második fontos szempont a regnáló latin-amerikai baloldali kormányoknak az Egyesült Államokkal szembeni mérsékeltebb kritikája. Az első rózsaszín hullám során Washington ellen elhangzott általános jellegű bírálatoktól eltérően a mostani vezetők elfogadják, hogy az USA továbbra is meghatározó szereplő a régióban, azonban tisztában vannak azzal is, hogy már nem kizárólagos hegemon.⁴⁴ Ennek következtében a korábbi éles

Amerika-ellenességet egy visszafogottabb kritika váltja fel, amely azt állítja, hogy a Fehér Ház latin-amerikai szerepvállalásának egyes aspektusai jelentik a két fél közti problémát, de közben az együttműködés lehetőségeit sem ássa alá. Érdekes itt külön is kitérnünk Andrés Manuel López Obrador (AMLO) mexikói elnöknek egy 2023. februári megnyilvánulására, amikor is Miguel Díaz-Canel kubai államfő mexikói látogatása alatt ezt mondta: „Továbbra is követelni fogjuk a Kuba elleni embargó megszüntetését, mert az embertelen”, és Mexikó más országokkal együtt „meg fogja védeni Kuba függetlenségét és szuverenitását”.⁴⁵ AMLO e bejelentése azért tekinthető jellegzetes példának, mert a szigetország elleni embargó elítélése igen egyértelmű közvetett kritikáját jelenti a régió államaival szembeni – gyakran önkényes – amerikai fellépéseknek.

- A harmadik kifejezetten fontos téma a Kínához való viszony. A kelet-ázsiai nagyhatalommal ápolt kapcsolatok szorosabbra fonása a 2000-es évek baloldali rezsimjei számára az egyik fő eszközt jelentette az Egyesült Államoktól való latin-amerikai függőség csökkentésében,⁴⁶ és Peking most is nélkülözhetetlen partnerük. Ugyanakkor a második rózsaszín hullám vezetői az elmúlt két évtizedben szerzett tapasztalataik alapján reflektáltak a kínai (főleg gazdasági) kapcsolatok potenciális árnyoldalaira is. Az előző baloldali hullám alatti nyerstermékár-robbanás (*commodity boom*) ugyanis egy aszimmetrikus, a latin-amerikai nyersanyagok és energiahordozók exportjára épült kereskedelmi mintát alakított ki Kína és főként a dél-amerikai országok között,⁴⁷ ami hosszabb távon az utóbbiak gazdasági komplexitásának a csökkenéséhez, dezindusztrializációhoz és a technológiai fejlődésben való lemaradásukhoz vezet,⁴⁸ illetve olyan függőségi viszonyt hoz létre a két fél között, amelytől a regnáló baloldali elnökök az Egyesült Államok kapcsán épp szabadulni akarnak. Azt, hogy a második rózsaszín hullám kormányai Kínától a technológiai tudás átadását és a magasabb hozzáadott értéket képviselő ágazatok fejlesztését várják, jól illusztrálja Lula da Silva 2023. áprilisi, a kelet-ázsiai országban tett látogatása, amely során számos, a technológiaintenzív ágazatokat érintő bilaterális megállapodás született.⁴⁹ Talán a legszemléletesebb a brazil elnöknek a kínai látogatása előtti megjegyzése: „Szeretném, ha a kínaiak megértenék, hogy a befektetéseiket rendkívüli örömmel fogadják itt, de nem azért, hogy megvásárolják a cégeinket. Hanem hogy olyan új dolgokat építsenek, amelyekre szükségünk van.”⁵⁰

Középutas politika és potenciális közvetítő szerep az orosz–ukrán háborúban

A latin-amerikai baloldali kormányoknak az orosz–ukrán háborút illetően képviselt álláspontja szintén a rivális nagyhatalmak konfliktusaiban való egyensúlyozó taktikát bizonyítja. Az új rózsaszín hullám vezetőinek az el nem kötelezett attitűdje azonban nem felel meg a klasszikus semlegesség koncepciójának,⁵¹ továbbá magában hordozza azt a törekvésüket is, hogy önálló, hiteles aktoroként vállaljanak aktív szerepet a konfliktus megoldásában.

Az érintett elnökök egyfelől valamennyien elítélik az Ukrajna elleni agressziót, az általuk vezetett országok pedig az ENSZ Közgyűlésében rendre megszavazzák az Oroszországgal szemben hozott határozatokat – legyen szó akár magának a háborúnak az elítéléséről és az orosz erők Ukrajnából történő kivonásáról,⁵² akár az annektált kelet-ukrajnai régiókról.⁵³ Másfelől azonban a háború kezdete óta egyetlen, Oroszországgal szembeni szankcióhoz vagy büntetőintézkedéshez sem csatlakoztak, és az Ukrajnának nyújtandó katonai támogatástól is elzárkóztak.⁵⁴ Az előbbiek kapcsán például maga Lula da Silva jelentette ki Szergej Lavrov orosz külügyminiszter 2023. áprilisi braziliai látogatásakor, hogy országa többek között azért nem csatlakozik az Oroszország elleni szankciókhoz, mert azok „egyoldalúak, és nem kapták meg az ENSZ támogatását”.⁵⁵ Olaf Scholz német kancellár személyes kérése ellenére pedig mind Lula da Silva, mind az akkori argentin elnök, Alberto Fernández elutasította, hogy fegyvereket küldjön az ukrán fél számára. Az utóbbi ki is jelentette: „Argentína és Latin-Amerika nem tervezi fegyvereket küldeni sem Ukrajnába, sem bármely más konfliktuszónába”.⁵⁶

A régió mostani baloldali vezetői által követett stratégia mögött több tényező húzódik meg. Egyfelől az orosz–ukrán háborúban nem kívánnak sem az Ukrajnát támogató (főként nyugati) államokkal szembekerülni, sem a globális dél más, az Oroszország elleni szankciókat ugyancsak elutasító országaival konfrontálódni, hiszen az a külpolitikai mozgásterük csökkenését vonná maga után. Másfelől a latin-amerikai államok számára – a történelmi tapasztalataikból kifolyólag is – kiemelten fontos kérdés a szuverenitáshoz való jogot és az államok területi integritását garantáló nemzetközi alapelvek tiszteletben tartása. Így az orosz agresszió elítélése és a különböző ENSZ-határozatok megszavazása a második rózsaszín hullám kormányai számára egyszerre szolgál annak arra, hogy elkerüljék, hogy „páriává” váljanak a Nyugat szemében, illetve arra, hogy egyértelműen kiálljanak a szuverenitás védelme mellett. A Moszkva elleni szankciók és az Ukrajnába irányuló fegyverszállítás elutasítását ezzel szemben az orosz féllel ápolt politikai és gazdasági kapcsolatok megőrzése motiválja. Oroszország ugyanis nemcsak a régió jelentős stratégiai partnere (mind a közelmúltban, mind a Szovjetunió idejében),⁵⁷ de az exportra termelő

latin-amerikai mezőgazdasági ágazatok szempontjából létfontosságú műtrágyaimportban is megkerülhetetlen szereplő.⁵⁸

Mindez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy itt csupán egy opportunistá stratégiát kell látnunk. Az orosz–ukrán háború kapcsán folytatott manőverezés ugyanis erőteljesen összekapcsolódik az új rózsaszín hullám kormányának azon célkitűzésével, hogy katalizáló szerepet töltsenek be a hadviselő felek közötti béketárgyalások mielőbbi elindulásában, illetve közvetítőként vegyenek részt a konfliktus lezárásában. Ebben nagyon is gyakorlati érdekek is vezetik őket, mivel az ukrain háború és a nyugati szankciós intézkedések gazdasági következményei (pl. az ellátási láncok szétesése vagy az inflációs nyomás) a latin-amerikai régiót is komoly nehézségek elé állítják.⁵⁹

Bár AMLO már 2022 szeptemberében előterjesztett egy saját béketervet, amellyel kapcsolatban például Gustavo Petro kolumbiai államfő is kifejezte a támogatását,⁶⁰ a legtöbb figyelmet e téren mégis Lula da Silva érdemli. A brazil elnöknek a 2022. októberi megválasztásakor az egyik fő ígérete az volt, hogy az elődje, Jair Bolsonaro nevével fémjelzett időszak után Brazília visszatér a nemzetközi porondra, és ismét olyan aktív szerepet fog játszani a világpolitikában, amelyet a saját első két elnöki ciklusa (2003–2011) alatt.⁶¹ Mindehhez remek lehetőséget kínálna az orosz–ukrán háború lezárásában történő esetleges brazil részvétel, amely nagy valószínűséggel jelentősen megnövelné Brazíliának az elmúlt években megcsappant nemzetközi presztízsét. A vizsgált időszakon belül Lula az első pillanattól tudatosan igyekezett olyan félként fellépni, aki az USA-tól kezdve Oroszországon és Kínán át egészen Ukrajnáig mindenkivel kapcsolatot tart, és ezáltal azon dolgozik, hogy megteremtse a politikai akaratot és a közös kiindulópontokat a béketárgyalások megkezdéséhez. Emellett gyakran fogalmazott meg a háborúról szóló fősodorbéli diskurzusoktól markánsan eltérő véleményeket, visszatérően kiemelve mindkét oldal felelősségét a konfliktus kapcsán. 2022 májusában egy, a *Time*-nak (még elnökjelöltként) adott interjújában például elmondta, hogy „Putyinnak nem kellett volna megtámadnia Ukrajnát. De nemcsak Putyin a bűnös. Az USA és az EU is bűnös”. Majd hozzátette, hogy nem látja, hogy „bárki is próbálna segíteni békét teremteni”, és szerinte az emberek jelenleg csak „ösztönzik a háborút”, és „gyűlöletet gerjesztenek Putyin ellen”.⁶²

S bár e narratíva eddig jellemzően inkább kritikákat szült a Nyugat és az ukrán vezetés részéről, semmint értő fülekre talált volna, mindez egyelőre nem változtat a második rózsaszín hullám kormányainak a konfliktussal kapcsolatos attitűdjén, sem pedig Lula azon szándékán, hogy létrehozzák „a béke G20-át”.⁶³ Ez utóbbival összefüggésben érdemes rögzíteni még, hogy a brazil/latin-amerikai közvetítési kísérletek sikerességének az esélyét számottevően növelheti az a tény, hogy Brazília olyan meghatározó nemzetközi fórumoknak is a résztvevője, mint a G20 (akárcsak Argentína és Mexikó) és a BRICS. Az említett

országcsoporthoz az elmúlt években belengetett és megvalósult bővítése – az Afrikai Unió felvétele a G20-ba a Delhiben tartott 2023. szeptemberi csúcstalálkozón,⁶⁴ illetve a 2023. augusztusi johannesburgi csúcson⁶⁵ elfogadott megállapodás értelmében a BRICS hat új taggal történt 2024. januári bővítése – ráadásul e fórumoknak az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos békefolyamat előmozdításában játszott szerepét is erősítheti. Az Ukrajna nyugati partnereitől sok tekintetben eltérő álláspontokat képviselő államok szélesebb körének a bevonása ugyanis hozzájárulhat a felek közti intenzívebb párbeszédhez, ezáltal fokozva a Luláék közvetítési szándékai iránti igényt is.

Az első rózsaszín hullám egyik fő gyenge pontja: globális környezet- és klímavédelem

A nemzetközi környezet- és klímapolitika nem véletlenül bír megnövekedett jelentőséggel az új latin-amerikai baloldali hullám kormányainak a külpolitikai ambícióiban. E kérdéskör az orosz–ukrán háborúnál is jobban szemlélteti, hogy a vizsgált államfők (aktív) el nem kötelezettsége miként nyilvánul meg a rivalizáló nagyhatalmak közti egyensúlyozás mellett a jelenlegi globális kihívásokat illetően felvett pozíciókban, s az azok kínálta lehetőségek megragadásában is.

Napjaink ökológiai problémái – így a klímaváltozás és a biológiai sokféleség rohamos csökkenése – olyan válságjelenségek, amelyek nem ismernek határokat, és végső soron minden országot érintenek valamilyen formában. Ennek fényében a környezet- és a klímavédelem ügye lehetőséget biztosít a mostani latin-amerikai baloldali vezetők számára, hogy magukhoz vegyék a kezdeményező szerepet egy globális léptékű kihívásban, illetve akár közös platformra hozzák – vagy legalábbis együttműködésre szólítsák fel – az egymással egyébként szemben álló hatalmakat, mindeközben természetesen saját jól felfogott érdekeiket is előmozdítva.⁶⁶

A környezeti problémák vagy a klímakérdés már az első rózsaszín hullám kormányainak az agendájában is meghatározó szerepet tölthetett be, és bár tény, hogy az akkori rezsimek fel tudtak mutatni bizonyos eredményeket e téren (pl. az egyes indián népcsoportok természetfogalmának az akkoriban született új alkotmányokba történt beemelése, illetve a természeti erőforrások piacosíthatóságának a korlátozása),⁶⁷ az az időszak nem volt mentes az ellentmondásoktól. Míg egyfelől a nyereszék világszerte 2000-es évektől emelkedését kihasználva a régió országai óriási jövedelmekre tettek szert, és a profitjuk egy jelentős hányadát különböző szociális programokra fektetve komoly sikereket értek el például az életszínvonal javítása terén,⁶⁸ addig másfelől mindez fokozta a térség nyersanyagexport-függőségét, ami a *commodity boom* lecsengésével intenzívebbé tette a természeti erőforrások kizsákmányolását és a környezetrombolást.⁶⁹

Elmondható tehát, hogy az átfogó, következetes klíma- és környezetpolitika az első rózsaszín hullám egyik fő Achilles-sarka maradt, de azon az aktuális baloldali vezetőknek lehetőségük van változtatni, és úgy tűnik, vannak is ez irányú ambícióik. A vizsgált kormányok mostani ökológiai irányvonalának a külpolitikai vonatkozásaiból három elemet érdemes kiemelniük:

1. egyrészt azt a törekvésüket, hogy Latin-Amerika a klímaváltozás elleni harcban erősítse az együttműködését a globális dél más országaival, és velük közösen követelje a fejlett államok nagyobb pénzügyi támogatását;⁷⁰
2. másrészt a fenntarthatóság diskurzusának a megerősödését és annak a problematizálását, hogy „az energiahordozók és nyersanyagok kitermelésére építő”⁷¹ extraktivista modell a jelenlegi világgazdasági munkamegosztás strukturális egyenlőtlenségeiből fakad;⁷²
3. harmadrészt pedig azt az igényt, hogy a régió országai változtassanak a globális termelési láncokban elfoglalt pozícióikon.

Az első pont esetében érdemes kiemelni Lula da Silva környezeti agendáját, amelyben központi szerepet tölt be az amazóniai esőerdők védelme, hiszen azok legnagyobb részét (59,17%) Brazília birtokolja, a megóvásuk pedig a klímaváltozás elleni globális harc és a földi ökoszisztéma védelme szempontjából is nélkülözhetetlen.⁷³ (De „motiváló tényezőként” szolgálhat e célkitűzés kapcsán az esőerdők esetleges további pusztulása által kiváltott nemzetközi reakciók és lehetséges ellenlépések⁷⁴ elkerülésének a szándéka is.) Lula már megválasztott elnökként részt vett a 2022 novemberében Egyiptomban megrendezett – 2025-ben pedig éppen Brazíliában, az ország amazóniai területén elhelyezkedő Belém városában sorra kerülő⁷⁵ – ENSZ-klímakonferencián (COP27), ahol a beszédében az amazóniai erdőirtás megfékezésének a fontossága mellett arra is kitért, hogy a fejlődő országoknak szükségük van olyan „pénzügyi mechanizmusokra, amelyek orvosolják a veszteségeket és a klímaváltozás okozta károkat”.⁷⁶ E célt – a fejlett államok által a déli országoknak a globális felmelegedéssel szembeni küzdelemben való támogatását – hivatott előmozdítani az a szövetség, amely még Lula hivatalba lépése előtt született meg Brazília, a Kongói Demokratikus Köztársaság és Indonézia között, részben annak érdekében, hogy az északi országok pénzügyi forrásokkal segítsék őket, cserébe azért, hogy a gazdasági növekedésük kárára gátat szabnak az esőerdők irtásának.⁷⁷

A második pont kapcsán a kolumbiai Gustavo Petro, míg a harmadik esetében a chilei Gabriel Boric tevékenysége emelendő ki külön. A két latin-amerikai államfő a második rózsaszín hullám azon „új generációs” vezetői közé tartozik, akiknek a programjában a kezdetektől központi helyen szerepel a klímaváltozás elleni fellépés. Petro nem csupán az általunk vizsgált elnökök legambiciózusabb fenntarthatósági agendájával⁷⁸ rendelkezik, de arról is határozott véleménye van, hogy Kolumbia aktuális nemzetközi pozíciója és az ökológiai válság mennyiben

tekinthető a fennálló globális gazdasági rend termékének. A dél-amerikai államfő 2022 szeptemberében az ENSZ Közgyűlése előtt mondott szenvedélyes, ám kritikus beszédet, amelyben a globális egyenlőtlenségeket és a mértéktelen tőkefelhalmozást jelölte meg a klímaválság okozóiként, valamint elhibázottnak és képmutatónak ítélte az északi országok drogellenes politikáit és az esőerdők védelmére vonatkozó felhívásait. Petro szerint a fejlett országok abban érdekeltek, hogy „megöljék az esőerdőt, és kinyerjék a szenet és az olajat annak zsigereiből”.⁷⁹ Elmondta emellett azt is, hogy Kolumbia és a drogok csak arra szolgálnak az északi fogyasztói társadalmak számára, hogy a vezetőik „elrejtsek előlük a saját problémáikat, amelyek reformját megtagadják”.⁸⁰ Felszólalása legvégén az elnök „társadalmi, gazdasági és környezeti békére” szólított fel.⁸¹

Gabriel Boric vonatkozásában a chilei lítiumkészlettel kapcsolatban kijelölt új irány említendő meg. Az elnök 2023. áprilisban jelentette be először egy olyan stratégia kidolgozását, amely a klímaváltozással összefüggő zöld átállásban várhatóan kulcsszerepet betöltő⁸² erőforrás részleges államosítását célozza. Teszi mindezt annak érdekében, hogy a jelenlegi ismereteink szerint a világ harmadik legnagyobb lítiumkészletével rendelkező Chilében a külföldi cégek ne csak kitermeljék és exportálják a fémeket, de a chilei állam a lítiumiparban szerzett részesedéssel a helyi feldolgozókapacitásokat is fejleszteni, ezáltal az országnak a globális ellátási láncokban elfoglalt helyét javítani, és a kitermelés okozta ökológiai károkat mérsékelni tudja.⁸³ E célkitűzésnek hatványozott jelentőséget kölcsönöz az a mind érezhetőbben kibontakozó geopolitikai versenyfutás is,⁸⁴ amelynek keretében az Egyesült Államok és az Európai Unió, valamint Kína is igyekszik minél nagyobb hozzáfértést biztosítani magának az ún. „fehér aranyhoz”, így a chilei elképzelések az utóbbi folyamatot is számottevően befolyásolhatják a jövőben – ami fordítva igaz. A többek között egy állami tulajdonú lítiumbányászati vállalat létrehozását is tartalmazó tervek kapcsán – amelyekre még a chilei törvényhozásnak is rá kell bólintania – Boric úgy fogalmazott, hogy az „a legjobb esélyünk egy fenntartható és fejlett gazdaságba történő átmenethez”, továbbá azt is hangsúlyozta, hogy a lítium egy olyan lehetőséget ad Chilének a „gazdasági fejlődésre, amely rövid távon valószínűleg nem ismétlődik meg”.⁸⁵

Régi-új kihívás: a regionális integráció

Elemzésünk négy fókuszpontja közül nem véletlenül a regionális integráció kérdése került az utolsó helyre. Egyfelől a tárgyalt szempontok közül talán ez a témakör az, amelynek kapcsán a vizsgált időintervallumban a legkevesebb előrelépés történt. Ez nem kis részben arra vezethető vissza, hogy az első rózsaszín hullámot a 2010-es évek közepén felváltó jobboldali fordulat alatt a korábbi integrációs lendület megrekedt,⁸⁶ annak újbóli felpörgetésére pedig – Brazília e téren játszott megkerülhetetlen szerepe miatt – kizárólag Lula da Silva hivatalba lépésétől mutakozhatott reális esély.

Másfelől a regionális kooperáció ügye remekül „összefogja” a fentebb már körüljárt három elemzési aspektust. Ugyanis ahhoz, hogy Latin-Amerika jelenlegi baloldali kormányai kellő erővel és érdekérvényesítő képességgel léphessenek fel az Egyesült Államok és Kína hatalmi versengése, az orosz–ukrán háború, illetve a globális klíma- és környezetvédelem kérdéseiben egyaránt, elengedhetetlennek tűnik, hogy az integrációs folyamat újjáéledjen. Egy jól működő, kiforrott intézményrendszerrel rendelkező regionális szervezet kialakítása nemcsak lehetővé tenné a latin-amerikai országok szorosabb együttműködését és a politikáik bizonyos területeken (pl. infrastruktúra, energetika, klímavédelem) történő összehangolását, de egyúttal nagymértékben elősegítené azt is, hogy közös hangot képezzenek a nemzetközi szintén. Mindez végső soron megteremtene az intézményes kereteket az aktuális baloldali kormányok (aktív) el nem kötelezett stratégiája számára, illetve kellő súlyt biztosítana Latin-Amerikának a formálódó multipoláris nemzetközi rendben.

Az új baloldali hullám alatti első érdemi fejleményt e téren a Latin-amerikai és Karibi Államok Közösségének (*Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños*, CELAC) 2023. január 24-én, Buenos Airesben megrendezett VII. csúcstalálkozója jelentette. Az eseményen a latin-amerikai és a karibi térség mind a 33 országa képviseltette magát, és bár a hangzatos beszédeken túl konkrét, a jövőre irányuló elképzelések nem fogalmazódtak meg, két dolog mégis jelentőséget adott a találkozóknak. Egyrészt a CELAC-csúcs egyfajta PR-eseményként szolgált az épp csak hivatalba lépett Lula da Silva számára, aki így is jelezte, hogy az ő vezetésével Brazília – az első rózsaszín hullámhoz hasonlóan – újra a regionális együttműködés aktív alakítója kíván lenni. Másrészt a „házigazda”, Alberto Fernández akkori argentin elnök meghívására az Egyesült Államok is képviseltette magát a találkozón: Joe Biden kormányzatának az amerikai kontinensért felelős különleges elnöki tanácsadója, Chris Dodd vett részt arendezvényen.⁸⁷ Ezt azért is fontos kiemelni, mert a 2011-ben – még a Chávez-érában –, az Amerikai Államok Szervezetének (*Organization of American States*, OAS) alternatívájaként létrehozott CELAC egyik fő sajátossága éppen az USA és Kanada kizárása volt.⁸⁸ A gesztus ugyanakkor annak a jeleként is értékelhető, hogy az új baloldali hullám vezetőit az integráció terén is kiegyensúlyozottabb, jóval kevésbé Washington-kritikus paradigma jellemezheti a jövőben – eltérően például a 2004-ben alapított, magát deklaráltan az USA hegemoniájával szemben megfogalmazó ALBA-tól (*Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América*, Bolívári Szövetség a Mi Amerikánk Népei Számára).⁸⁹

Érdemes itt röviden kitérni a latin-amerikai integráció elmúlt évtizedeinek fő problémái közül kettőre. Az első, hogy a régiót a hidegháború vége óta az „integrációk túlkínálata” terheli, amelyhez a korábban már létező Mercosur⁹⁰ és az Andoki Közösség (*Comunidad Andina*, CAN), valamint az előző rózsaszín hullám alatt létrehozott ALBA, az UNASUR (*Unión de Naciones Suramericanas*, Dél-amerikai Nemzetek Uniója) és a CELAC is hozzájárult. A fejletlen intézményrendszerrel

bíró és nem kellően elmélyített szervezetek egymással párhuzamos munkája ugyanis gátolja a hatékony regionális együttműködést.⁹¹ A második, hogy az akkoriban alapított szervezetek többnyire a rezsimváltások próbáját sem állták ki: a 2010-es évek jobboldali fordulata után például a térség országai sorra jelentették be a kilépésüket az UNASUR-ból, illetve hoztak létre alternatív fórumokat (pl. Lima Csoport).⁹² Mindebben a 2015-ben kezdődött venezuelai válság körül kialakult ellentétek mellett a tág jogkörökkel rendelkező latin-amerikai elnökök ideológiai irányultságának az országuk külpolitikájára és a regionális kooperációjára hagyományosan gyakorolt befolyása is szerepet játszott.⁹³

A Latin-Amerikában zajló integrációs folyamat kapcsán természetesen számos más strukturális probléma is beazonosítható, ugyanakkor ahhoz, hogy azok megoldására egyáltalán esély mutakozzon, első körben a fent leírt két akadály leküzdésére lenne szükség. A mostani baloldali vezetők külpolitikájában érzékelhető konvergencia pedig elvben lehetőséget teremthet erre. Az említett két cél, vagyis az integráció fókuszának – legalább kezdeti – leszűkítése és egy kizárólagos szervezet hosszú távú fejlesztése melletti elköteleződés, illetve egy tartós, a régióbeli politikai szélsőjárással szemben is rezisztens integrációs mechanizmus elindítása felé mutatott a dél-amerikai országok 2023. május 30-án Brazíliavárosban megrendezett csúcstalálkozója is. Lula da Silva elnök azon igyekezete, hogy a latin-amerikai integráció súlypontja a közeljövőben Dél-Amerikára kerüljön át (ahol a térség jelenleg baloldali vezetésű államainak a többsége is található), felélesztheti az UNASUR-t,⁹⁴ amely az első rózsaszín hullám alatt is a legígéretesebb és leghatékonyabb szervezetnek bizonyult. A másik lényeges problémára, a világnézeti súrlódásokra reflektált Lulának a csúcstalálkozáson elhangzott, a jövőbeli kooperáció pragmatikusabbá válása felé mutató kijelentése is: „Hagytuk, hogy az ideológia megosszon minket, és megszakítsa az integrációs erőfeszítéseinket. Feladtuk a párbeszédünk csatornáit és az együttműködési mechanizmusainkat, és ezzel mind veszítettünk.”⁹⁵

Az áttörés azonban egyelőre még várat magára. A brazíliavárosi zárónyilatkozatba végül nem került be az UNASUR szerepének a megerősítése, ráadásul Brazília regionális vezető szerepe sem feltétlenül élvez egyöntetű támogatást a felek között.⁹⁶ Erre szemléletes például szolgált, hogy Lulát jobbról (Luis Lacalle Pou uruguayi elnök részéről) és balról (Gabriel Boricótól) egyaránt nyilvános kritikák érték, amiért a csúcs egyik résztvevőjével, a venezuelai elnökkel, Nicolás Maduróval folytatott megbeszélésén azt állította, hogy a venezuelai vezetés autoriter hatalomgyakorlásával szembeni kritika csupán a Maduro-ellenes „nyugati narratíva” része.⁹⁷ Pozitív fejleményként értékelhető viszont, hogy a már említett zárónyilatkozat 7. pontja egy külügyminiszeri csoport felállításáról rendelkezett, amelynek a feladata a szubkontinens múltbéli integrációs tapasztalatainak az értékelése, illetve egy, a további regionális együttműködés irányát és lépéseit felvázoló tervzet elkészítése lesz.⁹⁸

Összefoglalás

Az elemzésünk arra világított rá, hogy a latin-amerikai „második rózsaszín hullám” országainak a belső heterogenitása ellenére a külpolitikai pozícióikban több olyan közös elem található, amely indokoltá teszi a rájuk jellemző egyes akciók általános trendként történő értelmezését. Az évezred első évtizedének végén tetőzött „első rózsaszín hullámhoz” hasonlóan a régióbeli jelenlegi baloldal is a külpolitikai autonómiára törekszik: mind az Egyesült Államok és Kína stratégiai versengéséhez való viszonyulásukban, mind az orosz–ukrán háború kapcsán felvett pozíciójukban megfigyelhető az aktív, tudatos távolságtartás. Ez azonban nem társul olyan heves retorikával vagy ellenséges gesztusokkal, mint amelyek az első rózsaszín hullám egyes vezetőit jellemezték, elsősorban a venezuelai Hugo Chávezt. A mai baloldali vezetők többsége ugyanakkor aktívan és tudatosan alakítja azt az „el nem kötelezett” pozíciót, amelyen keresztül körünk globális kihívásaihoz autonóm módon tudnak alkalmazkodni. Külön figyelmet érdemel Lula da Silva 2023 első félévében mutatott aktivitása, amely Brazília nemzetközi szerepének az erősödését és a globális dél szempontjait tükröző, multilateralizmusra törekvő álláspont kialakítását eredményezheti mindkét említett konfliktus kapcsán.

A stratégiai autonómiára való törekvésben fontos elem lenne a latin-amerikai integrációs folyamat újraéledése is, amelyhez jelenleg adottak ugyan a politikai feltételek, ám a strukturális adottságok miatt az érintett országokat továbbra sem egymáshoz, inkább a külső partnereikhez (elsősorban az Egyesült Államokhoz és Kínához) fűzik a gazdasági érdekeik. Ezzel kapcsolatban egyelőre nem történt komolyabb előrelépés.

Új elemként viszont a külpolitikai agenda hangsúlyos részévé vált a globális környezet- és klímavédelem, amiben mind a kolumbiai, mind a brazil elnök megnyilvánulásai alapján a jelenlegi globális klímapolitika rendszerszintű megváltoztatására irányuló törekvés fedezhető fel. Ez pedig új együttműködési csatornákat nyithat az olyan országok felé – így elsősorban az európai jóléti államok irányába –, amelyek számára a klímaváltozás hatásainak a menedzselése a külpolitikai prioritások közé került. Konfliktus származhat azonban abból a klasszikus dilemmából, amely a környezetvédelmet és a gazdasági fejlődést helyezi szembe – mind a latin-amerikai baloldal saját szavazói, mind Kína és más gazdasági partnerek vonatkozásában.

Jegyzetek

- 1 Roy, Diana: „Lula Is Back. What Does That Mean for Brazil?”, *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/in-brief/lula-back-what-does-mean-brazil> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 2 Von der Burchard, Hans: „Brazil’s Lula Snubs Olaf Scholz with Ukraine War Remarks”, *Politico*, <https://www.politico.eu/article/ukraine-war-luiz-inacio-lula-da-silva-mercosur-olaf-scholz/> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 3 Iglesias, Simone és Freitas, Tatiana: „Xi Jinping Hosts Brazil’s Lula in Controversial Diplomatic Push for Ukraine Cease-Fire”, *Time*, <https://time.com/6270852/xi-host-lula-ukraine-ceasefire/> (a letöltés ideje: 2023. július 11.).
- 4 A hidegháborús időszak „el nem kötelezett” államai és a mai Latin-Amerika közötti párhuzamok kérdése a szakirodalomban már néhány éve megjelent. A legjobban a következő műben fejtették ki: *Latin American Foreign Policies in the New World Order: The Active Non-Alignment Option*, szerk. Fortín, Carlos, Heine, Jorge és Ominami, Carlos (London: Anthem Press, 2023).
- 5 A „rózsaszín” mint metafora, eredetileg arra vonatkozott, hogy a 2000-es évek elején hatalomra került latin-amerikai vezetők mérsékeltbbek voltak, mint a klasszikus „vörös” baloldal, például a kubai kommunista Fidel és Raúl Castro vagy a nicaraguai sandinista Daniel Ortega.
- 6 González, Mike: *The Ebb and Flow of the Pink Tide: Left-Wing Governments and Social Movements in Latin America* (London: Pluto Press, 2018).
- 7 Soltész Béla: „A koronavírussal kapcsolatos válságkezelés Latin-Amerikában”, *KKI Elemzések*, no. 91. (2020).
- 8 Haddad, Mohammed: „Where Does Your Country Stand on the Russia–Ukraine War?”, *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2023/2/16/mapping-where-every-country-stands-on-the-russia-ukraine-war> (a letöltés ideje: 2023. július 16.).
- 9 Az amerikai kontinensen az Egyesült Államoktól délre fekvő országok összefoglaló megnevezése (azaz köztük az angol, francia és holland nyelvű államoké is). A jelen elemzés csak a spanyol és portugál nyelvű szuverén országokra, tehát a szűken vett Latin-Amerikára fókuszál.
- 10 James Monroe, az Egyesült Államok 5. elnöke 1823. december 2-án fogalmazta meg a kongresszushoz intézett üzenetében azt a külpolitikai doktrínát, amely szerint az európai gyarmatok „kiterjesztésére irányuló bármilyen kísérlet a nyugati félgömbön veszélyt jelent békénkre és biztonságunkra nézve”. Tarján M. Tamás: „A Monroe-doktrína meghirdetése”, *Rubicon Online*, <https://rubicon.hu/kalendarium/1823-december-2-a-monroe-doktrina-meghirdetese> (a letöltés ideje: 2024. június 11.).
- 11 Anderle Ádám: *Latin-Amerika története* (Budapest: Pannonica, 1998).
- 12 Becker, Marc: „History of U.S. Interventions in Latin America”, *Yachana*, <https://www.yachana.org/teaching/resources/interventions.html> (a letöltés ideje: 2023. május 16.).
- 13 Bitar, Sebastian E.: *US Military Bases, Quasi-Bases, and Domestic Politics in Latin America* (London: Palgrave Macmillan, 2016).
- 14 U.S. Census Bureau, „Foreign Trade” (2022), <https://www.census.gov/foreign-trade/balance/c0009.html> (a letöltés ideje: 2023. április 23.).
- 15 Soltész Béla: „Latin-Amerika: Integrációk túlkínálata”, *Fordulat*, no. 4. (2011): 124–143.
- 16 González: *The Ebb and Flow of the Pink Tide*.
- 17 Uo.

- 18 Vogel Dávid: „A „pink tide” hagyatéka Latin-Amerikában”, *Külügyi Szemle*, 18., no. 3. (2019): 85–122.
- 19 *Forrás: saját összeállítás.*
- 20 UNCTAD, „Foreign Direct Investment: Inward and outward Flows and Stock, Annual” (2022), <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?Report-Id=96740> (a letöltés ideje: 2023. május 14.).
- 21 Chonn Ching, Victoria: „Joining the Game: China’s Role in Latin America’s Investment Diversification”, *Boston University Global Development Policy Center*, <https://www.bu.edu/gdp/2021/07/12/joining-the-game-chinas-role-in-latin-americas-investment-diversification/> (a letöltés ideje: 2023. július 2.).
- 22 Cepaluni, Gabriel és Vigevani, Tullo: *Brazilian Foreign Policy in Changing Times* (Lanham, MD: Lexington Books, 2012).
- 23 Brazília tekintetében az okok elemzését lásd: Nagy Sándor Gyula és Ricz Judit: „Economic Crisis in Brazil: Its Roots, Causes and Scenarios”, *KKI Studies*, no. 4. (2018).
- 24 Svampa, Maristella: „What the New Right Wing Brings to Latin America”, *Rosa Luxemburg Stiftung*, <https://www.rosalux.de/en/publication/id/40900/what-the-new-right-wing-brings-to-latin-america> (a letöltés ideje: 2023. június 30.).
- 25 Buarque, Daniel: „The Decline of Brazil’s Foreign Policy and International Status under Bolsonaro”, *The Loop*, <https://theloop.ecpr.eu/the-decline-of-brazils-foreign-policy-and-international-status-under-bolsonaro/> (a letöltés ideje: 2023. június 27.).
- 26 Nolte, Detlef és Mijares, Víctor: „UNASUR: An Eclectic Analytical Perspective of Its Disintegration”, *Colombia Internacional*, no. 111. (2022): 83–109.
- 27 Stuenkel, Oliver: „Latin America’s Second Pink Tide Looks Very Different from the First”, *Americas Quarterly*, <https://www.americasquarterly.org/article/latin-americas-second-pink-tide-looks-very-different-from-the-first/> (a letöltés ideje: 2023. június 27.).
- 28 Lima, Valesca: „A Second »Pink Tide« Rises in Latin America, but Will It Last?”, *The Loop*, <https://theloop.ecpr.eu/a-second-pink-tide-rises-in-latin-america-but-will-it-last/> (a letöltés ideje: 2023. július 4.).
- 29 Roy, Diana: „China’s Growing Influence in Latin America”, *Council on Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/background/china-influence-latin-america-argentina-brazil-venezuela-security-energy-bri> (a letöltés ideje: 2023. június 24.).
- 30 Lehoczki Bernadett: „Kína latin-amerikai és közel-keleti szerepvállalása a változó nemzetközi rendben” in *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rosztoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából* (Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2022), 201–204. o.
- 31 Bonilla Soria, Adrián és Milet Garzía, Paz: „China’s Impact on the International Relations of Latin America and the Caribbean” in *Latin America, the Caribbean and China: Sub-Regional Strategic Scenarios*, szerk. Bonilla Soria, Adrián és Milet Garzía, Paz (San José: Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales, 2015), 10. o.
- 32 Roy: „China’s Growing Influence in Latin America”.
- 33 Koop, Fermín: „Argentina Joins China’s Belt and Road Initiative”, *Diálogo Chino*, <https://dialogochino.net/en/trade-investment/50966-argentina-joins-china-belt-and-road-initiative/> (a letöltés ideje: 2023. június 24.).
- 34 Vogel Dávid: „Elefánt a porcelánboltban? Az Amerikai Egyesült Államok Latin-Amerika-politikája Donald Trump elnöksége alatt”, *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 13., no. 2. (2020): 26–27.
- 35 Alonso, Christian: „¿Cuáles son los países de América Latina con más bases militares de Estados Unidos?”, *Centro Mexicano de Relaciones Internacionales*, <https://cemerio.org/mapas/m-bases-militares-eeuu-americalatina-cu> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 23.).

- 36 Salát Gergely: „Challenges for China in the Xi Jinping Era. The First Ten Years of Xi Jinping. Part 1”, *KKI Policy Brief*, no. 14. (2023): 7. Elektronikusan elérhető: https://hiia.hu/wp-content/uploads/2023/04/KKIElemzesek.KE-2023.14_EN.pdf.
- 37 *U.S Department of Defense*, „Fact Sheet: 2022 National Defense Strategy” (2022), <https://media.defense.gov/2022/Mar/28/2002964702/-1/-1/1/NDS-FACT-SHEET.PDF> (a letöltés ideje: 2023. június 24.).
- 38 Lenti Attila: „Forrongó Latin-Amerika: a neoliberalizmus agóniája és egy új fejlődési modell keresése”, *Új Egyenlőség*, <https://ujegyenloseg.hu/forrongo-latin-amerika-a-neoliberalizmus-agoniája-es-egy-uj-fejlodesi-modell-keresese/> (a letöltés ideje: 2023. június 24.).
- 39 Aguirre, Mariano: „Is Non-Alignment Possible for Latin America?”, *Chatham House*, <https://www.chathamhouse.org/2023/03/non-alignment-possible-latin-america> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 40 Osborn, Catherine: „Latin America and the New Nonalignment”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2022/12/23/latin-america-2022-nonalignment-world-cup-messi-migration/> (a letöltés ideje: 2023. június 24.).
- 41 Adler, David és Long, Guillaume: „Lula’s Foreign Policy? Encouraging a Multipolar World”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/jan/01/brazil-lula-foreign-policy-multipolar-world> (a letöltés ideje: 2023. június 24.).
- 42 Cafiero, Santiago, idézi Fontevicchia, Jorge: „The Principle of Non-Intervention Guides Argentina’s Foreign Policy”. *Buenos Aires Times*, <https://www.batimes.com.ar/news/argentina/santiago-cafiero-the-principle-of-non-intervention-guides-argentinass-foreign-policy.phtml> (a letöltés ideje: 2023. június 17.).
- 43 Amorim, Celso, idézi Lirio, Sergio: „América del Sur en la nueva geopolítica global”, *Nueva Sociedad*, no. 301. (2022). Elektronikusan elérhető: <https://nuso.org/articulo/301-entre-vista-celso-amorim/>.
- 44 Nagy Gergő Máté: „Changed Realities: The First Ten Years of the Biden Administration’s Latin America Policy”, *KKI Policy Brief*, no. 13. (2023): 10.
- 45 Pérez, David Marcial: „López Obrador califica como »injusto e inhumano« el bloqueo a Cuba y pide a EE UU »levantarlo lo antes posible«”, *El País (México)*, <https://elpais.com/mexico/2023-02-11/lopez-obrador-pide-levantar-el-bloqueo-a-cuba-lo-antes-posible.html> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 23.).
- 46 Lehoczki: „Kína latin-amerikai és közel-keleti szerepvállalása”, 201. o.
- 47 Roy: „China’s Growing Influence in Latin America”.
- 48 Dussel Peters, Enrique: „Relations between Latin America and the Caribbean and China. Trade and Strategic Relations in a World in Transition” in *Latin America, the Caribbean and China*, 23–24. és 32–33. o.
- 49 Osborn, Catherine: „Brazil Courts China to Boost Tech Ties”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2023/04/21/brazil-china-lula-xi-trade-lavrov-russia-ukraine/> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 50 Hughes, Eléonore és Bridi, Carla: „Brazil’s Lula Visits China, Seeking Ties and Ukraine Support”, *AP News*, <https://apnews.com/article/brazil-china-lula-xi-trip-216ace0e80e6f0882571125c673f6964> (a letöltés ideje: 2023. június 23.).
- 51 Heine, Jorge: „Brazil’s Lula and the Global South Are Flexing Their Muscles – and They May Be Able to Bring Peace to Eastern Europe”, *Fortune*, <https://fortune.com/2023/06/19/russia-ukraine-shuttle-diplomacy-lula-global-south-active-nonalignment/> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 52 *UN News*, „UN General Assembly Calls for Immediate End to War in Ukraine”, <https://news.un.org/en/story/2023/02/1133847> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).

- 53 *UN News*, „Ukraine: UN General Assembly Demands Russia Reverse Course on »Attempted Illegal Annexation«”, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129492> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 54 Harrison, Chase: „One Year in, What Does the Ukraine Conflict Mean for Latin America?”, *American Society/Council of the Americas*, <https://www.as-coa.org/articles/one-year-what-does-ukraine-conflict-mean-latin-america> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 55 Galarraga Gortázar, Naiara: „Russian Foreign Minister’s Meeting with Brazilian President Lula Rankles the West”, *El País (USA Edition)*, <https://english.elpais.com/international/2023-04-18/russian-foreign-ministers-meeting-with-brazilian-president-lula-rankles-the-west.html> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 56 *YouTube*, „El presidente y el canciller Scholz brindaron una conferencia de prensa tras la firma de acuerdos”, <https://www.youtube.com/watch?v=VMsmvmRzqnk&t=1526s> (a letöltés ideje: 2023. június 28.).
- 57 Vogel: „A »pink tide« hagyatéka”, 92. és 107–108. o.
- 58 Harrison: „One Year in”.
- 59 Heine: „Brazil’s Lula and the Global South”.
- 60 Diego Quesada, Juan: „Colombia’s Petro Calls for Peace Negotiations to End the War in Ukraine”, *El País (USA Edition)*, <https://english.elpais.com/international/2022-09-21/colombias-petro-calls-for-peace-negotiations-to-end-the-war-in-ukraine.html> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 61 Osborn, Catherine: „Brazil Is Back”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2022/11/04/brazil-election-lula-foreign-policy-amorim/> (a letöltés ideje: 2023. június 25.).
- 62 Nugent, Ciara: „Lula Talks to *Time* about Ukraine, Bolsonaro, and Brazil’s Fragile Democracy”, *Time*, <https://time.com/6173232/lula-da-silva-transcript/> (a letöltés ideje: 2023. június 27.).
- 63 Galarraga: „Russian Foreign Minister’s Meeting”.
- 64 *BBC News*, „What Is the G20 and What Was Achieved at the Delhi Summit?”, <https://www.bbc.com/news/world-48776664> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 24.).
- 65 Suri, Navdeep és Tripathi, Jhanvi: „The BRICS Summit 2023: Seeking an Alternate World Order?”, *Council on Foreign Relations – Council of Councils*, <https://www.cfr.org/council-of-councils/global-memos/brics-summit-2023-seeking-alternate-world-order> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 24.).
- 66 Osborn: „Latin America and the New Nonalignment”.
- 67 Soltész Béla: „Környezet, fejlődés és politika. Latin-amerikai dilemmák”, *Máltai Tanulmányok*, 2., no. 1. (2020): 107.
- 68 Farthing, Linda: „Latin America’s New Left Surge”, *NACLA*, <https://nacla.org/latin-america-new-left-surge> (a letöltés ideje: 2023. június 28.).
- 69 Soltész: „Környezet, fejlődés és politika”, 103. és 109–111. o.
- 70 A környezet- és klímavédelmi politika e szempontja kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a mostani latin-amerikai baloldali kormányok e stratégiája bizonyos értelemben joggal tűnhet ellentmondásosnak. A további pénzügyi források bevonása érdekében a globális déllel folytatott együttműködést ugyanis árnyalja az a tény, hogy miközben számos déli ország több segítséget várna az északiaktól a klímaváltozással összefüggésben, addig ugyanazok az államok más témákban rendre kritikusan nyilatkoznak a hasonló jellegű pénzügyi támogatásokról, nem ritkán a neokolonializmus egyik formájaként értelmezve azokat. E képmutatónak is tekinthető attitűd emellett időnként azzal is kiegészül, hogy az érintett déli országok vezetői a hangzatos vállalások és a többletforrások követelése (és megszerzése) ellenére valójában nem csökkentenék a károsanyag-kibocsátásukat,

- inkább megtartaná az olykor erősen szennyező, ám rövid távon profitábilis gazdasági tevékenységek adta (átmeneti) előnyöket is. Mivel azonban a jelen tanulmányunk közép-pontjában a vizsgált latin-amerikai baloldali kormányok saját elképzelései és céljai állnak, így a továbbiakban nem tárgyaljuk részletesebben az itt ismertetett ellentmondást.
- 71 Nagy Gergő Máté: „A baloldal visszavág: tényleg egy »új pink hullám« szemtanúi vagyunk Latin-Amerikában?”, *Mérce*, <https://merce.hu/2022/09/09/a-baloldal-visszavag-teny-leg-egy-uj-pink-tide-szemanui-vagyunk-latin-amerikaban/> (a letöltés ideje: 2024. május 27.).
 - 72 Lenti Attila: „A környezetpusztítás és a gazdaság összefüggései az Amazonas-medence országaiban”, *Külügyi Szemle*, 22., no. 1. (2023): 25–26.
 - 73 Uo., 21–22. o.
 - 74 Macedo, Gustavo: „Opinion – The Responsibility to Protect the Amazon”, *E-International Relations*, <https://www.e-ir.info/2021/03/31/opinion-the-responsibility-to-protect-the-amazon/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 24.).
 - 75 *Presidência da República – Planalto*, „Brazil Is Formally Elected Host Country for COP 30”, <https://www.gov.br/planalto/en/latest-news/2023/12/brazil-is-formally-elected-host-country-for-cop-30> (a letöltés ideje: 2024 május 21.).
 - 76 YouTube, „Discurso de Lula na COP27 no Egito”, <https://www.youtube.com/watch?v=Gm-ggJVJuM> (a letöltés ideje: 2023. június 29.).
 - 77 Greenfield, Patrick: „Brazil, Indonesia and DRC in Talks to Form »OPEC of Rainforests«”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/environment/2022/nov/05/brazil-indonesia-drc-cop27-conservation-ope-c-rainforests-aoe> (a letöltés ideje: 2023. június 29.).
 - 78 Cruz Cañón, Laura Natalia: „Petro Takes Office in Colombia: Can He Fulfil His Environmental Ambitions?”, *Diálogo Chino*, <https://dialogochino.net/en/climate-energy/57077-petro-colombia-president-environmental-ambitions/> (a letöltés ideje: 2023. június 29.).
 - 79 YouTube, „Colombia – President Addresses United Nations General Debate, 77th Session”, <https://www.youtube.com/watch?v=rFIBY0tDoSg> (a letöltés ideje: 2023. június 29.).
 - 80 Uo.
 - 81 Uo.
 - 82 Bauer, Sophie: „Explainer: the Opportunities and Challenges of the Lithium Industry”, *Diálogo Chino*, <https://dialogochino.net/en/extractive-industries/38662-explainer-the-opportunities-and-challenges-of-the-lithium-industry/> (a letöltés ideje: 2023. június 29.).
 - 83 Osborn, Catherine: „Chile Details Its National Lithium Strategy”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2023/06/23/chile-boric-lithium-strategy-minerals-industry-green-energy-batteries/> (a letöltés ideje: 2023. június 29.).
 - 84 Jones, Benjamin, Nguyen-Tien, Viet, Elliott, Robert és Harper, Gavin: „The Supply Chain for Electric Car Batteries Is Changing the World’s Geopolitics”, *LSE Business Review*, <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2023/06/27/the-supply-chain-for-electric-car-batteries-is-changing-the-worlds-geopolitics/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 25.).
 - 85 Sharp, Alexandra: „Chile’s White Gold Rush”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2023/04/21/chile-lithium-reserves-albemarle-sqm-nationalize-boric-santiago/> (a letöltés ideje: 2023. június 29.).
 - 86 Vogel: „A »pink tide« hagyatéka”, 89–90. és 94–95. o.
 - 87 Harrison, Chase: „Argentina Hosts 7th CELAC Summit amid New Presidential Landscape”, *American Society/Council of the Americas*, <https://www.as-coa.org/articles/argentina-hosts-7th-celac-summit-amid-new-presidential-landscape> (a letöltés ideje: 2023. június 30.).
 - 88 Soltész: „Latin-Amerika: Integrációk túlkínálata”, 136. o.
 - 89 Uo., 133–134. o.

- 90 Szente-Varga Mónika: „¿Una nueva ola de regionalismo? El caso del Mercosur”, *Acta Hispanica*, no. 27. (2022): 209–219.
- 91 Uo., 125. és 135. o.
- 92 Vogel: „A »pink tide« hagyatéka”, 90. o.
- 93 Soltész: „Latin-Amerika: Integrációk túlkínálata”, 138. o.
- 94 Newman, Lucia: „South America: A Hard Road to Unity”, *Al Jazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2023/6/3/south-america-a-hard-road-to-unity> (a letöltés ideje: 2023. június 30.).
- 95 *Al Jazeera*, „Brazil’s Lula Pushes for Integration at South America Summit”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/5/30/brazils-lula-pushes-for-integration-at-south-america-summit> (a letöltés ideje: 2023. június 30.).
- 96 Osborn, Catherine: „South American Presidents Come to Lula’s Party, but Check His Leadership”, *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2023/06/02/south-america-summit-lula-maduro-brazil-venezuela/> (a letöltés ideje: 2023. június 30.).
- 97 Uo.
- 98 *Ministério das Relações Exteriores*, „Consenso de Brasília”, https://www.gov.br/mre/pt-br/canais_atendimento/imprensa/notas-a-imprensa/consenso-de-brasilia-2013-30-de-maio-de-2023 (a letöltés ideje: 2023. június 30.).

A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete 1945 és 1948 között¹

The Situation of Hungarian Minority in Czechoslovakia between 1945 and 1948

Jeso Eszter

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.6

Összefoglaló: Az elemzés készítéséhez a (cseh)szlovákiai magyar kisebbség 1945 és 1948 közötti helyzetét vettem górcső alá. A téma feldolgozása során elsősorban szekunder kutatást alkalmaztam, majd mélyinterjúkat készítettem a mai Szlovákia különböző régióiban – Bodrogköz, Ipolyság, Párkány, Pozsony-püspöki – élőkkel, akik személyesen is átérték a jogfosztottságot, vagy a kérdés kapcsán családtörténeti kutatást végeztek. Munkám újdonságát a velem megosztott személyes tapasztalatok, visszaemlékezések adják, amelyekkel azt igyekeztem bemutatni, hogy a jogfosztó intézkedések milyen konfliktusokat eredményeztek az állam és az egyén, illetve az állam és a közösség kapcsolatában. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a Csehszlovákia-ba deportáltak és a Magyarországra kitelepítettek helyzetéhez hasonlóan azoknak is számtalan nehézséggel kellett szembenéznük, akik a szülőföldjükön maradtak, mert bár továbbra is az otthonukban éltek, a megváltozott politikai és társadalmi környezetet nagymértékű alkalmazkodást követelt tőlük.

Kulcsszavak: reszlovakizáció, jogfosztottság, elnöki dekrétumok, elnyomás

Abstract: My research is about the situation of Hungarian minority in Czechoslovakia after World War II. I have made literature study to introduce the topic, and four interviews were prepared from the different regions of nowadays Slovakia. Through these personal flashbacks, which are the novelties of the research, the conflicts that were caused by the disqualifications are shown in the state-individual and state-community relations. Based on all of this, I can state that – similar to the people who were deported to the Czech Republic and resettled to Hungary – the situation of those who remained in their homeland was also difficult, and although they could stay in their homes, the political and social changes demanded a great adaptation from them.

Keywords: reslovakization, disfranchisement, decrees of President Beneš, repression

Bevezetés

A csehszlovák nacionalizmus politikájának megértéséhez elsősorban a nacionalizmus fogalmát szükséges tisztázni és körbejárni. Fontos azonban kiemelni, hogy azt nem tudjuk olyan meghatározással körülírni, amely mindenki által elfogadott, megfelelő, ahogy ezt Anthony D. Smith és John Hutchinson is kifejtette.² Smith négyféle értelmezést különböztetett meg: szerinte a nacionalizmus kifejezheti a nemzetté alakulás folyamatát, a nemzeti érzést, a nemzeti státuszért való harcot, de tekinthetünk rá ideológiaként is.³ Ernest Gellner szerint a nacionalizmus legfőbb célja az állam és a nemzet határainak az egységesítése.⁴ John Breully elméletében a nacionalizmus látszólag egyértelmű válaszokkal szolgál arra, hogyan kell egymáshoz viszonyulnia az államnak, a kultúrának, a politikának és a társadalomnak, és éppen ez adja a vonzerejét.⁵

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a nacionalizmus univerzális értékként tekint a nemzetre.⁶ Az egyik fő ismérve, hogy annak tagjai átadják egymásnak mindazokat a viselkedési normákat, tulajdonságokat, sajátosságokat, amelyek csak az adott nemzetre jellemzőek, és azok különböztetik meg őket más nemzetek fiaitól. Egy nemzet azonban csak addig marad meg annak, amíg az olyan sajátos jellemzők, mint a nyelv, a kultúra, az etnikai szolidaritás, megvannak benne, működnek és továbbélnek.⁷ A képviselői csak a saját nemzetüket állítják a középpontba: elsődlegesen annak érdekeit tartják szem előtt, mindent annak rendelkeznek alá, és más nemzeteknek az erre vonatkozó igényét is elismerik – kivéve azokat, akikkel konfliktusos helyzetben vannak, tehát főként a szomszédos nemzetekét.⁸ Michael Mann ennek megfelelően olyan eszmeként írta le a nacionalizmust, amely „valamely (valós vagy konstruált) etnikai csoport erkölcsi, kulturális és politikai elsőbbségét hirdeti”.⁹

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békék keretében megalakult kelet- és közép-európai országok egyszerre voltak a nemzetállamai azoknak a többségi nemzeteknek, amelyek az államhatáraikon belül éltek és anyaországai a tőlük elválasztott területeken élő kisebbségeiknek. Mindemellett igyekeztek minél gyorsabban homogenizálni a saját nemzetállamukat. Ez a nemzetiesítő politika alkotmányosan rögzített állameszmeként mutatkozott meg, amely magában foglalta a történelmi sérelmekre vonatkozó elégtétel igényét is. A csehek a cseh és morva területeket háromszáz évre a Habsburgok német örökös tartományává tevő fehérhegyi csata súlyos örökségének, a 17–18. századi megpróbáltatásaiknak a felszámolását, míg a szlovákok az ezeréves elnyomásuk mítoszának, a magyar dominanciának és asszimilációs törekvésnek a végét látták a saját nemzetállamuk megalakulásában. Az érintett országok a területükre került kisebbségektől ugyanakkor az asszimilációt, a többségi nemzet nyelvének és kultúrájának az elsajátítását és megélését, az új állam iránti teljes lojalitást várták el. A kisebbségi sorba került nemzetiségek nehéz helyzetbe kerültek, és

vagy másodrendű állampolgárként éltek a szülőföldjükön, lemondva az önrendelkezésükről, vagy politikailag aktív szerepet vállalva megpróbáltak igazodni a többségi nemzethez, míg mások elhagyva a szülőföldjüket, az anyaországba telepedtek át.¹⁰

A világháború utáni másfél évet, azaz az alkotmány 1920-as elfogadásáig és az első választások megtartásáig terjedő időszakot Csehszlovákiában a többségi nemzeti diktatúra jellemezte. A politikai vezetése a többi közép- és kelet-európai országéhoz hasonlóan a saját nemzetállam létrehozását tűzte ki célul, és annak részeként nem titkolt szándéka volt a dél-szlovákiai magyar kisebbség asszimilálása, meggyengítése vagy elűldözése. A forradalmi nemzetgyűlés által alkotott rendeletei biztosították a nemzetállam építésének az alapjait, valamint az oktatásból a német és a magyar nyelv és kultúra kiiktatását.¹¹ A csehszlovák államot folyamatosan a többségi félelem jellemezte, amelyet a magyar és a német autonómiaötlekérések és különleges jogállásra vonatkozó követelések, valamint az ország gyenge kohéziója váltott ki.¹²

Csehszlovákia nemzetállamosításának a másik kulcstényezője a gazdaság nacionalizálása volt, amelynek az egyik rendelkezése a földreform végrehajtására vonatkozott. Magát a rendeletet a politikai elit a nemzeti kérdés vonatkozásában a történelmi sérelmeikre adott elégtételként kommunikálta, és egyre elterjedtebbé vált az a nézet, hogy azzal kívánták a fehérhegyi csatában elszenvedett vereségüket megtorolni.¹³ A földreform véget vetett ugyan a feudális latifundiumok monopóliumának, és igazságosabb földelosztást eredményezett, mégis számos negatív következménnyel járt,¹⁴ amelyek főként a szlovákiai, a magyar határ menti régióban élő magyar kisebbséget érintették. Ennek oka abban keresendő, hogy a lefoglalt területek döntő többsége a magyarok által lakott Dél-Szlovákiában található, míg a kiutaltakból¹⁵ aránytalanul kevés került vissza magyar kézbe.¹⁶

A törvény a kiutalásos rendszer miatt legalizálta mindazokat az elképzeléseket is, amelyek a kisebbségi nemzetiségek által lakott határ menti területekre cseh és szlovák telepések beköltöztetésére irányultak. A cseh és a szlovák kolóniák létrehozása mögötti történelmi vonatkozású sérelmeket Milan Hodža fogalmazta meg: „Amit a királyi despotizmus és önkényuralom népünktől elvett, azt most a demokrácia és köztársaság visszaadja. A földművelő szlovákságnak, amelyet az Árpádok, az Anjouk és Habsburgok emberöltőkön keresztül a Kárpátok bércei közé űztek, a Duna menti, arisztokrata kézben lévő föld lesz az új hazája.”¹⁷ E kolóniák helyét tudatosan határozták meg, és az elsődleges céljaik között szerepelt a szlovák nyelvterület kiszélesítése a déli határvonal felé, valamint a magyar közösségek egymástól való elkülönítése és ezen keresztül a meggyengítése.¹⁸

Az 1938-as I. bécsi döntés következtében azonban Csehszlovákia magyarok lakta területe a határrevízió során Magyarországhoz került. A döntésnek a

viSSZACsatolt magyar területek részéről történt fogadtatása viszont megalapozta a második világháború utáni csehszlovák politikát és a kollektív bűnösség elvét.¹⁹ A világháború alatt emigrált csehszlovák vezetés ugyanis főként a magyarokat és a németeket tette felelőssé Csehszlovákia felbomlásáért.²⁰ Edvard Beneš az 1945-ös kassai kormányprogramban egyértelművé tette, hogy a kormányzat elsődleges célja a csehszlovák nemzetállam létrehozása.²¹ A háború után a csehszlovák politikai elit az újabb határrevíziótól tartott, ezért egy még keményebb nemzetiségi politikát kezdett kialakítani, amely során már nem elégedtek meg a kolonizáció lassú homogenizáló hatásával, hanem gyorsabb, direkter eszközökkel kívánták a nemzetiesítést végrehajtani.²²

A (cseh)szlovákiai magyar kisebbség 1945 után

A világháború idején londoni emigrációba kényszerült csehszlovák kormány²³ már 1941-ben foglalkozni kezdett a leendő nemzetállam kiépítésének a stratégiaiájával: akkor azt még németmentes, majd 1943-tól német és magyar kisebbség nélküli országgént képzelték el. A háborús célpolitikájának a kiemelt fontosságú eleme lett e két kisebbségi csoport elűzése, illetve asszimilálása,²⁴ és Edvard Beneš az erre vonatkozó intézkedéseihez próbálta megnyerni a nagyhatalmak vezetőinek a támogatását is.²⁵ A csehszlovákiai német kisebbség kitelepítéséhez az 1945-ös potsdami konferencián a három nagyhatalom hozzá is járult, azonban a felvidéki magyarok ugyanilyen intézkedések alá vonását nem támogatták,²⁶ azok csupán Moszkva jóváhagyását élvezték.²⁷

A Beneš-dekrétumok

A magyar közvélemény a kisebbségek jogfosztására irányuló intézkedéseként tartja számon a Beneš-dekrétumokat. Fontos azonban megemlíteni, hogy azok kezdete a londoni emigráció idejére nyúlik vissza, és az elsődleges szándék velük kapcsolatban a csehszlovák állam jogi és politikai folytonosságának az igazolása volt. 1945-re összesen 141 dekrétum született, amelyek közül 89 rendelkezett a háborús megtorlások kérdésében. Habár az intézkedések hivatalos megnevezése „A Csehszlovák Köztársaság elnökének dekrétumai”, a létrejöttükben a köztársasági elnök mellett szerepet játszott a Csehszlovák Államtanács, a Csehszlovák Nemzetgyűlés, az emigráns kormány, a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontja Kormánya, a Szlovák Nemzeti Tanács és a Szlovák Megbízott Testület is.²⁸

A magyar kisebbség helyzete a dekrétumok következtében a második világháborút követő években rosszabbra fordult: az 1945-ös kassai kormányprogram értelmében fel is akarták számolni. A kényszertelepítések, deportálások, internálások, asszimilációs törekvések és az azokkal folyamatosan végrehajtott

politikai, szociális és nemzetiségi jogfosztások mind hátrányosan érintették a magyar lakosságot.²⁹ A kormányprogram a kollektív bűnösség elve alapján a magyar és a német kisebbségnek a csehszlovák állampolgárságuktól való megfosztását, a felelősségre vonás lehetőségét, a vagyonelkobzást, valamint a kisebbségi tannyelvű iskolák bezárását is kilátásba helyezte.³⁰ A dekrétumok többsége még napjainkban is a jogrend részét képezik mindkét országban, ugyanis nem érvénytelenítették azokat, és gyakorta éreztetik is a hatásukat.³¹

A magyar kisebbség deportálása Csehországba

A magyar kisebbséghez tartozók Csehországba történő deportálása 1945. szeptembertől decemberig,³² majd 1946. november 15.³³ és 1947. február 23. között zajlott.³⁴ A jogi alapját az 1945/71. és az 1945/88. számú dekrétum adta. Az első értelmében azokat a 14 és 60 év közötti magyar férfiakat, valamint 15–50 éves nőket, akiket korábban megfosztottak az állampolgárságuktól, kényszermunkára lehetett kötelezni.³⁵ A második pedig a 16–55 éves férfiak és a 18–45 éves nők esetében engedélyezte – legfeljebb egy évre – a cseh–morva területekre történő elhurcolást, hogy ott közérdekű munkát végezzenek.³⁶ Az előkészítés során kiemelt fontosságot tulajdonítottak a belső kolonizációra és a Szlovákián belüli telepítésre vonatkozó tervek figyelembevételére és azoknak a csehországi munkaerőhiánnyal való összeegyeztetésére.³⁷

Ezt támasztja alá az egyik interjúalanyom beszámolója is, aki elmondta, hogy az ő falujukból is deportáltak magyarokat Csehországba – a szakirodalomban szereplő tényekkel megegyezően –, az egykori német területekre. Ez a rendelkezés főként azon családokat érintette, ahol a felnőttek munkaképes, életerős fiatalok voltak, nem kellett sok gyerekről gondoskodniuk, illetve a gyerekeik már legalább tízévesek voltak. A munkabírás fontosságát erősítette meg a Pozsonypüspökiben élő interjúalanyom is, akinek a rokonsága szintén érintett volt a kényszermunkára történt kitelepítésben: az édesapja két öccsét is deportálták. Akadtak azonban olyan kivételek is, amikor nem a dolgos kezek érdekében, hanem politikai és hatalmi célok alapján jelöltek ki magyar családot a deportálásra, bár az ilyenek száma valószínűleg rendkívül elenyésző volt. Ám az egyik interjúalanyom családjának a története éppen ennek a lehetőségét támasztja alá, akinek a nagyszüleit a gyermekeikkel együtt deportálták Csehországba a fiuk meggondolatlan viselkedése miatt. A családra korántsem volt jellemző a nagy munkabírás: az édesapa halászattal foglalkozott, a gyerekei pedig – akik már szintén dolgoztak – kézműves, illetve szellemi munkát végeztek.

A deportálások révén további eredményeket akartak elérni a Magyarországgal a lakosságcsere-egyezményről folytatott tárgyalások során,³⁸ valamint a szudétánémet vidékekre való munkaerő-átcsoportosítással a dél-szlovákiai régió etnikai összetételét kívánták megváltoztatni, és azzal is a magyar kisebbségi

csoportokat meggyengíteni.³⁹ Az intézkedések hatására Magyarország felé is egy jelentős menekülthullám indult meg onnan, amelynek keretében körülbelül hatezer fő hagyta el önként az országot.⁴⁰

Erre utalt az az interjúalanyom is, aki elmondta, hogy az édesapja testvérei közül néhányan inkább átmenekültek Magyarországra. Az ingatlanjukat, sőt szinte a teljes ingóságukat is hátrahagyták, csupán a legszükségesebbeket vitték magukkal – amit fel tudtak tenni a szánra. Azok, akik átérték az eseményeket, úgy emlékeznek vissza, hogy rendkívül hideg tél volt, a Duna is befagyott – ami azért meglepő, mert azóta sem emlékszik senki még egy olyan télre, amikor a folyó vize olyan mértékben jeges lett volna. A családok csoportosan menekültek a Dunán át szánokon Oroszvárra, amely akkor még Magyarország része volt. A határőrök senkit sem fogtak el vagy fordítottak vissza, habár valószínűleg látták őket. Ez is azt bizonyítja, hogy megfelel a valóságnak az, ami erről az időről a szakirodalomban olvasható: a csehszlovák hatalom a magyar lakosság elűzésével is igyekezett a magyarok létszámát csökkenteni az országban.

A dekrétum értelmében a deportálás kötelező érvényű volt,⁴¹ és pontosan átgondolt terv szerint valósították meg. Az kezdetben 23 járás lakosságára vonatkozott; őket a 33/1945. számú dekrétum megfosztotta a csehszlovák állampolgárságuktól – kivételt csak azok képeztek, akik szlováknak vallották magukat, vagy a lakosságcsere-egyezmény értelmében nem sokkal később Magyarországra kényszerültek átköltözni. A tervet nem sikerült teljesen végrehajtani, mert a deportálásokból kimaradt három járás⁴² is.⁴³

A húsz települést katonai egységek, rendőrök és csendőrök zárták körbe, és a korábban elkészített névjegyzékben szereplőknek megparancsolták a dolgaik összecsomagolását.⁴⁴ Ellenállásra nem volt lehetőség, mert azt kemény módszerekkel büntették: puskatussal ütötték az ellenszegülőket, összekötözve tették fel őket a teherautóra, továbbá 100 ezer koronáig terjedő pénzbüntetéssel vagy egy évi börtönbüntetéssel fenyegették őket,⁴⁵ a passzív magatartást tanúsítókat pedig erőszakkal megragadták, és puskacsővel kényszerítették az együttműködésre.⁴⁶ Az interjúalanyom elmondása szerint a falujukban ezért úgy próbálták meg elkerülni a deportálást, hogy több gyerek is a listán szereplő családokhoz ment, mintha ők is hozzájuk tartoztak volna. Előfordult, hogy ez az ötletes megoldás eredménnyel is járt, mivel a sok gyerek miatt a hatóságok úgy ítélték meg, hogy az adott család nem lesz megfelelően munkabíró, és egy ilyen döntés után akár még a teherautó is visszafordult velük.

Az embereket mínusz 20-25 fokban, fűtetlen marhavagonokban szállították el, szigorú őrizet mellett. Csehországba érve sokuknak addig kellett várakozniuk, amíg valamelyik cseh gazda ki nem választotta őket.⁴⁷ Ezt az információt támasztja alá a Párkányban készített interjúm is: a forrásom az édesanyja naplóbejegyzése alapján megerősítette, hogy a hosszú, háromnapos utat -26 fokban hidegben, nyitott, fűtés nélküli marhavagonban tették meg. Prágába érkezésük

után a deportáltakat a lista alapján beosztották azon családokhoz, akiknél dolgozniuk kellett. A napló szerint semmibe vették őket, a család történetéből az is kiderült, hogy a fekhelyük a tyúkol volt, ahová csupán a matracot tudták betenni.

A deportált magyarok sorsa különbözőképpen alakult. A többségük engedély nélkül még 1947–1948-ban visszatért a szülőföldre,⁴⁸ mások 1949-ben, engedéllyel hagyták el a cseh területeket. Tehát ki lehet jelteni, hogy a Csehszlovákia területére történt elhurcolásuk – a kormány eredeti terveivel ellentétben – nem járt tartós következményekkel.⁴⁹ A dél-szlovákiai területre visszatér magyarok zöme azonban sose mehetett vissza egykori otthonába.⁵⁰ Az egyik interjúalanya elmondta, hogy a rendszerváltás idején egy csehszlovákiai kiránduláson vett részt, amelynek során Krnov és Bruntál környékére is ellátogattak, amely terület az emlékei szerint textilipari telep volt, és azt látta, hogy az egykori német tulajdonosok házai még akkor is üresen álltak.

A csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény

A lakosságcsere-egyezmény létrejöttét tárgyalások és megegyezések sorozata előzte meg, s végül 1946. február 27-én írták alá. Az egyik alapelve a kiegyensúlyozott kitelepítés volt, ami azt jelenti, hogy ahány magyarországi szlovák válalta önként, hogy áttelepül Csehszlovákiába, onnan ugyanannyi magyar nemzetiségű telepíthettek át magyar területre.⁵¹ A szerződés egyoldalúságra és Csehszlovákia hatalmi dominanciájára utal, amely főként az I. cikkelyben érhető tetten, de megnyilvánul az V.-ben is.⁵² Az előbbi a Magyarországról kitelepülni kívánó szlovákok jelentkezésének a módját rögzíti, és arról rendelkezik, hogy a magyar államnak semmilyen módon nem lehet beleszólása az érintettek személyébe, nem gátolhatja a kitelepülésüket. Az utóbbi a csehszlovákiai magyarokra vonatkozik, és annak értelmében a kitelepítendő névsorát a csehszlovák állam határozza meg, valamint a reciprocitáson túl kitelepíthetők azok is, akiket az ottani hatalom háborús bűnösnek tart számon.⁵³

A lakosságcsere-egyezmény végrehajtását Budapest késleltette, emiatt Csehszlovákia nyomásgyakorlásképpen megkezdte a magyar kisebbség Csehszlovákia területére történő deportálását. Annak leállítása után az itteni politikai elit hajlandóságot mutatott a végrehajtására,⁵⁴ amely 1947. április 12-én kezdődött, és – több szünettel – 1948 végéig tartott.⁵⁵ Az általam készített interjú során szintén elhangzott – a szakirodalommal összhangban –, hogy a falu közössége folyamatosan azon aggódott, hogy a lakosságcserevel kapcsolatban milyen cédulát kap. A fehér lap már konkrét időpontot is tartalmazott az áttelepülésre vonatkozóan, míg a kék csak az arról szóló határozatról értesítette a címzettet, de annak konkrét időbeli meghatározása nélkül. Ez egyre nagyobb feszültséget okozott az emberek mindennapjaiban, ami a települések légkörére is rányomta a bélyegét.

Az áttelepítettekre vonatkozó szakirodalmi számadatok rendkívül vegyes képet mutatnak. Vígh Károly átfogó kutatása szerint 76.616 magyar érkezett Magyarországra, míg Csehszlovákiába 60.257 fő költözött át.⁵⁶ A lakosságcsere-egyezmény értelmében Csehszlovákia lehetőséget kapott arra, hogy a magyarországi szláv közösségek körében propagandát folytasson az áttelepülés ösztökélésére, de ennek ellenére is jóval kevesebben választották az önkéntes átköltözést, mint ahogyan azt várták.⁵⁷ Az egyik interjúalanyom is ezt erősítette meg a visszaemlékezésében, amikor elmondta, hogy a szlovák hatóságok emberei autóbuszokkal járták be azokat a vidékeket Magyarországon, ahol szlovák nemzetiségű emberek éltek. Elvitték őket Dél-Szlovákiába, hogy megmutassák nekik, hová költözhetnek be. Ha valamelyiküknek megtetszett egy porta, akkor az ott élő családot dekrétumban értesítették arról, hogy milyen csomagokkal és mikorra kell összekapakolnia, s az otthonát elhagynia. A válaszadó családját csak azért nem telepítették ki, mert a dekrétumban megjelölt idő előtt lezajlott a kommunista hatalomátvétel, és leállították a magyarországi lakosságcsereét.

Azonban a lakosságcsere sem hozta el a csehszlovák részről várt eredményt: a dél-szlovákiai régióban nem következett be teljes mértékű asszimiláció – azt viszont fontos kiemelni, hogy a korábbi magyar nagyközségek vegyes nyelvűvé váltak. A lakosságcsere mindemellett erkölcsi válságot is eredményezett.⁵⁸ A Csehszlovákiába érkezettek közül ugyanis nem mindenki volt szlovák, többen csak kibúvót kerestek a németekkel való korábbi kompromittáló együttműködésük következménye alól. A csehszlovák körökben így értékelték ezt a jelenséget: „A mai Szlovákia további fájdalma a magyarországi ún. reemigránsok társadalma... Sajnos, nagyobb részükre azt sem mondhatjuk, hogy szlovákok. Maguk a szlovákok sincsenek tőlük elragadtatva, sem nemzeti, sem erkölcsi szempontból. Többnyire szlovák öntudat nélküli emberek, gyakran a szlovák nyelvet sem ismerik.”⁵⁹ Az egyik interjúalanyom elmondása is megerősítette azt a tényt, hogy sok esetben olyanok érkeztek Magyarországról – ugyanis az ő rokonainak az egykori házába is telepítettek közülük –, akik maguk is tudtak magyarul.

A Magyarországra telepítetteket többnyire a szlovákok elhagyott ingatlanjaiba vagy a deportált svábok házaiba költöztették, amiből a továbbiakban rendkívül eltérő élethelyzetek jöttek létre a településeken.⁶⁰ Az egyik interjúalanyom által a rokonságának a lakosságcsere után életére való visszaemlékezése is ezt erősítette meg. Számos kitelepítettet egészen délre, egészen a jugoszláv határ közelébe, például Ivándárdára vittek. A Magyarországon történt letelepítés során általában figyelembe vették, hogy az azonos településről érkezett családok közül többen is ugyanabba a faluba vagy városba költözhessenek be, ám a családok sok esetben így is elszakadtak egymástól az országon belül. Az interjúalanyom elmondta, hogy az ő rokonai közül volt, aki Ivándárdán élt, míg mások Soroksárra, Romándra és Ajkarendekre kerültek.

Az egyik interjúban az is elhangzott, hogy a település geopolitikai helyzete miatt például Pozsonypüspökiben (ma Pozsony délkeleti városrésze) viszonylag hamar elkezdődött a polgárosodás, és ennek következtében rendkívül modern házak épültek. A lakosságcsere ebből a szempontból is hátrányosan érintette a magyar családokat, akiknek az anyaországba történt áttelepülésük után sokkal rosszabb körülmények között kellett élniük: például egyes településeken még áramszolgáltatás sem volt. A vonatkozó rendelkezés a más helyre költöztetés egyszeri kérvényezésére biztosított számukra lehetőséget.

Az eredeti otthonukba való visszatérésükre nem kaptak módot, sőt kezdetben még látogatás céljából se térhettek vissza a szülőföldjükre.⁶¹ Az ott tartott családi eseményeken, ünnepeken sem tudtak a rokonokkal részt venni. Az interjúalanyom elmondása szerint a kapcsolattartás is nehéz volt a lakosságcsere keretében Magyarországra telepítettekkel, mivel, mint utólag kiderült, az általuk küldött levelek nem minden esetben érkeztek meg – a másik irányba ez nem okozott problémát. Ezt erősítette meg a Pozsonypüspökiben készített interjúm során az egyik alanyom is, aki azt is hozzátette, hogy a családtagok viszontlátására csupán az 1950-es években nyílt lehetőség, de akkor is rengeteg adminisztrációval járt a határon való átkelés. Azt megelőzően csupán azoknak engedélyezték a Magyarországra utazást, akik nemzetközi eseményeken kívántak részt venni, így ők az ilyen alkalmakat tudták felhasználni arra, hogy a családtagjaikkal, ismerőseikkel találkozzanak.

A lakosságcsere történető megemlékezés az enyhülés időszakában kezdődött, és több településen napjainkig is tart, bár ma már nem annyira népszerű. Interjúalanyom szerint az első alkalmakkor szinte minden pozsonypüspöki családhoz érkezett Magyarországra telepített rokon. Mostanában is misével és kopjafa-koszorúzással emlékeznek meg a kitelepítettekről. Párkányban a mai napig megrendezik a lakosságcsere emlékére a Visszhang nevű programot. Arra emlékeznek vele, hogy a Magyarországra telepítettek sok esetben a Duna vizére kiálta kommunikáltak otthon maradt családtagjaikkal – a felnőttek átvitt értelmű üzeneteket küldtek ily módon egymásnak.

Bár a deportálás és a lakosságcsere a keleti régiót nem érintette számottevően, a Bodroghöz és Ung-vidék magyar lakosságát – az akkor már a Szovjetunióhoz átkerült Kárpátaljához hasonlóan – a *málenkij robot* viselte meg. Erről ír könyvében Géczi Lajos is.⁶² Sokan közülük többé nem tértek vissza, a kényszermunka során életüket veszítették; a túlélők is csak évek múltán kerültek haza. Ezt erősítette meg a kelet-szlovákiai Battyánban élő interjúalanyom visszaemlékezése is. Felidézte, hogy a faluban szinte minden családból elhurcoltak valakit málenkij robotra, és csak akkor jutottak némi információhoz, amikor évekkel később az első ember hazatért: ő mondta el nekik, hogy a tudomása szerint kik nem éltek túl a megpróbáltatásokat. A településen akkor egész délelőtt szólt a harang az áldozatokért.

A reszlovakizációs kampány a felvidéki magyar kisebbség életében

A kisebbségekkel szembeni első jogfosztó intézkedések már 1944-ben, a szlovák nemzeti felkelés idején megszülettek. A Szlovák Nemzeti Tanács a gróf Esterházy János-féle Magyar Párt felszámolására vonatkozó rendeletet adott ki, valamint dekrétumok formájában korlátozó intézkedéseket hozott a német és a magyar nyelvű oktatás, illetve liturgia terén.⁶³ 1945-ben egy bizottság szlovák nyelvű szentmisék celebrálására szólította fel a kelet-szlovákiai Nagykapos plébánosát. Az első ilyen szentmisét 1945. július 22-én mutatta be a tisztelendő atya, attól kezdve pedig egyre inkább az vette át a domináns szerepet. Külső nyomás hatására a lorettói litánia szövegét is megváltoztatták, így a „Magyarország oltalmazója” helyett csak a „Béke királynéja” szöveggel imádkozták.⁶⁴

A magyar tanítási nyelvű iskolákat 1945-ben bezárták,⁶⁵ és leghamarabb 1948-ban indulhatott újra a magyar oktatás. Akkor a szlovák osztályokkal párhuzamosan indítottak magyarokat is, az önálló magyar iskolák pedig csak 1950-ben nyithattak meg.⁶⁶ Ezt támasztja alá az általam lejegyzett visszaemlékezés is, amelyben az interjúalanyom az egyik legfontosabbnak azt tartotta kiemelni, hogy a szlovák nyelvű oktatás milyen nehézségeket okozott neki és a többi magyar családból származó kisgyerek számára, akik magyar környezetben éltek, de az iskolai tananyag elsajátítása mellett szlovákul is tanulniuk kellett, mivel addig egyáltalán nem beszélték a nyelvet. A tanáraik pedig vagy nem tudtak, vagy az oktatási intézményekben nem beszélhettek magyarul. Az interjúalanyom azonban utólag úgy látja, hogy a néhány év alatt, ameddig kötelező volt szlovák tannyelvű intézménybe járniuk, a gyerekek jól elsajátíthatták a szlovák nyelvet. Ezt azzal is „motiválták”, hogy minden egyes magyar szóért 50 fillért kellett fizetni, amit akkoriban csak a gazdagabb családok gyermekei engedhettek meg maguknak.

A dél-szlovákiai régióból származó interjúalanyom elmondta, hogy az ő településükön nemcsak a magyar nyelvű iskolák nem nyithattak meg a második világháború után, hanem a mindennapi életben is korlátozták a magyar beszédet: a templomon kívül nyilvánosan sehol nem használhatták az anyanyelvüket. Azt ő is megerősítette, hogy a szlovákul folyt oktatás lehetőséget teremtett arra, hogy a gyerekek megtanulják a nyelvet, de például az ő esetében az okozott nehézséget, hogy nem volt tisztában a szlovák szónak a magyar jelentésével. Ahogy az a visszaemlékezésekből kiderült, a templomon kívül elhangzott magyar beszéddel a fiatalok néha provokálták a csendőroket, de az is előfordult, hogy börtönbe is zárták azokat, akik nyilvánosan magyarul szólaltak meg.

A reszlovakizációs kampány 1946 júniusában vette kezdetét.⁶⁷ Az akciót a 20000-1-IV/1946. számú rendelettel hirdették meg, és az tartalmazta azt is, hogy kik vallhatják magukat szlovák nemzetiségűnek.⁶⁸ Ehhez az alábbi három feltétel közül legalább az egyiknek kellett teljesülnie:

1. az 1930-as népszámláláskor cseh, szlovák vagy valamilyen más szláv nemzetiségűnek vallotta magát;
2. a rendelet idején cseh, szlovák vagy valamilyen más szláv nemzetiségűnek vallotta magát, és nem volt a csehszlovák állam ellenségének tekinthető, ellenezte a magyarosítást, és nem volt részese a magyar politikai életnek;
3. a szlovák kultúrához való kötődéssel rendelkezett.⁶⁹

Bár a reszlovakizáció célja az elmagyarosított szlovákok visszaszlovákosítása volt,⁷⁰ a kampány hosszú távon nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ugyanis összesen 423.264-en kérvényezték,⁷¹ hogy szlovák nemzetiségűnek ismerjék el, akik közül 326.627 fő reszlovakizált, a többiek kérelmét elutasították.⁷² Ezt az adatot tükrözi az 1950-es népszámlálás, amelynek során 354.532 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az 1961-es népszámlálás azonban azt igazolja, hogy a korábbiak az eredményeként született adatok a többéves megfélemlítés következményének tudhatók be, hiszen a magyarok száma 518.782-re nőtt. 1970-ben pedig 552.006 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek.⁷³ E számadatok is azt sugallják, hogy a magyarság jelentős része inkább arra használta ki a reszlovakizációt, hogy visszaszerezze az állampolgárságát, megmeneküljön a kitelepítés és a vagyonelkobzás félelmétől, valamint jogosulttá váljon az orvosi ellátásra.⁷⁴ Ez vezetett ahhoz, hogy – más településekhez hasonlóan – a reszlovakizációkor az egyik interjúalanyom lakhelyén is főleg az értelmiségiek és a hivatalnokok vallották magukat szlovák nemzetiségűnek, míg a földműves parasztság körében a visszaszlovákosítási kampány sikere csekélyebb volt. A reszlovakizáció még később, már a rendszerváltás után is belső feszültségeket okozott az emberek életében: sokan magyarként nőttek fel, magyarként éltek, de a hivatalos dokumentumaik szerint egész életükben szlovák nemzetiségűek voltak, és az esetleges hátrányoktól való félelmükben még sok év eltelte után is dilemmát okozott számukra, hogy magyarnak vallhatják-e magukat.

Belső telepítések – kolonizáció

A kolonizáció alapját a 12/1945. és a 27/1945. számú Beneš-dekrétum jelentette. Az előbbi a földreformra vonatkozó törvényt szabályozta: az elnöki rendelet értelmében a magyar kisebbség tagjait megfosztották a gazdaságuktól, és a földjüket a szlovák kolonisták kapták meg.⁷⁵ Az utóbbi rendelkezés pedig magyarázatot kívánt adni a belső telepítésekre, erkölcsi legitimációt akart biztosítani azoknak. Ezért a kolonizációra úgy tekintettek, hogy az visszaadja a szláv népességnek a tőle ezer éve elvett területet.⁷⁶ Annak elbírálása során, hogy ki kaphat a Csehszlovákiához került területekből, csupán két kritériumot vettek figyelembe: az illető szláv nemzetiségű, valamint állami és nemzeti szempontból

megbízható legyen. Főként az ország északi részén élt szlovákok és a külföldről hazatért reemigránsok telepedtek le a magyar részen.⁷⁷ Az általam készített interjú során is azt hallottam, hogy a Battyán melletti kolóniára Észak-Szlovákiából, például a zsolnai kerületi Lucskiból érkeztek a második világháború után.

A telepítések szervezésekor célnak tekintették, hogy az egyes területeken az odatelepült szlávok révén a magyarok aránya csökkenjen,⁷⁸ továbbá a szlovák etnikai határ egyre délebbre, egészen a Duna vonaláig húzódjon. A kolonizációban főként azok a települések voltak érintettek, amelyek lakossága vegyes volt, vagy már a két világháború között kolonizálták őket.⁷⁹ E tény hitelességét igazolja a kolonizációnak jelentős mértékben kitett Battyánban élő interjúalanyom is, aki elmondta, hogy már a két világháború között létrehoztak a falu határában a csehek számára egy kolóniát, amelyet az első bécsi döntést követően a magyarok lakták. A második világháború után a kolónia szlovák kézre került.

Az Ipolyságtól keletre eső régió a telepítési folyamatban is másodrendűnek számított, mivel a magyarok lakta keskeny sáv nem tette szükségessé a nagy létszámú szláv telepek létrehozását, a kívánt eredményt szlovák közigazgatási dolgozókkal, tanárokkal és katonákkal, valamint azok családtagjaival is el tudták érni.⁸⁰ Az Ipolyságból származó interjúalanyommal folytatott beszélgetésen is szóba került, hogy a településre a Tátra környékéről érkezett tanár.

Sok esetben a szlávoknak nem építettek új házakat, hanem a Csehországba deportált magyarok hátrahagyott ingatlanjait kapták meg. Ez a későbbiekben feszültséget szított a deportálásból hazatérők és a telepesek között, ami gyakran fegyverhasználatig is fajult. A visszaérkezettek ugyanis a betelepült szlovákokat közönséges tolvajoknak tekintették.⁸¹ A deportálásban és a lakosságcserében nem érintett területek lakosságának a kolonistákhoz való viszonya nem volt ilyen ellenséges, bár kezdetben nyelvismereti problémák ott is jelentkeztek, mivel ők nem tudtak szlovákul, a betelepültek pedig magyarul. Később azonban szinte testvéri szeretet alakult ki köztük: az utóbbiak szintén igyekeztek alkalmazkodni a kialakult helyzethez, és ők is megtanultak magyarul. A kommunikáció kezdetben nehézséget okozott a közép-szlovákiai régióban is. Később azonban az összezsírozódásra, az együttélésre koncentráltak, és sok esetben az ottani szlovákok is megtanultak magyarul.

Ezzel ellentétes volt a szintén közép-szlovákiai régióban található Busában az oda betelepült szlovák kolonistákhoz való hozzáállás: az interjúalanyom visszaemlékezései szerint a község magyar lakossága nem fogadta be őket. A szlovák tanárral és annak családjával még valamelyest megbarátkozott a falu közössége, mert ő tanította a gyerekeket, a többiekkel azonban elutasítóak voltak. A gyerekek sokkal elfogadóbbak voltak, és a közös tevékenységeiknek köszönhetően a szlovák pajtásaik többsége meg is tanult magyarul. A két náció együttélésének a nehézségeit és konfliktusait a Párkányban készített interjúból sikerült megismernem, ahol az előbbiektől eltérően rendkívül ellenséges

hangulat alakult ki a magyar és a szlovák lakosság között. Az interjúalanyom elmondása szerint ennek egyik oka, hogy a településen szinte minden magyar család érintett volt a deportálásban vagy a lakosságcserében, és mivel a rokonai, családtagjaik hátrahagyott ingatlanjaiba szlovákok költöztek be, a közösség őket tette felelőssé a kialakult helyzet miatt.

A népbírószági eljárások

A népbírószági eljárások a kassai kormányprogram 1945. április 5-ei kihirdetését követő hónapokban indultak meg, és körülbelül 75 ezer magyart ítélték el a lefolytatott perek során.⁸² Az elítéltek elsősorban az értelmiségi réteghez tartoztak, de sokszor vagyonosabb földművesek esetében is háborús bűnösséget „állapított meg” a népbírószág.⁸³ Az utóbbiakat az ítélet megfosztotta minden földjüktől és ingatlanjuktól.⁸⁴ A büntetési tétel minden alkalommal a szabadságvesztés volt, azonban a népbírószági eljárás valódi arculatát jelzi, hogy azok, akik vállalták, hogy Magyarországra települnek át, mentesültek az ítélet alól.⁸⁵ A politikai befolyásoltság egy másik bizonyítéka Esterházy János sorsa. Koholt vádak alapján a Szovjetunióban kényszermunkatáborba küldték, de 1949-ben átadták Szlovákiának, ahol már előzőleg népbírószági eljárás keretében kimondták a halálos ítéletét, holott ő volt a két világháború között az egyetlen, aki a szlovákiai zsidók deportálásáról szóló alkotmánytörvény ellen szavazott.⁸⁶ A lakosságcsere-egyezmény értelmében azok, akiket a népbírószági eljárás háborús bűnösnek ítélt el, egyoldalúan áttelepíthetők voltak Magyarországra – az egyezményben foglalt kölcsönösség szerint kijelölteken felül.⁸⁷ Emiatt a népbírószágok – a politikai elit kiszolgálójaként – rengeteg emberről mondták ki, hogy háborús bűnös. Ennek következtében Csehszlovákiában lett a legmagasabb az ilyen minősítéssel elítéltek száma.⁸⁸ A népbírószági eljárások célja tehát elsősorban az elűzés és a megfélemlítés volt. A csehszlovák hatalom arra használta fel e rendkívüli testületeket, hogy a magyar revíziós politika bűneit igazolja, és így önmagát legitimálja.⁸⁹

A pozsonyligetfalui internálótábor

A második világháború előtt és alatt a német és magyar többségű Pozsonyt száz százalékban szlovák nemzetiségű nagyvárossá akarták átalakítani, ezért 1945. április 8-án az attól délre fekvő Pozsonyligetfaluba vitték a német lakosságot munkatáborba,⁹⁰ majd 1945. május 3-án a magyarokat is.⁹¹ Az utóbbiak közül azokat vitték a lágerbe, akiknek volt némi vagyonuk vagy vagyonkájuk, és így azt el lehetett tőlük venni. A fogságból hazatért levéteket is ott vizsgálták át először. Az érintett pozsonyi magyar családokkal, akik kénytelenek voltak az otthonukat hátrahagyni, rendőrök közölték, hogy a – legfeljebb 20-25

kilogrammos – csomagjukkal jelenjenek meg a rendőrségen, ahol egy végzést kaptak, amely szerint a magyar nemzetiségűek pozsonyi tartózkodása állami szempontból nem kívánatos, ezért Pozsonyligetfaluba telepítik át őket. A rendelkezés szerint a területen ráadásul saját maguknak kellett szállást keresniük, azonban csak olyan házakban húzhatták meg magukat, amelyek 1918 előtt épültek. Egy naplóbejegyzés szerint, amelyet a rendelkezés egyik elszenvedője az internálótáborban írt, a magyar lakosság létszáma 1945. június 24-én körülbelül ezerkétszáz fő volt. Élt a Vöröskereszt biztosított számukra.

1945. június 27-én a pozsonyligetfalui internálótáborba érkeztek a prágai katonaság alakulatai, akik a tábor megsemmisítő táborként kezelték: az elbánnás során a mérce az volt, hogy ki mennyire beszél szlovákul. Ha valakinél bármilyen hiányosságot véltek felfedezni – például akcentust –, kegyetlenül lelőtték az illetőt. A fogságból hazatért levették jelentős részére is hasonló sors várt még az olyan apró hibákért is, hogy a zsebeik kiürítésére vonatkozó felszólításra a cigarettát nem vették elő. A pozsonyligetfalui internálótáborban összesen körülbelül ötszáz-hatszáz fő vesztette életét, akiket tömegsírokba hantoltak el. A rokonaik a mai napig nem tudják leróni a kegyeletüket, mert a temetkezés helye még mindig ismeretlen. A magyarok számára fenntartott tábor 1946. július 31-ig működött. A lágert túlélők azonban soha nem térhettek vissza otthonukba, mert addigra ott már idegenek éltek.⁹²

Összegzés

A csehszlovákiai magyarság 1945 utáni helyzete akár egy genocídiummal is felért. A Nemzetközi Büntetőbíróság statútumának 6. cikke értelmében népiirtásnak számít ugyanis minden, valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítésének a szándékával történő cselekedet: legyen az akár a tagjainak a megölése, nekik súlyos testi vagy lelki sérelem okozása, olyan életkörülmény rájuk erőszakolása, amelynek célja a megsemmisítésük, akár az olyan intézkedések, amelyek célja a csoporton belüli születések megakadályozása vagy a gyermekeik más csoporthoz való erőszakos áthurcolása.⁹³

A kutatásom révén azon sérelmeket kívántam bemutatni, amelyek lelkileg még ma is megviselik a szlovákiai magyar közösségeket, mert a hatásaikat máig érzik. Az, hogy a Beneš-dekrétumok jelenleg is érvényben vannak mindkét utóállamban, jogbiztonsági kérdéseket is felvet. Minden interjú során más és más, teljesen eltérő sorsokról szereztem tudomást. A közös vonás a bennük élő keserűség, mégis úgy látom, hogy azok az interjúalanyaim, akik 1945 előtt születtek, és még beszélgetni tudtam velük a magyarokat akkoriban ért atrocitásokról, gyermekként nem feltétlenül voltak tudatában az eseményeknek. Ezért úgy érzem, hogy azokat a körülményeket, amelyek egy-egy döntés

meghozatalában szerepet játszottak, nem sikerült kimerítően megismernem, hiszen azok az akkori felnőttek, akik szülőként a családjuk iránt felelősséggel tartoztak, ma már, sajnos, nincsenek közöttünk. A megismert sorsok azonban megerősítették mindazt, amit a hipotézisemben megfogalmaztam. Tehát kijelenthető, hogy azoknak a helyzete, akik az otthonukban maradtak, semmivel sem volt egyszerűbb a deportáltakénál vagy a lakosságcsere-egyezményben érintettekénél: sok rokon így is elszakadt egymástól, a mindennapokban folyamatos elnyomással kellett megküzdeniük, és nem volt olyan család, ahol ne gyászoltak volna a háború áldozatául esett fiút, férjet, apát, barátot vagy ismerőst. A kelet- és közép-európai régió magyarságának a második világháborút követő történetével kapcsolatosan készített interjúkban egységesen a szegénységet említették a legfőbb problémaként, amely az emberek mindennapi életében nagyobb gondot jelentett, mint a nemzetiségi kérdés.

Jegyzetek

- 1 A jelen kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A tanulmány a 2022/23. tavaszi félévben megírt és beadott BA-szakdolgozatom módosított változata.
- 2 Hutchinson, John és Smith, Anthony D.: „Preface” in *Nationalism* (Oxford: Oxford University Press, 1994), 4. o.
- 3 Smith, Anthony D.: „A nacionalizmus” in *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*, szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes (Pécs: Tanulmány Kiadó, 1995), 9. o.
- 4 Gellner, Ernest: „Definitions” in *Nations and Nationalism* (Oxford – Cambridge [MA]: Blackwell, 1983), 1. o.
- 5 Breuilly, John: „Állam és nacionalizmus” in *Nacionalizmuselméletek*, szerk. Kántor Zoltán (Budapest: Rejtjel, 2004), 139. o.
- 6 Kántor Zoltán: „Nacionalizmus. Izmus?”, *Confessio*, 29., no. 3 (2005): 11–12.
- 7 Csurka István: „A nacionalizmus mint magyar sorskérdés”, *Confessio*, 29., no. 3 (2005): 5.
- 8 Kántor: „Nacionalizmus. Izmus?”, 11. o.
- 9 Mann, Michael: „The Emergence of Modern European Nationalism” in *The Social Philosophy of Ernest Gellner: Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, Vol. 48, szerk. Hall, John A. és Jarvie, Ian (Amsterdam – Atlanta [GA]: 1996), 147. o.
- 10 Szarka László: „A csehszlovák politikai nemzet és a »kényszerkisebbségek«” in *A multietnikus nemzetállam 1918–1992: Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában*, szerk. Szarka László (Pozsony: Kalligram, 2016), 142–146. o.
- 11 Simon Attila: „Földreform és kolonizáció mint a csehszlovák nemzetállam kiépítésének eszközei” in *Folyamatok a változásban: A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*, szerk. Ablonczy Balázs és Fedinec Csilla (Budapest: Teleki László Alapítvány, 2005), 161–162. o.
- 12 Szarka László: „A (cseh)szlovákiai magyarság nyolc évtizede 1918–1998: Történeti vázlat” in *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I.*, szerk. Tóth László és Filep Tamás Gusztáv (Budapest: Ister Kiadó, 1998), 20. o.

- 13 A törvény értelmében lefoglalták azokat a mezőgazdasági területeket, amelyek nagysága meghaladta a 150 hektárt, és azon vegyes területeket, amelyeké elérte a 250 hektárt. A tulajdonosok a lefoglalt földeikből 150, illetve 250 hektárt visszaigényelhettek, a többiért pedig kárpótlás járt nekik. Simon Attila: „Földreform és kolonizáció”, 162–165. o.
- 14 Ilyen negatív következménynek tekinthető például a szegényparasztság eladósodásának a magas kiutalási árak miatti növekedése, az Agrárpárt túlságosan nagy gazdasági és politikai térnyerése, valamint a nemzeti szempontok figyelembevétele okán főként a nemzeti kisebbségeknek okozott nagy kár.
- 15 A lefoglalt földek aránya országos viszonylatban 20,46% volt, míg a dél-szlovákiai magyarlakta járásokban 28,62%, de voltak olyan járások is, ahol több mint 35%-át elkobozták a mezőgazdasági földeknek. Ezzel szemben a kiutalt földek csupán mintegy 21%-a került magyar tulajdonba.
- 16 Simon: *Földreform és kolonizáció*, 165–166. o.
- 17 Uo., 167. o.
- 18 Uo., 171–172. o.
- 19 Simon Attila: „Határeset” in *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945: Az első bécsi döntés és következményei*, szerk. Simon Attila (Budapest: Jaffa Kiadó, 2014), 35. o.
- 20 Popély Árpád: „A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció” in *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László (Budapest: Gondolat Kiadó és MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008), 210. o.
- 21 Kurecskó Mihály: „Magyar diplomáciai lépések a csehszlovákiai magyarok jogfosztása miatt”, *ArchívNet*, https://www.archivnet.hu/diplomacia/magyar_diplomaciai_lepsek_a_csehszlovakiai_magyarok_jogfosztasa_miatt.html (a letöltés ideje: 2022. december 4.).
- 22 Simon: *Földreform és kolonizáció*, 176. o.
- 23 A csehszlovák kormány 1940. július 23-ától kényszerült emigrációra, és Prágába csupán 1945-ben tértek vissza. Bővebben lásd: „Emigráns kormány”, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/e-F08DD/emigrans-kormany-F0902/> (a letöltés ideje: 2023. március 4.).
- 24 Szarka László: „A homogén nemzetállam terve és gyakorlata 1942–1948 között” in *A multietnikus nemzetállam 1918–1992*, 234. o.
- 25 Bánhidya Anita Éva: „A felvidéki magyarok meghurcoltatása a II. világháború után” *Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Kiadványok*, http://acta.bibl.u-szeged.hu/30061/1/vi-kek_002_040-048.pdf (a letöltés ideje: 2022. október 11.).
- 26 A három nagyhatalom, azaz a Szovjetunió, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok kompromisszumos megoldást javasolt a magyar kisebbség helyzetének rendezésére vonatkozóan. A javaslat szerint Csehszlovákia átengedte volna Magyarországnak a magyarok által lakott országrészt, az pedig a csehszlovákoknak a pozsonyi hídfőt és más kisebb területeket, valamint vállalta volna bizonyos nagyságú magyar lakosság egyoldalú befogadását. G. Vass István: „Csehszlovák külpolitikai dilemmák a párizsi békekonferencia után”, *ArchívNet*, https://www.archivnet.hu/diplomacia/csehszlovak_kulpolitikai_dilemmak_a_parizsi_bekekonferencia_utan.html (a letöltés ideje: 2022. november 3.).
- 27 Szarka: „A homogén nemzetállam terve”, 234. o.
- 28 Botlik József: „Az ún. »Beneš-dekrétumok«”, *Corvinus Library – Magyar Történelmi Könyvtár*, <http://magyarcorvinuslibrary.com/cseh/botlik.pdf> (a letöltés ideje: 2022. szeptember 3.).

- 29 Szarka László: „Hungary and the Situation of the Hungarian Minorities in 1945” in *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla és Szarka László (Highland Lakes, NJ: Atlantic Research and Publications, Inc., 2011), 280–281. o.
- 30 Popély: „A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása”, 212. o.
- 31 „Beneš-dekrétumok” in *Magyar Katolikus Lexikon*, XVI. Pótkötet, szerk. Diós István és Viczián János (Budapest: Szent István Társulat, 2013), 174–178. o.
- 32 Klemen Terézia: „A magyar nemzetiség átköltöztetése a cseh országrészekbe 1945-ben” in *Kitaszítottak*, szerk. Klemen Terézia és Oláh Kálmán (Székesfehérvár: Lehár Ferenc Polgári Társulás – Égisz Pszichológiai Műhely, 2021), 60. o.
- 33 A deportálás második hullámának kezdetére a szakirodalomban is különféle dátumok szerepelnek (november 15–19. között). Ennek oka, hogy a katonai egységek egyes falvakat már november 15-én körbezártak, de az első transzport november 19-én indult útnak. Lásd: Popély Árpád: „A szlovákiai magyarság csehországi deportálása” in *Otthon-talan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*, szerk. Molnár István és Szarka László, (Komárom: Kecskés László Társaság – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2007), 50–51. o.
- 34 Vigh Károly: „A csehországi deportálás és lakosságcsere” in *A szlovákiai magyarság sorsa*, szerk. Vigh Károly (Budapest: Bereményi Könyvkiadó), 141–143. o.
- 35 Horváth Attila: „A Beneš-dekrétumok és a hozzá kapcsolódó diszkriminatív intézkedések Csehszlovákiában 1945 és 1948 között”, *Real – az MTA Könyvtárának Repozitóriuma*, <http://real.mtak.hu/34847/> (a letöltés ideje: 2022. szeptember 11.).
- 36 Gyönyör József: „Kényszerkitelepítés” in *Mi lesz velünk magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*, szerk. Gyönyör József (Pozsony: Madách Könyv- és Lapkiadó, 1990), 49. o.
- 37 Anton Kliment, aki maga is az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja volt, számokkal is érzékelte a cseh munkaerőpiac állapotát. A meglátása szerint az iparban még 300 ezer, az építőiparban plusz 50 ezer, a mezőgazdaságban pedig további 200 ezer munkavállalóra lett volna szükség, tehát a munkaerőhiány összesen körülbelül 550 ezer fő volt. Ld. Klemen Terézia: „A deportálások valós politikai, gazdasági háttere – Gustáv Husák elképzelései” in *Kitaszítottak*, 55. o.
- 38 Szarka: „Hungary and the Situation”, 281. o.
- 39 Popély: „A nemzetállam építésének eszközei”, 186. o.
- 40 Eöry Vilma és Hašová, Lucie: „Hungarians in the Czech Republic. On the Emergence of a »New« Linguistic Minority after the Division of Czechoslovakia”, *De Gruyter*, <https://www.degruyter.com/view/journals/ijsl/2003/162/article-p85.xml> (a letöltés ideje: 2022. szeptember 29.).
- 41 Vigh: „A csehországi deportálás és a lakosságcsere”, 141. o.
- 42 Kimaradtak: Losonci járás, Kassai járás és Töketerebesi járás.
- 43 Popély Árpád: „A nemzetállam építésének eszközei Csehszlovákiában a II. világháború után: telepítések és reszlovakizáció” in *Folyamatok a változásban*, 186–187. o.
- 44 Botlik: „Az ún. »Beneš-dekrétumok«”.
- 45 Gyönyör: „Kényszerkitelepítés”, 50. o.
- 46 Popély: „A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása”, 212. o.
- 47 Popély: „A szlovákiai magyarság csehországi deportálása”, 51. o.
- 48 1948. június 2-án a Csehországban lévő deportált magyarok száma 32.201 fő volt. Ez a szám augusztus 15-ére 28.130-re, október 8-ára pedig 27.200-re csökkent. Ld. Popély Árpád: „A deportáltak hazatérése” in *Fél évszázad kisebbségben: Fejezetek a szlovákiai*

- magyarság 1945 utáni történetéből, szerk. Popély Árpád (Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.), 72. o.
- 49 Popély: „A nemzetállam építésének eszközei”, 188. o.
- 50 Eöry és Hašová: „Hungarians in the Czech Republic”.
- 51 Popély Árpád: „A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992” in *Nostra Tempora XIII.*, szerk. Tóth Károly (Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006), 87. o.
- 52 Gyönyör József: „A lakosságcsere” in *Mi lesz velünk magyarokkal?*, 54–55. o.
- 53 Vadkerty Katalin: „A csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény” in *A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945–1948: Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*, szerk. Vadkerty Katalin (Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2007), 220–221. o.
- 54 Szarka: „Hungary and the Situation”, 281. o.
- 55 Popély Árpád: „Kronológia 1944–1950. március 1.” in *„Mađari za Dunaj!” Felvidéki magyarok kitelepítése és deportálása 1945–1948 között: Szöveggyűjtemény a korszak tanulmányozásához*, szerk. Rabi Lenke (Komárom: Kecskés László Társaság, 2014), 134–142. o.
- 56 Vigh: „A csehországi deportálás és lakosságcsere”, 145–146. o.
- 57 Klemen Terézia: „A lakosságcsere”, in *Kitaszítottak*, 75–76. o.
- 58 Janics Kálmán: „A lakosságcsere éve – 1947” in *A hontalanság évei: A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*, szerk. Janics Kálmán (Budapest: Hunnia Kiadó, 1989), 288. o.
- 59 Uo., 287. o.
- 60 Oláh Kálmán: „Hogyan bonyolították le a lakosságcserét?” in *Kitaszítottak*, 171–172. o.
- 61 Uo., 172. o.
- 62 Gécz Lajos: *Civilek hadifogságban* (Pozsony: Madách Könyv- és Lapkiadó, 1992).
- 63 Popély: „A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása”, 210. o.
- 64 „A nagykaposi római katolikus plébánia története” in *Historia Domus, II. kötet, 1938. május 16-tól 1949. május 22-ig*.
- 65 „Magyar sors Csehszlovákiában 1945–1948”, *Trianon Múzeum*, <https://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=191> (a letöltés ideje: 2023. január 20.).
- 66 Fedinec Csilla: „A kisebbségi magyar oktatásügy helyzete Közép-Európában (1944–1989)”, *Real – az MTA Könyvtárának Repozitóriuma*, http://real.mtak.hu/13239/1/FCS_284_Tankonyv2008.pdf (a letöltés ideje: 2022. október 2.).
- 67 Popély: „A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992”, 97. o.
- 68 Janics: „A lakosságcsere éve – 1947”, 290. o.
- 69 „A belügyi megbízott 1946. évi 20000/1-IV/1-1946. számú hirdetménye a lakosság reszlovakizációjáról” in *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések*, szerk. Szarka László (Komárom: MTA Etnikai – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005). 230. o.
- 70 Popély Árpád: „A csehszlovákiai magyar kérdés »belső rendezésének« eszközei” in *Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Történeti háttér, dokumentumok, jogszabályok*, szerk. Popély Árpád, Šutaj, Štefan és Szarka László (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2007), 52. o.
- 71 Az egyes források a kérvényezők számát illetően eltérő adatokkal szolgálnak. Bizonyos adatok szerint 410.820 fő kérte a reszlovakizálását. Ld. Popély: „A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása”, 215. o.
- 72 Botlik: „Az ún. »Beneš-dekrétumok«”.
- 73 Popély Gyula: „Kitekintés” in *Népfogyatkozás: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*, szerk. Popély Gyula (Budapest: Regio, 1991), 131–133. o.
- 74 Klemen Terézia: „A reszlovakizáció” in *Kitaszítottak*, 70. o.

- 75 Danajka Lajos: „A jogfosztottság és a megaláztatás évei Felsőszeliben 1945–1950” in *A szlovákiai magyarok kényszerkitelepitésének emlékezete 1945–1948*, szerk. Szarka László (Komárom: MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003), 152. o.
- 76 Vadkerty Katalin: „A belső telepítés meghatározása és irányítása” in *A kitelepítéstől a reszlovakizációig 1945–1948*, 143. o.
- 77 Popély: „A nemzetállam építésének eszközei”, 189–192. o.
- 78 Bánhidý: „A felvidéki magyarok meghurcoltatása”.
- 79 Popély: „A nemzetállam építésének eszközei”, 190–192. o.
- 80 Uo., 190–192. o.
- 81 Ujváry Zoltán: „A kolonisták kiűzése” in *Szülőföldön hontalanul: Magyarok deportálása Csehszlovákiába*, szerk. Ujváry Zoltán (Pozsony: Vox Nova Rt., 1991), 121–131. o.
- 82 Bánhidý: „A felvidéki magyarok meghurcoltatása”.
- 83 Botlik: „Az ún. »Beneš-dekrétumok«”.
- 84 A büntetés mindig teljes vagyonekobbzással járt.
- 85 Horváth: „A Beneš-dekrétumok és a hozzá kapcsolódó diszkriminatív intézkedések”.
- 86 Popély Árpád: „A Szlovák Köztársaságban maradt magyar kisebbség helyzete és önszerveződése” in *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 171. o.
- 87 Popély Árpád: „Az előzmények: a magyar kisebbség jogfosztottságának évei” in *Fél évszázad kisebbségben*, 132. o.
- 88 Horváth: „A Beneš-dekrétumok és a hozzá kapcsolódó diszkriminatív intézkedések”.
- 89 Nagy Mihály Zoltán: „Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak. A magyar kisebbségek veszteségei (1944–1948)” in *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 197–198. o.
- 90 Janovics Zoltán: „Népiptás Pozsonyligetfalun”, *YouTube*, <https://www.youtube.com/watch?v=3sUC9aP7YuU> (a letöltés ideje: 2023. február 16.).
- 91 Popély: „A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása”, 212. o.
- 92 Janovics: „Népiptás Pozsonyligetfalun”.
- 93 „Rome Statute of the International Criminal Court”, *International Criminal Court*, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 3.).

Orosz birodalmi viktimológia

Andrzej Nowak: *Az orosz birodalom áldozatai – a birodalom mint áldozat*,
Budapest: Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2022, 334 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.7

A Szovjetunió összeomlása után régi-új keretek között, a nyugati és az orosz világ kettős ölelésében éledt újjá az úgynevezett köztes Európa. E sajátos térség múltjára és jelenére világít rá az Örökség Kultúrpolitikai Intézet „Nyugat-eurázsiai idő” címmel 2015-ben elindított nagyszerű és hiánypótló sorozata, amelynek a legutóbbi kötete Andrzej Nowak, a krakkói Jagelló Egyetem és a varsói Lengyel Tudományos Akadémia professzorának, a lengyel–orosz kapcsolatok nemzetközileg elismert kutatójának az esszéiből közöl válogatást.

A könyv tizenhárom, döntően 2003 és 2007 között megjelent írást tartalmaz, mindegyik az orosz birodalmiság, a centrum és a periféria, valamint Európa és Oroszország viszonyának a kérdéskörét vizsgálja, különböző megközelítésben. A közös elem, amely összefűzi a megjelentetett tanulmányokat, a lengyel nézőpont, a lengyel–orosz viszony története, hiszen elsődlegesen ezen a szűrőn keresztül kapunk választ a felvetett kérdésekre. A lengyel fókusz nemcsak a szerző származása, hanem – leginkább – az a tény is indokoltá teszi, hogy a lengyelek az Orosz Birodalom egyben tartása szempontjából folyamatos veszélyforrásnak bizonyultak. Az alábbiakban csak az általam legfontosabbnak és legérdekesebbnek ítélt írásokra térek ki részletesebben.

Az orosz impériumot nem az tette igazán különlegessé, hogy soknemzetiségű államalakulat volt, hanem többek között az, hogy a centrum–periféria fogalompár, a kettő közötti viszonyrendszer hagyományos értelmezése egyáltalán nem illett rá: a (nyugati/északi) perifériát jelentő térség mind gazdaságilag, mind társadalmilag fejlettebb volt, és kulturálisan is eltérő képet mutatott, mint a centrum. Ez még inkább elmélyítette az önállósodni vágyó területek és a központ közötti feszültséget. Ebből az ellentmondásos helyzetből következett, hogy a periféria (pl. Lengyelország és Finnország) – legalábbis egy ideig – a központnál jóval szélesebb szabadságjogokkal, akár saját alkotmánnyal is rendelkezhetett a birodalmon belül, ami természetesen kiváltotta az utóbbi elitjének az elégedetlenségét. A Brit Birodalomban például elképzelhetetlen lett volna, hogy a gyarmatok renitens értelmiségeit büntetésből Londonba, a birodalom középpontjába száműzzék. Azonban sok más, nem orosz értelmiségihez hasonlóan a nagy lengyel romantikus költő, Adam Mickiewicz esetében

is pontosan ez történt. Miután 1823-ban a lázadó társaival együtt elfogták, elrendelték Szentpétervárra, az orosz fővárosba költözését. A soknemzetiségű karakter, a centrum és a periféria sajátosan orosz viszonya tovább erősítette azt az orosz fenyegetettségérzést, amelyre 1946-ban az amerikai diplomata, George Kennan is rámutatott a híres „hosszú táviratában”, amelyben ideológiai fogódzót igyekezett nyújtani az Amerikai Egyesült Államoknak a Szovjetunióval szembeni addigi előzékeny magatartása hidegháborúra történő hangolásához.

A kötet „A birodalom áldozatai – a birodalom mint áldozat. Adalék az értelméhez” című nyitótanulmánya az áldozatiság problémájának az orosz birodalmi gondolkodásban betöltött szerepét járja körül. A birodalom szétesésétől, azaz a peremvidékeken élő nem orosz nemzeteknek a központ iránti kellő lojalitásának a hiányától való félelem az alapító Nagy Péter óta folyamatos jelenségnek bizonyult. Nowak e kontextusban mutat rá az áldozatiság fogalmának a kettős orosz értelmezésére, annak a kérdésnek a feszegetésével, hogy voltaképpen ki és kinek esik áldozatául. I. Miklós cár (1825–1855) erőszakos önkényuralmi időszakának középpontba helyezésével megállapítja, hogy a birodalom egyben tartásának az ára a perifériák szabadságának, identitásának akár a legdurvább eszközökkel történő elnyomása volt. Azaz az orosz birodalmi központ és (orosz) értelmisége arra a felismerésre jutott, hogy annak érdekében, hogy az Orosz Birodalom ne váljon áldozattá, a birodalom nem orosz népeinek kell felvállalniuk, elfogadniuk az áldozati szerepet, lemondva a saját identitásukról.

Nowak a lengyel–orosz viszony ismertetésén keresztül igyekszik választ adni arra a kérdésre, hogy egyáltalán volt-e lehetőségük a feleknek bármilyen kompromisszumos megoldást találni a békés együttélésük érdekében, illetve az oroszokhoz való hűség elképzelhető volt-e a lengyelek számára a saját identitásuk feladása nélkül.

A szerző a válaszhoz áttekinti a 20. század első évtizedeiben keletkezett orosz publicisztikai műveket (pl. Vaszilij Rozanov, Mihail Menysikov és Pjotr Szavickij írásait), amelyek a perifériák, azaz a birodalom nem orosz népei áldozatvállalásának a szükségszerű voltát kívánták igazolni, elsődlegesen az Orosz Birodalom egyediségének, különlegességének a hangsúlyozásával. Ennek lényege szerintük, hogy az orosz birodalmi alakzatból hiányzott a kizsákmányoló, gyarmattartó, agresszív attitűd – szemben a nyugati kolonizáló magatartással –, ráadásul olyan egyetemes jótéteményeket, értékeket kínált a perifériák népeinek, amelyek bőséges kompenzációt jelentettek számukra az „önzően lokális”, saját „alacsonyabb értékű” nemzeti identitásuk elvesztéséért.

Ugyanezt a kérdést járja körbe bővebben a kötet két további írása – „A lengyel értelmiség orosz szemmel. Vaszilij Rozanov észrevételei”, valamint „Az értelmiség helye a birodalmi struktúrában (A központi ellenelit asszimilációs szerepe)” –, amelyek a centrum és a periféria viszonyát egy másik aspektusból

vizsgálják. A szerző arra mutat rá, hogy a lojalitás kikényszerítésének a szándéka, a periféria lázadó elitjének a birodalmi központba terelése a várttal éppen ellenkező hatást váltott ki: a lázadók, akik nem akartak, illetve nem tudtak beolvadni a központi elitbe, annak az ellenelitjével léptek szövetségre, amivel megerősítették a cári rezsimmel szemben állók táborát. „A »lengyelség« (lengyel nemzeti projekt), »lettség«, »zsidóság« (cionizmus), »grúzság« stb. menekültjei nélkül a központi ellenelit képtelen lett volna megdönteni a cári hatalmat 1917-ben” – vonja le a szerző a következtetést.

Az áldozatiság kérdése azonban nemcsak a centrum és a periféria, de Oroszország és a Nyugat viszonyában is tetten érhető. „Oroszország születésével egy időben megszületik a fenyegetettségének érzése is, az attól való félelem, hogy elveszítheti civilizációs identitását, ezért állandó védekezésbe kényszerül a politikai és spirituális gyarmatosítás fantomjával szemben” – hangsúlyozza a szerző a „Megmenteni Oroszországot, megváltani a világot (A posztszovjet értelmiség messianizmusa és a történeti narratíva)” című tanulmányában, rámutatva ezzel az orosz fenyegetettségérzet másik forrásvidékére is. A viktimitás és a küldetés-tudat a közelmúlt gondolkodásában is összeér: az orosz messianizmus legújabb alakváltozatait tárgyaló írásában a szerző azokat a radikális orosz értelmiségi fejtegetéseket emeli ki, amelyek a „nyugatellenes történelmi revans” szükségességét hirdetik, illetve a *Pax Americana*, a „nyugati nihilizmus kulturális agressziója” és a Nyugaton hódító „halálkultúra” helyett kívánnak egy civilizációs alternatívát felmutatni.

A Nyugattal/Európával való viszony kapcsán ismertetett orosz reflexió hasonlóképp kettős, illetve ellentmondásos. Itt is markánsan megjelenik az áldozatmotívum. A Nyugat az orosz értelmezésben fenyegetésként, veszélyforrásként (ld. Napóleon oroszországi hadjárata), illetve Oroszország cserbenhagyójaként, elárulójaként (a krími háborúban csakúgy, mint a Szovjetunió felbomlásakor) jelenik meg. Ebben a megközelítésben Oroszország Európa, azaz a Nyugat áldozataként, másfelől pedig annak megváltójaként, azaz olyan államként lép fel, amely még hatalmas áldozatok árán is az egyre erőtlenebbé váló, hanyatló és romlásra kárhoztatott Nyugat megmentésére siet, meggyógyítva, illetve megújítva azt (Napóleon legyőzése, bolsevik hatalomátvétel, a nyugati világ megszabadítása a hitleri Németországtól stb.).

Az „Oroszország és Európa, avagy geopolitikai orientációk az orosz gondolkodásban (1917 előtt)” című tanulmány az oroszoknak a térrel kapcsolatos reflexióit, illetve azokat az ideológiai mozgatórugókat tekinti át, amelyek a terjeszkedés geopolitikai irányait is meghatározzák. Az orosz (birodalmi) civilizációs identitás összetett voltát érzékelteti, hogy egyszerre három nagy birodalmi alakulat örököseként tekintett önmagára: Európa felé a Kijevi Ruszra, Délkelet-Európa és a Balkán irányába a „3. Róma” koncepció jegyében Bizáncre, míg Ázsia felé a mongol kánságra hivatkozva igyekezett teret foglalni. Nowak rámutat arra,

hogy míg Nagy Péter a Nyugat felé fordulással gyakorlatilag elismerte Oroszország periferikus helyzetét, addig Nagy Katalin nála sokkal grandiózusabb dimenzióban gondolkodott: Ázsia felé fordult, Oroszországra Eurázsia központjaként tekintett; olyan birodalomként, amely a görög gyökerekhez visszanyúlva nemcsak Bizánc, de igazi civilizátorként Athén örököse is egyben.

A harmadik, „Hogyan buknak el és születnek újjá a birodalmak? Változatok az orosz témára” című írás a modernizáció és a birodalmi legitimitás, a modern kor és a birodalom összeegyeztethetőségének, a kommunizmus és a modernizáció viszonyának a kérdését feszegeti. A birodalmi nemzet nélküli Szovjetunió kapcsán arra a következtetésre jut a szerző, hogy „a szovjet birodalmi kolosszusnak nem a lába, hanem a szíve volt agyagból”, a veszélyhelyzetekben ugyanis épp a központja bizonyult a leggyengébbnek.

„Az orosz geopolitika kísértései (1991 után)” címet viselő tanulmányban Nowak példákkal támasztja alá, hogy a hivatalosan is támogatott orosz történészek, gondolkodók a geopolitikát voltaképpen nem akadémiai tudományként művelik, hanem ideológiaként, a „birtokaikat elvesztő országok kísértéseként”. Márpedig, ahogy arra a szerző rámutat:

„Oroszország nem a földrajznak, nem a geopolitikanak, hanem az olyan embereknek köszönhetően van Európában, mint [Joszip Alekszandrovics] Brodskij, mint a mestere, [Anna Andrejevna] Ahmatova, mint [Oszip Emiljevics] Mandelstam és mint mindannyiuk patrónusa, [Alekszandr Szergejevics] Puskin. Néha őket is megkísértette »egy csokorra való geopolitikai megérzés«, de nem e megérzéseknek köszönhetően, hanem ezek ellenére van valami lényeges, amit Oroszország ajánlhat a világnak – amelyet nem oszthatnak fel kiagyalt geopolitikai sémák szerint. Az emberek, nem pedig az üres térségek világának.”

A közelmúlt orosz geopolitikai és történettudományos gondolkodásában – bár más hangsúlyokkal – rendre megjelentek/megjelennek az orosz reflexió „örökzöld elemei”: a birodalmiság, a messianisztikus küldetés, az áldozatiság, a fenyegetettség stb. A kiindulópont ebben az esetben a Szovjetunió megszűnése, aminek az átértékelése már a 2000-es évek elején kezdetét vette. Azóta a becsapottság, Oroszország kisemmizettségének az érzete egyre inkább uralkodóvá válik, ami újra a Nyugat árulásának, Oroszország-gyűlöletének a gondolatával társul. Ezzel párhuzamosan Sztálin szerepének az újraértékelése (Oroszország megmentése, az orosz büszkeség visszaadása) is megkezdődött – elegendő itt a sztálinizmus egyik apologétája, a történész-politikus Natalija Alekszejevna Narocsnyickaja jellegzetes írásait kiemelni, amelyeket a szerző részletesen elemez. A történelmi események ideológiai alapú, az adatokat, a történelmi tényeket szelektív módon, sokszor hamisan tálaló orosz emlékezetpolitikai megközelítés az 1920-as

lengyel–szovjet háborút, a Molotov–Ribbentrop-paktumot és Lengyelország lerohanását egyaránt az önvédelemből következő szükségszerűségként értelmezi.

Nekünk, kelet-közép-európaiaknak a leginkább baljósnak az tűnik, hogy ezek a geopolitikai koncepciók igencsak lebecsült szerepet tulajdonítanak a közép- és kelet-európai régióknak – mi több, még a létjogosultságát is megkérdőjelezzik. Ezen eszmefuttatások szerint a térségbeli népek voltaképpen két alternatíva közül választhatnak: vagy boldogan beilleszkednek az orosz érdekszférába, vagy meg kell elégedniük a nyugati világ „négerjeinek”, „proletárjainak”, „csicskásainak” – attól függően, hogy az adott szerző melyik kifejezést részesíti előnyben – az alantas és alávetett szerepkörével. Igaz, hogy az orosz gondolkodók ez esetben alapvetően a szláv népekről beszélnek, ám a szlavofílok második generációját képviselő Nyikolaj Jakovlevics Danyilevszkijnek a 19. században megfogalmazott fejtegetései óta tudható, hogy mindez a térség nem szláv népeire sem jelenthet üdvözítőbb perspektívát, sőt...

Nowak nagyszerű írásai igazi szellemi kalanddal érnek fel. A tanulmányok segítenek megérteni az orosz gondolkodás sajátosságait, annak rendre visszatérő elemeit, az orosz birodalomépítés mozzgórugóit, az orosz fenyegetettség- és bizonytalanságérzet, valamint az újraértelmezett orosz messianizmus összetevőit. Mivel a tanulmányok erőteljesen lengyel nézőpontból íródtak, plasztikus képet kaphatunk a félelemekkel, tragikus fordulatokkal, gyanakvással terhelt lengyel–orosz viszony alakulásáról. Nowak impozáns irodalmi és szellemtörténeti műveltség, hatalmas ismeretanyag birtokában, szélesre tárt perspektíván keresztül tekint a vizsgálata tárgyára, olyan, ma is releváns következtetéseket megfogalmazva, amelyek a jelenlegi háborús események értelmezésében is segítséget nyújthatnak.

Hammerstein Judit

Thuküdidész csapdájában

Graham Allison: *Háborúra ítélve. Megmenekülhet-e Amerika és Kína Thuküdidész csapdájából?*

Budapest: Magyar Vezetőképző Alapítvány, 2023. 410 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.8

Az Amerikai Egyesült Államok unipoláris pillanata véget ért, új világrend születik, amelyben újabb pólusok alakulnak ki, újabb nagyhatalmak lépnek a hatalmi játszma globális színpadára – állítják többnyire egységesen a nemzetközi kapcsolatok teoretikusai. Egyesek szerint ismét a bipolaritás felé halad a világunk. Mások úgy vélik, egy multipoláris rend kialakulásának vagyunk a tanúi, arról azonban kevés szó esik, hogy pontosan mely országok is ezek a mostani pólusok. Egyvalamiben azonban mindenki egyetért: az Egyesült Államok mellett Kína az új világrend egyik meghatározó ereje, s a kettejük versengése súlyos feszültségeket kelt, és komoly kockázatokat rejt.

Nem ez az első alkalom a történelemben, hogy a domináns hegemon mellett feltűnik egy feltörekvő hatalom – ha nem is a globális térben, de regionális színtereken –, amely gyakran végzetes következményekkel, pusztító háborúkkal járt. Épp egy ilyen összecsapás, Spárta és Athén hadakozása adta a tudományos történetírás atyja, Thuküdidész fő művének, *A peloponnészoszi háborúnak* tárgyát. A háború okait szemlélve a történetíró arra a megállapításra jutott, hogy Athén felemelkedése és a félelem, amit ez Spártában keltett, tette elkerülhetlenné az összecsapást.

Az ifjú Graham Tillet Allison az 1960-as években a Harvard Egyetemen hallgatott filozófiát, történetírást és politológiát, az egyik mentora Henry Kissinger volt. Akkor és ott mélyedte el az ógörög nyelvnek és híres kútfők írásainak a tanulmányozásában, s ismerte meg Thuküdidész *magnum opus*át, amely mély benyomást tett rá. Allisont a hetvenes évek óta az amerikai külpolitikai döntéshozatal – különösen a Carter-adminisztráció – egyik megkerülhetetlen formálójaként tartják számon, az *alma mater*ében 1977-től 1989-ig volt dékán. Mégis 2012-ig, 72 éves koráig kellett várni, hogy magára vonja nem csupán a tudományosság és a politika, de a közvélemény szélesebb körének a figyelmét is – s ezt nem valamely neves folyóiratba vagy vaskos kiadványba írt elemzésével, hanem egy újságcikkkel érte el.

A *Financial Times*ban jelent meg az a véleménycikke, amelyben először használta a „Thuküdidész csapdája” kifejezést, miközben párhuzamot vont Spárta és Athén, illetve az Egyesült Államok és Kína helyzete között. Kijelentette,

„az eljövendő évtizedekben a globális rend meghatározó kérdése az lesz, hogy megmenekülhet-e Amerika és Kína Thuküdidész csapdjából?”¹ Vagyis elkerülhető-e a korunk két versengő nagyhatalma közötti háború. Arra figyelmeztetett, hogy egy ilyen kiélezett küzdelemben nemcsak a rendkívüli, váratlan események, hanem akár a külügyek egészen hétköznapi esetei is nagyszabású konfliktust válthatnak ki. Kijelentette: a Kína és az Egyesült Államok közti háború valószínűbb, mint gondolnánk. Allison írása kontinenseken átívelő hullámokat vert, maga Hszi Csín-ping kínai és Barack Obama korábbi amerikai elnök, Magyarországon pedig Orbán Viktor miniszterelnök is reagált rá.

2012-ben azonban még talán maga Allison sem gondolta, hogy tíz éven belül egy olyan véres háború fog dúlni Európában, amelyet a második világháború óta nem látott a kontinens. Azt pedig már biztosan nem látta előre, hogy azzal egy időben Izrael bevonul Gázába, Azerbajdzsán Hegyi-Karabahba, Koszovónál szerb tankok sorakoznak fel, sorra összeomlanak a Száhel-övezet demokráciái, és egy olyan turbulens időszak kezdődik, amelyben megsokszorozódnak egy újabb nagy háború kirobbanásának a pillanatnyi lehetőségei. Ezért is időszerű napjainkban Allison művét forgatni, s így a magyar fordítása a legjobb pillanatban érkezett.

Mindazonáltal, a Thuküdidész csapdjaként megragadott világtörténelmi paradigma Allison szerint sem végződik törvényszerűen nullaösszegű játszmában. A kötet szerzője tizenhat olyan esetet azonosított a világtörténelemben, amikor egy domináns és egy feltörekvő hegemon nézett egymással farkasszemet; közülük négy végződött kiegyezéssel, tizenkettő háborúval. Az általa felsorolt hatalmi nézeteltérések békés megoldásainak a rövid sorát Spanyolország és Portugália által a gyarmati hegemoniáért folytatott konfliktus lezárása nyitotta a 15. században (1494: tordesillasi szerződés). Azt az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia között a globális gazdasági dominanciáért és a nyugati féltekén elérendő tengerészeti fölényért zajlott küzdelem, majd kiegyezés követte, a 20. század hajnalán. A harmadik a Szovjetunió és az USA hidegháborújának végét jelző harmadik Gorbacsov–Reagan-csúcs a 20. század második felében (1987: a közepes hatótávolságú nukleáris fegyverek korlátozásáról szóló szerződés), illetve a szovjet blokk felbomlása (1991). A sort Németország domináns európai hatalommá válása zárta az ezredfordulót keretező években. E békés kivételek háborúk egész sorát keretezik: Franciaország és a Habsburg Birodalom 16. századi hadakozásától kezdve az USA és Japán könyörtelen második világháborús öldökléséig.

Allison szerint a békés kiegyezés példáit kell követni a 21. század kihívásai közepette, ám nem tartja valószínűnek, hogy korunk Amerikája képes lesz olyan békésen elfogadni a sorsát, mint ahogy azt Nagy-Britannia tette a 20. század elején. Véleménye szerint ennek a legnagyobb akadálya a nyelvi, kulturális és civilizációs különbségek áthidalása iránti igény hiánya, az egymás értékeinek

és motivációinak a mélyebb megismerésére vonatkozó törekvések kölcsönös deficitje. Mint írja: most nem egy új Kína-stratégiára van Amerikának a legnagyobb szüksége, mert tudomásul kell venni, hogy nincs „megoldás” egy 5000 éves, 1,4 milliárd főt számláló civilizáció drámai újjáéledésére. Meg kell ismerni, és legalább igyekezni megérteni Kínát és a kínai stratégiai gondolkodást, máskülönben elkerülhetetlenné válik „a történelem egyik legbrutálisabb tendenciája”, Thuküdidész csapdája. Holott Allison szerint a honfitársainak elég lenne a saját történelmüket tanulmányozniuk ahhoz, hogy megértsék Peking álláspontját. A kínai elnök ugyanis nem akar mást, mint „újra naggyá tenni Kínát”. Hszi Csin-ping most úgy viselkedik Ázsiában és különösen a Dél-kínai-tengeren, mint ahogyan Theodore Roosevelt egy évszázaddal korábban az amerikai kontinensen – Argentínától Alaszkáig. Kína és Amerika egyaránt felsőbbrendűségi komplexustól szenvedő birodalomként viselkedik – állítja Allison.

Sok kritika érte a szerzőt és a művét, miszerint képtelen kiszakadni az eurocentrikus történelemszemléletből, és főleg a Nyugat múltjában felfedezett mintázatok alapján igyekszik alátámasztani a tézisét, holott a vizsgálódásai egyik tárgya Kína. Az európai konfliktusok analógiája mindazonáltal éppen megerősíti a tézisét, hiszen Franciaország és Németország, Hollandia és Anglia kulturális, s civilizációs szempontok alapján jóval közelebb állt egymáshoz, mint Kína és az Egyesült Államok, a békés, párbeszédes konfliktuskezelés lehetőségei az európai példák esetében szélesebbek voltak, évszázadokon keresztül mégsem sikerült elkerülni az öreg kontinensen a véres összecsapásokat (ld. az 1870–71-es porosz–francia háborút vagy a megszakításokkal 1652 és 1784 között folyt angol–holland háborúkat).

Habár Allison nem állítja, hogy az Egyesült Államok és Kína versengése végül elkerülhetetlenül háborúba fog torkollni, mégis sokat sejtető a következő megjegyzése: a „tendenciákat figyelembe véve Thuküdidész valószínűleg valami ilyesmit mondana: vigyázzatok, még most jön a java!”

Krántz Péter Pál

Jegyzet

- 1 Graham Allison: „Thucydides’s Trap Has Been Sprung in the Pacific”, *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/5d695b5a-ead3-11e1-984b-00144feab49a> (a letöltés ideje: 2024. január 4.).

Záródnak az ajtók

Csoma Mózes: *Phenjani exodus.*

A diplomaták evakuálása a világtól elzárt országból,
Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2023, 210 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2024.2.9

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK) a világ legjobban elszigetelt országa, a külkapcsolatai alapesetben is minimálisak. Az izoláció a Covid19-pandémia időszakában pedig teljessé vált: a phenjani vezetők úgy döntöttek, hogy az országot, amelynek igencsak elmaradott az egészségügyi rendszere, és a népesség jelentős része alultáplált, csak úgy védhetik meg a járványtól, ha teljesen megszüntetik a ki- és beutazást. A kiszivárgott információk viszont arra utalnak, hogy a vírus így is megjelent Észak-Koreában, de úgy tűnik, országos járványt egyelőre nem okozott. Az azonban biztos, hogy a korábban is fokozottabb elszigeteltség katasztrofális hatással volt az ország gazdaságára és a lakosok életszínvonalára, hiszen az import- és exporttevékenység szinte teljesen leállt, csakúgy, mint a meglehetősen porózus kínai-koreai határon folyt kiterjedt csempészet, amely némi jövedelmet jelentett sokaknak, és biztosította a hozzáférést bizonyos alapvető fogyasztási cikkekhez.

Arról, hogy mi folyik Észak-Koreában, keveset tudunk, s amikor az eleve izolált ország még inkább elrekesztette magát a külvilágtól, az addigi szűk információs csatornák is bezárultak. Éppen ezért Csoma Mózes könyve nemzetközi szinten is egyedülálló vállalkozás: az országnak a pandémia alatti viszonyaiba enged betekintést, s ezzel egy olyan témát dolgoz fel, amelyről szinte semmit sem tud a külvilág. A szerző, aki a járvány alatt Magyarország Dél- és Észak-Koreába akkreditált nagyköveteként Szöulban élt, azt a tényt használta ki, hogy Phenjanban a pandémia alatt is éltek külföldi diplomaták, akik a hagyományos vagy a közösségi médiában, illetve személyes beszámolók, beszélgetések során egyes információkat megosztottak az észak-koreai helyzetről. Az elzártság fokozódásával e diplomaták számára egyre elviselhetetlenebb lett az ottani élet, így idővel számos ország képviselői elhagyták Észak-Koreát, s a különböző csatornákon a menekülésekről is tudósítottak. A könyv címe ennek a „kivonulásnak” a feldolgozását ígéri, valójában azonban sokkal többről szól, mint néhány tucat diplomata kényszerű hazatéréséről: az észak-koreai rendszer mindennapi működése ismerhető meg belőle, egy extrém körülmények jellemezte időszakban.

A *Phenjani exodus* nem száraz tudományos munka, hanem személyes történetekkel, fotókkal teli, számos történelmi kitérőt, érdekességet, anekdotát tartalmazó, rendkívül olvasmányos kiadvány, amely azonban minden közlést alaposan dokumentál és támaszt alá. A szerző feldolgozza a saját élményeit (a járvány előtt többször is eljutott a KNDK-ba), a Phenjanban járt más diplomatákkal folytatott beszélgetéseit, az észak-koreai képviselők – elsősorban az orosz nagykövetség – által a világhálón megosztott híreket, az észak- és dél-koreai média híradásait, az országot elhagyó diplomaták beszámolóit, az általa készített interjúkat, továbbá a történelmi részeknél a vonatkozó levéltári forrásokat is. A kötet tehát egyszerre tudományosan megalapozott, megfelelő apparátussal ellátott monográfia és izgalmas ismeretterjesztő mű, amely által bepillantathatunk egy rendkívül zárt világba.

A könyv négy fejezetből áll. Az első (A phenjani exodus előzményei) bemutatja, hogy „békeidőben” milyen a diplomaták élete a KNDK fővárosában, utána ismerteti az ország lezárásának a folyamatát, egészen a teljes izolációig, majd a drákói intézkedések enyhítéséig.

A második fejezet (A phenjani exodus kezdete) arról szól, hogy miként hatottak a lezárások az észak-koreai fővárosban dolgozó diplomaták mindennapjaira, miért és miként sikerült számos külképviselet dolgozóinak elhagyniuk az országot, továbbá egy-egy külön alfejezet foglalkozik az észak-koreai–orosz kapcsolatokkal és a kínai határhoz közel fekvő Hjeszan város blokádjával. Ez utóbbiban szerepel az a rendkívül izgalmas részlet, amikor Hjeszan lakói lényegében fellázdak az életüket ellehetetlenítő lezárások ellen, és a rendszer kénytelen volt meghátrálni, így a többször bevezetett blokádokat mindig feloldották.

A harmadik fejezet (Visszatekintés az 1990-es évekből „nehéz menetelésre”) a történelmi előzményeket mutatja be, és az 1990–2000-es évekre fókuszál: a kelet-európai rendszerváltásokat és azzal Észak-Korea elszigetelődését követő éhínség és a Covid-pandémia éveit között igyekszik párhuzamot vonni. Megtudhatjuk, miként alakultak a politikai folyamatok Kim Ir Szen 1994-es halála után, hogyan igyekezett a KNDK megbirkózni a gazdasági összeomlással, milyen következményekkel járt a dél-koreai „Napfény-politika” és az annak nyomán megindult Észak–Dél-közeledés, s miként ért véget az az ígéretes korszak.

A negyedik fejezet (A phenjani exodus utáni fejlemények) a KNDK-ban maradt diplomaták helyzetével és az orosz–ukrán háború észak-koreai vonatkozásaival foglalkozik, a végén szereplő konklúzió pedig összefoglalja a járványidőszaknak az észak-koreai rendszerrel kapcsolatos tanulságait, de szól az ország – bizonytalan – kilátásairól is. A kéziratot a szerző 2023 januárjában zárta le, így az azóta bekövetkezett fejleményekről értelemszerűen nem szól.

A könyvet a gyakran bizarr részletek, a személyes élmények és a színes apróságok teszik igazán érdekessé és értékké. Olvashatunk például a magyar diplomatáról, akit azért tartottak távol Kim Ir Szen gyászszertartásától, mert a saját édesanyja halálhírére adott reakcióját úgy értelmezték, hogy öngyilkos merényletre készül az utód, Kim Dzsong Il ellen. Megtudhatjuk, hogy a helyi történetírás szerint Koreát i. e. 2333-ban alapította Tangun Vanggom, majd ezer éven keresztül uralkodott is felette. A mauzóleumában – amely valójában 1994-ben épült – a szerzőnek felajánlották, hogy 100 euró fejében kinyitják számára „a koreai nemzet megalapítójának” a sírját (sőt, az összeget később 50 euróra vitték le). Szerepelnek a könyvben a „győzelem napját” Radzsing kikötővárosban felvonulással ünneplő orosz munkások, a Dél-Koreából a járványidőszakban a KNDK-ba szökött disszidensek, a Kim Dzsong Unnak a diplomaták által különféle ünnepélyes alkalmakra küldött virágkosarak és „a világ legjobb kórháza”, amely a mai napig nem épült fel.

A könyvben több tucat színes kép található, amelyek önmagukban is értékesek, hiszen Észak-Koreából a propagandaképeken kívül nagyon kevés vizuális anyag kerül ki. A fotók egy részén a szerző látható különféle helyszíneken és szereplőkkel, mások észak-koreai élelmiszerekről és cigarettásdobozokról készültek, de találunk képeket a koreai magyar jelenlét emlékeiről (például egy magyarok által adományozott röntgengép feliratát vagy az egykori Rákosi Mátyás kórház fényképét), az orosz diplomatáknak rendezett ortodox szertartásokról és a phenjani utcák mindennapjairól is.

Csoma Mózesnél jobban valószínűleg senki sem ismeri a két Koreát Magyarországon. A szerző, aki a kutatói pályafutását a diplomáciai küldetése alatt sem szakította meg, rendkívül tájékozott a félsziget ügyeiben, többször járt Észak- és Dél-Koreában, ismer ottani politikusokat, tudósokat, diplomatákat, bejáratos a levéltárakba, könyvtárakba és egyetemekre, s a *Phenjani exodus* immár a tizedik koreai vonatkozású könyve. A korábbi kötetei inkább történelmi jellegűek voltak, míg a mostanin keresztül a jelen Észak-Koreájába pillanthatunk be, s apró mozaikokból rakhatjuk össze, hogy miként is működik Kim Dzsong Un rezsimje, s hogyan élnek az emberek az elzárt országban. A könyv erénye, hogy végig tárgyilagos marad, kerüli a szenzációhajhászást, tehát nem azt ecseteli, hogy milyen borzalmas a KNDK rendszere, hanem objektívan leírja, amit látott, hallott és olvasott az utóbbi évek észak-koreai hétköznapijairól – mindebből persze kiderül, hogy a rendszer borzalmas, de ezt nem a szánkba rágja a szerző, hanem a groteszk részletek távolságtartó ábrázolásából az olvasó maga juthat erre a következtetésre.

A kötet az észak-koreai viszonyok és az elmúlt évekbeli fejlemények mellett a diplomáciai munka mindennapjait is megismerteti az olvasóval, megtudhatjuk belőle, hogy milyen a külszolgálat egy nem éppen kellemes helyen, miként működik a protokoll egy, a miénktől eltérő kultúrában, milyen furcsaságokra kell számítanunk, ha ezt a pályát választjuk. A könyv bátran ajánlható mindenkinek, akit érdekelnek a világ egyik legembertelenebb rendszerének a mindennapjai, a Koreai-félsziget jelenkori viszonyai, a phenjani vezetés kül- és belpolitikai lavírozásai, az észak-koreai emberek élete és túlélési stratégiái, valamint a diplomatalét kevésbé fényes, de elkerülhetetlen oldalai.

Salát Gergely

A megjelenés technikai követelményei

Kiemelés:

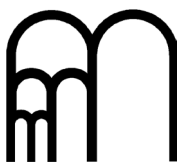
- **félkövér:** fejezetcím
- *dőlt:* alcím, idegen szavak, nagyon fontos kiemelendők (csak rövid)

Terjedelem:

- tanulmány: 50.000 leütés (szóközzel); benne: magyar és angol cím és összefoglaló (max. 10-10 sor); négy-öt kulcsszó; a főszöveg és a végjegyzetek
- recenzió: 10.000 n (nincs összefoglaló, sem angol cím)
- a szerző munkahelye és a betöltött pozíció (max. kettő)

Végjegyzetek:

- első alkalommal teljes és pontos cíMLEÍRÁS
- könyvcím: Szerző(k) családneve, keresztnéve: „A fejezet címe” in *A könyv címe*, szerk. Szerkesztő(k) családneve, keresztnéve (Kiadás helye [amerikai település esetén az adott állam postai rövidítésével]: Kiadó neve, évszám), oldalszám, o.
- Pl.: Samples, John: „The Origins of Modern Finance Law” in *The Campaign Finance Reform* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2006), 35. o.
- folyóirat: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *A folyóirat címe*, évfolyam, no. szám (évszám): oldalszám.
- Pl.: Jensen, Kimberly: „A Base Hospital”, *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 26., no. 2. (2005): 211.
- szerző nélküli cikk: *A folyóirat/honlap címe*, „A cikk címe”,...
- újságcikk: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *Az újság címe*, a megjelenés ideje magyaros sorrendben, oldalszám, o.
- Pl.: Fields, Marguerite: „The Jewel in the Crown”, *The New York Times*, 2008. május 4., 3. o.
- interjú: Az alany családneve, keresztnéve (ha kell, a titulusa), az interjú készítésének módja/körülménye, dátum.
- Pl.: Macmillan, Andrew (tanácsadó, FAO), a szerzővel folytatott beszélgetés, 1998. szeptember 3.
- honlapra történő hivatkozás: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *A honlap címe*, URL/doi (a letöltés ideje: magyaros sorrendben).
- Pl.: Jalopy, John: „Storefront Arctic Panorama in Los Angeles”, *Dinosaurs and Robots*, <http://www.dinosaursandrobots.com/2009/01/effulgence-of-north-storefront-arctic.html> (a letöltés ideje: 2009. január 30.).
- blog: Családnév, keresztnév: „A cikk címe”, *A blog neve*, URL (a letöltés ideje).
- levéltári kiadvány: Az irat szerzője (vezeték-, keresztnév), *A dokumentum címe*, típusa (levél, kézirat), A forrás (levéltár) neve, *A gyűjtemény neve*, dátumokkal, URL/doi (a letöltés ideje).
- Pl.: Keller, Helen: *Helen Keller to John Hitz, 29 August, 1893*, Levél, Kongresszusi Könyvtár, *The Alexander Graham Bell Family Papers, 1862–1939*, www.loc.gov/item/magbellbib004020 (a letöltés ideje: 2006. január 11.).
- egy kiadvány második említésétől rövid cíMLEÍRÁS: A szerző családneve: „A cím első néhány szava” (cikk esetén) vagy *A cím első néhány szava*, oldalszám (kiadvány esetén).
- Pl.: Samples: „The Origins of Modern Campaign”, 35. o.
- egymás alatt ugyanarra történő hivatkozáskor: Uo., oldalszám.
- a cím lefordítandó (szögletes zárójelben, a világnyelvek kivételével)
- egy helyen csak egy jegyzetszám lehet, de ahhoz több cím is tartozhat

Pro Minoritate 2024. nyár

Kisebbségek háborús időkben

SZERBHORVÁTH György: A háborús veteránok a volt Jugoszlávia területén. Miért láthatatlanok az érintett vajdasági magyarok?

NAGY Nikoletta – OROSZ Júlia: A Kárpátalján működő női egyesületek szerepe és tevékenysége a második világháború idején

Kisebbségi tematika a nemzetközi örökségvédelemben

ERDŐS-ZEICHNER Anna: Nemzeti, nemzetiségi, vallási eredetű átpolitizálódási jelenségek az 1972. évi világörökségi egyezmény, valamint a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló 2003. évi egyezmény végrehajtásával kapcsolatosan

Autonómia törekvések

KORPICS Fanni: A spanyol regionalizáció hatása az aráni nyelvi kisebbségre Katalóniában

KÖVECSES László: A személyi elvű autonómia lehetőségei Ukrajnában – magyar szemszögből

Szemle

VINCZE Ferenc: Egy életmű összetettségének nyomai

Jeney Éva: *A megosztó és a megosztható múlt*, szerk. Filep Tamás Gusztáv és Józán Ildikó, Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2023

FILEP Tamás Gusztáv: Az erdélyi oktatás évszázadai – és az oktatástörténet-kutatás utolsó évei

Oktatás Erdélyben – az elmélettől a gyakorlatig, a középkortól a 20. századig, Szerkesztette: LUPESCU MAKÓ Mária, Erdélyi évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet évkönyve VI., Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2021

BARKÓ Gábor Ágoston: Történelmi pszichoterápia – feltárás és gyógyítás

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aha-élményre”*. Írások a magyar-zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből, Könyvpont – L'Harmattan, Budapest, 2022

MANZINGER Krisztián: Újrateremtteni százegyszer tört varázst...

Fedinec Csilla – Tóth Norbert: *Romantikus jog – Fapados gyakorlat. A magyar–ukrán szerződéses viszony*, TK Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2022

FOREIGN POLICY REVIEW

Azerbaijan in the Era of Change

3500 Ft

